

UNIWERSYTET MARII CURIE - SKŁODOWSKIEJ
W LUBLINIE

Wydział Humanistyczny

Piotr Prokopiuk

Nr albumu: 1960543

WALKA GRUZJI O NIEPODLEGŁOŚĆ I INTEGRALNOŚĆ TERYTORIALNĄ W
LATACH 1989-2008

Praca magisterska
przygotowana w Zakładzie:
Historia Krajów Europy Wschodniej
Pod kierunkiem naukowym
prof. dra hab. Marka Mądzika

Lublin, 2010

Spis treści

Wykaz skrótów.....	3
Wstęp.....	5
1. Historyczne uwarunkowania dojścia Gruzji do niepodległości	9
1.1. Dzieje państwa gruzińskiego od starożytnych początków do końca XVIII w...9	
1.2. Gruzja pod rządami caratu	17
1.3. Demokratyczna Republika Gruzjińska w latach 1918-1921.....	27
1.4. Gruzja radziecka w latach 1921-1989 i powstanie opozycji demokratycznej ..36	
2. Powstanie i walka Republiki Gruzjińskiej o niepodległość.....	55
2.1. „Rewolucja kwietniowa” i początek demokracji Gruzji.....	56
2.2. Prezydentura i upadek Zwiada Gamsachurdii.....	63
2.3. Rządy Eduarda Szewardnadzego – umocnienie niepodległości Gruzji.....	70
2.4. „Rewolucja Róż”. Prezydentura Micheila Saakaszwiliego – budowa nowoczesnej państwowości.....	84
3. Walka Republiki Gruzjińskiej o integralność terytorialną.....	94
3.1. Wygaszenie dążeń separatystycznych w Dżawachetii-Meschetii, Kwemo Kartlii i Adżarii.....	95
3.2. Rozwój dążeń separatystycznych w Abchazji i Południowej Osetii.....	102
3.3. Wojna gruzińsko-rosyjska – utrata integralności terytorialnej przez Gruzję..	111
Zakończenie.....	119
Bibliografia.....	121
Spis tabel.....	128
Spis map.....	129

Wykaz skrótów

- AOP – Administracja Osetii Południowej
- CzeKa – Czriezwyczajnaja komissija po bor’bie s kontrrewolucyjnej i sabotażem (Nadzwyczajna Komisja do walki z Kontrrewolucją i Sabotażem)
- GZO – Gruziński Związek Obywatelski
- GPU – Gławnoje razwiedywatielnoje uprawlenije (Główny Zarząd Wywiadu)
- GUAM – Organizacja na rzecz Demokracji i Rozwoju (Gruzja, Ukraina, Azerbejdżan, Mołdawia)
- GUUAM – Organizacja na rzecz Demokracji i Rozwoju (Gruzja, Ukraina, Uzbekistan, Azerbejdżan, Mołdawia)
- KBWE – Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie
- KGB – Komitet gosudarstwiennoj biezopasnosti (Komitet Bezpieczeństwa Państwowego)
- KP(b)G – Komunistyczna Partia (bolszewików) Gruzji
- KPG – Komunistyczna Partia Gruzji
- KPZR – Komunistyczna Partia Związku Radzieckiego
- MAP - Membership Action Plan
- MFW – Międzynarodowy Fundusz Walutowy
- NATO – North Atlantic Treaty Organisation (Organizacja Paktu Północnoatlantyckiego)
- NFW – Narodowy Front Wyzwolenia
- NKWD – Narodnyj komisariat wnutriennich dieł (Komisariat Ludowy Spraw Wewnętrznych)
- OAOP – Armia Ochotnicza Osetii Południowej
- OBWE – Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie
- OGPU – Objedinionnoje gosudarstwiennnoje političeskoje uprawlenije (Zjednoczony Państwowy Zarząd Polityczny)
- ONZ – Organizacja Narodów Zjednoczonych
- OZAKOM – *Osobyj Zakawkazskij Komitet* (Specjalny Komitet Zakaukaski)
- PND – Partia Narodowo-Demokratyczna
- RFSRR – Rosyjska Federacyjna Socjalistyczna Republika Radziecka
- RKKA – Rabocze-kirestjanskaja Krasnaja Armija (Robotniczo-Chłopska Armia Czerwona)
- RKL – Rada Komisarzy Ludowych
- RKP(b) – Rosyjska Komunistyczna Partia (bolszewików)
- RP – Rzeczpospolita Polska
- USA – United States of America (Stany Zjednoczone Ameryki)
- USRR – Ukraińska Socjalistyczna Republika Radziecka

WKK - Wspólna Komisja Kontrolna

WKP(b) – Wszechzwiązkowa Komunistyczna Partia (bolszewików)

WNP – Wspólnota Niepodległych Państw

ZFRD – Zakaukaska Federacyjna Republika Demokratyczna

ZSFRR – Zakaukaska Socjalistyczna Federacyjna Republika Radziecka

ZSRR – Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich

Wstęp

Przemiany polityczno-ustrojowe w Europie Środkowej i Wschodniej na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. zmieniły obliczę naszego kontynentu. Do aktywnego uczestnictwa w budowie nowej Europy włączyły się byłe państwa bloku socjalistycznego, a następnie państwa powstałe w wyniku rozpadu Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Zrodziło to potrzebę podjęcia badań nad historią nowych członków „wspólnoty europejskiej”. W środowiskach naukowych, zwłaszcza zachodnioeuropejskich potrzebę taką dyktował głęboki stan niewiedzy o obszarze post-radzieckim, zaś wśród elit politycznych aspiracje istniejących tam państw do pełnego uczestnictwa w polityce euroazjatyckiej. Gwałtownie wzrosło zainteresowanie Kaukazem, ze względu na czynnik historyczny i polityczno-gospodarczy. Region o specyficznej i bogatej historii, kulturze oraz składzie etnicznym stał się w przeszłości miejscem spotkania dwóch różnych, wrogich sobie ideowo systemów kulturowo-religijnych: europejsko-chrześcijańskiego i azjatyckomuzułmańskiego¹. W ostatnich latach atrakcyjność pod względem naukowym Kaukazu spotęgował fakt strategicznego położenia regionu dla eksploatacji i transportu złóż ropy kaspijskiej. Dominującą pozycję wśród państw kaukaskich przez wieki odgrywała Gruzja, posiadająca historię własnej państwowości i kultury dłuższą nie tylko od sąsiadów, ale również od wielu krajów zachodnioeuropejskich. Pograniczne położenie w miejscu spotkania Europy i Azji zdecydowało w przeszłości o bogatej i niezwykle skomplikowanej historii tego kraju. Począwszy od starożytności tempo i kierunek budowy gruzińskiej państwowości wyznaczyła zaborcza polityka mocarstw: imperium rzymskiego, Bizancjum, państwa mongolskiego, Arabów, Turcji, Persji oraz Rosji i Związku Radzieckiego. Naród gruziński, który jako jeden z pierwszych przyjął chrześcijaństwo² przez wieki bronił swojej państwowości przed naporem muzulmańskich sąsiadów. Utrata niepodległości rozpoczęła proces zmiany struktury etnicznej ziem zamieszkiwanych przez Gruzinów. Rosja, która podbiła Gruzję proces ten kontynuowała, co miało drastyczne skutki dla przyszłej państwowości gruzińskiej. Niepodległa, demokratyczna Gruzja, która zrzuciła jarzmo komunizmu stała się istotnym graczem w dobie walki o strategiczne surowce dwóch bloków polityczno-militarnych: Paktu Północnoatlantyckiego i Rosji. Gruzja poszukując możliwości umocnienia swej niezależności wybrała sojusz z Zachodem i została skarcona przez Rosję. Wybuch wojny gruzińsko-rosyjskiej w sierpniu 2008 r. wpłyną na wzrost liczby opracowań naukowych o Gruzji; począwszy od historycznych, poprzez polityczne, aż po ekonomiczne. Bogata historia państwowości, podobieństwo losów gruzińskich do Polski, oraz rosnąca rola Gruzji w polityce euroazjatyckiej wpłynęła na podjęcie

¹ A. Furier, *Droga Gruzji do niepodległości*, Poznań 2000, s. 9-10.

² D. M. Lang, *Armenia kolebka cywilizacji*, Warszawa 1975, 308-309.

zagadnienia naukowego pt. *Walka Gruzji o niepodległość i integralność terytorialną w latach 1989-2008*. Problem badawczy ma istotne znaczenie w ramach zachodzących zmian na świecie. Wyzwolenie się europejskich narodów z reżimu komunistycznego jest nadal aktualne w odniesieniu do próby zdemokratyzowania innych części świata. Gruzja jest dobrym przykładem jak należy podejmować demokratyzację i jednocześnie przykładem jak kruchy jest system demokratyczny. Niezwykle ciekawą tematyką jest separatyzm, z którym Gruzja musi zmagać się do tej pory. W dobie postępującej unifikacji państw w ramach ponadnarodowych struktur, istniejące autonomie w państwie gruzińskim są zaprzeczeniem tej ogólnoświatowej tendencji. Jednocześnie problem spójności państwa gruzińskiego, ukazuje jak w istotnym stopniu geopolityczna walka mocarstw może wpływać na losy narodu, który pragnie zbudować relacje z innymi nacjami zamieszkującymi jego terytorium. Istotnym czynnikiem podjęcia problematyki jest również bark spójnej analizy i syntezy ukazującej dogłębnie historyczne uwarunkowania procesów zachodzących w Republice Gruzjińskiej.

Celem pracy jest prześledzenie rozwoju najważniejszych elementów kształtujących gruzińską drogę do uzyskania własnej państwowości, jej umocnienia oraz utrzymania zagrożonej przez czynniki wewnętrzne i zewnętrzne integralności terytorialnej. Zakres przedmiotowy pracy obejmuje politykę wewnętrzną Gruzji w ramach uwarunkowań zewnętrznych na Zakaukaziu. Dla głębszego przedstawienia tematyki funkcjonowania Republiki Gruzjińskiej od momentu rozpadu imperium radzieckiego do wojny gruzińsko-rosyjskiej z 2008 r., zakres chronologiczny zawiera również historię wielowiekowej państwowości gruzińskiej.

Rozdział pierwszy zatytułowany *Historyczne uwarunkowania dojścia Gruzji do niepodległości* ma na celu opisanie procesów kształtujących gruzińską świadomość narodową i historyczną – od przemian etnicznych, po działalność opozycji antykomunistycznej. Historia państwowości ukazana jest od starożytnych początków po rozpad imperium radzieckiego. Zabieg taki może spotkać się z zarzutem zbyt szerokiego zakresu chronologicznego pierwszej części opracowania, jednak niezwyklej wagi jest fakt opisanie dziejów wielowiekowej państwowości Gruzji i powiązania go z przemianami politycznymi i etnicznymi, które posiadały decydujący wpływ na losy Republiki Gruzjińskiej na przełomie XX i XXI w., i do dzisiaj stanowią fundament gruzińskiej świadomości. Część druga opracowania: *Powstanie i walka Republiki Gruzjińskiej o niepodległość* przedstawia czynniki wewnętrzne i zewnętrzne, które wpłynęły na odzyskanie przez Gruzję niepodległości i jej demokratyzację oraz wpływ na suwerenność państwa poczyną trzech prezydentów Republiki Gruzjińskiej: Zwiada Gamsachurdii, Eduarda Szewardnadzego i Micheila Saakaszwiliego. Analiza działalności przywódców państwa gruzińskiego ma na celu przewartościowanie ich dokonań. Nacjonalista Z. Gamsachurdia ukazany zostaje jako rewolucjonista, który podrywa Gruzinów najpierw do walki o wolność przeciwko komunistom, a następnie do walki o władzę przeciwko swoim rodakom. Część druga przede wszystkim próbuje potwierdzić dwie tezy: rządy E. Szewardnadzego nie doprowadziły do upadku państwa, a prezydentura M. Saakaszwiliego zbliżyła gruzińską państwowość do zachodnich demokracji. Ostatni rozdział opracowania pt. *Walka Republiki Gruzjińskiej o*

integralność terytorialną opisuje genezę, przebieg, charakter i skutki dążeń separatystycznych mniejszości narodowych i religijnych zamieszkujących terytorium Gruzji. W pierwszej kolejności przedstawione są dążenia Ormian w Dżawachetii-Meschetii, Azerów w Kwemo Kartlii i islamskich Adżarów, które bezpośrednio nie zagroziły integralności terytorialnej państwa. Rozważania nad pozostałymi regionami separatystycznymi: Abchazją i Osetią Południową mają doprowadzić do stwierdzenia o utracie kontroli przez władze gruzińskie nad integralnością terytorialną państwa oraz zdefiniować ich status, nie jako autonomię, ale tzw. „parapaństwa”³. Dalsze zabiegi dotyczą ukazaniu eskalacji i umiędzynarodowienia dążeń niepodległościowych Abchazów i Osetyjczyków, które prowadzą do tragicznej wojny Gruzji z Rosją. Przebieg i skutki konfliktu gruzińsko-rosyjskiego potwierdzić mają tezę o definitywnej utracie przez Gruzję jednolitej państwowości.

Do momentu wybuchu wojny gruzińsko-rosyjskiej dotychczasowy stan badań nad historią Gruzji przedstawiał się dosyć skromnie i oscylował wokół studiów kaukazoznawczych. Konflikt w separatystycznych autonomiach, który odbił się głębokim echem na świecie zmienił tą tendencję i spowodował wzmożone zainteresowanie tematyką gruzińską. Zakres wykorzystanej literatury w pracy skupia się na publikacjach w języku polskim, rosyjskim, angielskim i w mniejszym stopniu gruzińskim. W dorobku polskiej historiografii znajdują się cztery opracowania monograficzne podejmujące problematykę gruzińską: Jana Kawtaradzego⁴, Bohdana i Krzysztofa Baranowskich⁵, Andrzeja Furiera⁶ i Wojciecha Materskiego⁷. Rolę uzupełnienia monograficznego odgrywa inna praca W. Materskiego, która poświęcona jest historii I Republiki Gruzji⁸. Polscy naukowcy podjęli problematykę

³ W. Górecki, *Abchaskie elity wobec niepodległości*, Warszawa 1996, s. 4-5.

⁴ J. Kawtaradze, *Gruzja w zarysie historycznym*, Warszawa 1929, 194 s. i załączniki.

⁵ B. Baranowski, K. Baranowski, *Historia Gruzji*, Wrocław-Łódź 1987, 253 s.

⁶ W. Materski, *Gruzja*, Warszawa 2010, 489 s.

⁷ A. Furier, *Droga Gruzji do niepodległości*, Poznań 2000, 279 s. i załączniki.

⁸ W. Materski, *Georgia rediviva. Republika Gruzjińska w stosunkach międzynarodowych 1918-1921*, Warszawa 1994, 253 s.

działalności gospodarczej, kulturalnej i politycznej Polaków w Gruzji i na Kaukazie, m.in. Marek Mądzik⁹. Dla narracji najświeższych wydarzeń w Gruzji: „Rewolucji Róż” i wojny gruzińsko-rosyjskiej istotne są publikacje odpowiednio Piotra Trzaskowskiego¹⁰ i Radosława Grodzkiego¹¹. Literatura rosyjsko- i anglojęzyczna swoją uwagę skupia na problemach gospodarczych i przemian politycznych. Kluczowy dla wybicia się Gruzji na niepodległe państwo proces demokratyzacji doskonale systematyzuje opracowani D. Slidera¹². Naukowcy gruzińscy poruszają problematykę stosunków etnicznych w Gruzji. Pobudzeni do wysiłku o charakterze, bardziej politycznym niż naukowym w wyniku wzrostu dążeń separatystycznych Abchazów i Osetyjczyków Gruzini rozpoczęli polemikę z oponentami na temat zasadności takich kroków i ich historycznego uwiarygodnienia. Miłowym dziełem poruszającym dyskusję na ten temat jest książka gruzińskich uczonych *Osietinskij wopros*. Literaturę przedmiotu uzupełniają wydawnictwa ciągłe, wśród których należy wymienić następujące czasopisma: „Pro Georgia”, „Gazeta Wyborcza”, „Rzeczpospolita”, „Niezawisimaja Gazieta”, „Moskowskije Nowosti” oraz opracowania warszawskiego Ośrodka Studiów Wschodnich¹³. Z uwagi na opisywany okres należy podkreślić mniejsze znaczenie kwerend archiwalnych. W badaniach pomocą stały się opublikowane zbiory dokumentów i wspomnień. Dla zrelacjonowania nieodległych wydarzeń w Gruzji niezbędne były depesze Polskiej Agencji Prasowej oraz niemalże nieograniczony materiał faktograficzny zamieszczony na stronach internetowy poszczególnych czasopism i instytucji naukowych.

⁹ M. Mądzik, *Działalność społeczno-kulturalna i polityczna Polaków w Gruzji na przełomie XIX i XX wieku*, Lublin 1987, 249 s.

¹⁰ P. Trzaskowski, *Gruzińska "rewolucja róż". Zachód i idea Zachodu a przemiany polityczne w Gruzji*, Warszawa 2009, 161 s.

¹¹ R. Grodzki, *Wojna gruzińsko-rosyjska. Przyczyny – Przebieg – Skutki*, Zakrzewo 2009, 199 s.

¹² D. Slider, *Democratization in Georgia*, [w.] *Conflict, Cleavage, and Change in Central Asia and the Caucasus*, red. K. Dawisha, B. Parrott, Cambridge 1997, 404 s.

¹³ www.osw.waw.pl.

1. Historyczne uwarunkowania dojścia Gruzji do niepodległości.

Gruzini są jedną z najstarszych grup etnicznych mieszkających na Kaukazie¹⁴ – pograniczu Europy i Azji, gdzie od wieków krzyżowały się najważniejsze szlaki handlowe oraz interesy imperialne mocarstw. Tu, w zachodniej części Przesmyku Kaukaskiego nad Morzem Czarnym, między łańcuchami górskimi, od północy – Wielkim Kaukazem, od południa – Małym Kaukazem, rozciągają się ziemie historycznie gruzińskie: Nizina Kolchidzka, kotliny Dolnokartlijska i Kachetyjska, z płynącą ku Morzu Kaspijskiemu największą rzeką – Mtwari (Kura)¹⁵. Stara gruzińska legenda opowiada, jak to Pan Bóg podarował te tereny Gruzinom. Zebrawszy wszystkie narody Stwórcy zapowiedział podział świata. Gdy powstał tłok a wszyscy pragnęli otrzymać najkorzystniejszy przydział, Gruzini usiedli spokojnie pod drzewem, umilając sobie czas winem i śpiewem. Pan Bóg dostrzegł pogodny i wesoły naród, następnie przekazał mu Kaukaz, wypowiadając słowa: ”Rozdzieliłem już wszystkie krainy na kuli ziemskiej. Został mi jedynie niewielki, ale najpiękniejszy zakątek. Są tam malownicze i bogate w kruszce góry, przepyszne łąki, urodzajne równiny, piękne wybrzeża morskie. Miałem zamiar zachować tę krainę dla siebie, ale ponieważ nic innego mi nie pozostało, oddam ją wam”¹⁶. W jednym z najbardziej malowniczych zakątków świata Gruzja zbudowała państwowość o wielowiekowej tradycji, dłuższej od wielu krajów kaukaskich oraz krajów zachodnioeuropejskich. Państwo gruzińskie przez wieki musiało stawiać czoła zaborczej ekspansji sąsiadów, którzy doprowadzili do zmiany struktury etnicznej i wyznaniowej ziem zamieszkiwanych od starożytności przez Gruzinów.

1.1. Dzieje państwa gruzińskiego od starożytnych początków do końca XVIII w.

Początki gruzińskiej państwowości sięgają dziejów starożytnych. W II tysiącleciu p.n.e. obszar dzisiejszej Gruzji mógł podlegać wpływom handlowym i kulturowym państwa Hetytów. Mniej więcej między 1200 a 1190 r. p.n.e. państwo hetyckie zostało rozbite przez tzw. tracko-frygijskie Ludy Morza. Ujarmione poprzednio przez Hetytów ludy próbowały tworzyć organizmy państwowe, które nie wytrzymały od zachodu naporu zamorskich najeźdźców, a od południa prężnego państwa asyryjskiego. Część z nich osiedliła się na terenach kaukaskich, poprzez wyparcie dawnych mieszkańców tych

¹⁴ M. J. Marr, *Plemiennyj sostaw nasielenija Kawkaza*, Piotrograd 1920, s. 64.

¹⁵ W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s. 9.

¹⁶ Cyt. za: B. Baranowski, K. Baranowski, *Historia...*, op. cit., s. 7.

ziem, lub zmieszanie się z nimi, dała prapoczątek narodowi gruzińskiemu. Źródła asyryjskie wskazują, że już w XII w. p.n.e., tuż po upadku potęgi hetyckiej Gruzini zorganizowani byli w państwo, a ich kultura stała na znacznym szczeblu rozwoju. Zapisy nie mówią wprost o Gruzinach, ale o przybyłych na Zakaukazie z Azji Mniejszej plemionach: Muskach (Meszek – tradycja biblijna, Moschoi – źródła greckie), Tabalach (Tubal, Tybarenowie, Tibarenowie), Dajaenach (Dajanowie, Taochoi – źródła greckie, Diauchi – źródła urartyjskie) i Kaskach (Kaskhi, Kolchowcie)¹⁷.

Muszkowie po upadku państwa Hetytów zajęli tereny nad górnym Eufratem, po klęsce z Asyrią niedobitki osiedliły się na obszarze dzisiejszej Gruzji, dając prawdopodobnie początek późniejszemu gruzińskiemu plemieniu o nazwie Meschów, zamieszkującemu prowincję Samcche. Związek plemienny Muszków odegrał poważną rolę w rozwoju kultury tego terenu, bowiem prawdopodobnie od nich wywodzi się wiele nazw geograficznych, np. Meschetia, Góry Meschijskie, nawet Mcheta – nazwa pierwszej stolicy Gruzji. Lud Tubal (Tabal) podzielił losy Muszków w starciu z państwem asyryjskim i osiedlił się na terenach dzisiejszej Gruzji, dając początek Tibarenom. Teorie językoznawców poprzez przemianę rdzenia „Tibar” w formę „Ibar”, następnie „Iber” wiążą od Tibarenów pochodzenie Iberów, mieszkańców starożytnego państwa gruzińskiego Iberii. Dłuższym żywotem oraz talentem organizacyjnym w budowie państwowości wykazał się związek plemienny walecznych Dajaenów, zamieszkujący południowo-zachodnią Gruzję, wschodnią Anatolię i część Armenii. Prowadzili oni wyniszczające wojny z Asyrią od końca XII w. p.n.e., a następnie z państwem Urartu w IX i VIII w. p.n.e. Asyryjczycy w 1112 r. p.n.e. wzięli do niewoli króla Dajaenów, imieniem Sieni, a w 845 r. p.n.e. zmusili ich do uznania swego zwierzchnictwa. Po zrzuceniu jarzma asyryjskiego Dajaenowie ulegli państwu Urartu w 790 r. p.n.e. Całkowicie federacja Dajejanów uległa likwidacji w połowie VIII w. p.n.e., wraz z naporem sąsiadujących z północnego wschodu Kolchów¹⁸.

Pierwszymi organizmami politycznymi ludności proto-gruzińskiej były wyżej wymienione związki i federacje plemienne Muszków, Tibarenów oraz Dajaenów. Jednak to Kolchowcie byli twórcami najdawniejszego państwa gruzińskiego, znanego ze źródeł greckich jako Kolchida. Grecka legenda opowiada o wyprawie Argonautów pod dowództwem Jazona do Kolchidy, by wykraść „złote runo” królowi Kolchów, Ajetesowi. Była ona *de facto* echem kolonizatorskich wypraw Greków na wschodnich wybrzeżach Morza Czarnego w poszukiwaniu kruszców. Początkowo bogata Kolchida stała się w VIII i VII w. p.n.e. terenem agresji państwa Urartu, najazdu Kimerów oraz Scytów a na przełomie VI i V w. p.n.e. obszarem budowy faktorii greckiego Miletu (m.in. Trapezunt – obecnie Trebizonda, Batys – Batumi, Fazis – Poti, Dioskuriada –

¹⁷ Ibidem, s. 20-21.

¹⁸ M. Wacznadze, W. Guruli, M. Bachtadze, *Istorija Gruzii*, www.nukri.org, 10.09.2010.

Suchumi). Za pośrednictwem greckich faktorii kolchidzcy królowie prowadzili ożywioną wymianę handlową z wieloma krajami basenu Morza Śródziemnego, a mieszkańcy Kolchidy korzystali z dorobku literatury greckiej. Jednak królestwo Kolchów oraz gruzińskie federacje plemienne Saspejrów, Tibarenów i Moschów popadały kolejno w zależność od potęg Bliskiego Wschodu, Medii w II połowie VI w. p.n.e. oraz Persji od połowy VI w. do końca V w. p.n.e. Kolchida uzyskała około 400 r. p.n.e. na wschodzie silnego sąsiada – państwo Iberii, której po podbojach Aleksandra Wielkiego namiestnikiem został jego krewny, Azon. Przeciwno okrutnemu Grekowi wybuchł bunt, na czele którego stanął Parnawaz. Wraz z pomocą króla kolchidzkiego Kudziego, Parnawaz wykorzystał konflikty pomiędzy diadochami, uznawszy się wasalem władcy monarchii Seleucydów Antiocha I, przeprowadził gruntowne reformy ustrojowe w swoim królestwie. W III i II w. p.n.e. Iberia stała się silnym państwem, natomiast przeżywająca kryzys Kolchida podbita została przez króla Pontu, Mitrydatesa VI zw. Eupatorem¹⁹. Sytuację polityczną w regionie zmieniła klęska Mitrydatesa z potężnym państwem rzymskim. W latach 66-65 p.n.e. Pompejusz rozpoczynając podbój Zakaukazia, zajął Armenię, pokonał władcę Iberii, Artaga a w 63 r. p.n.e. króla Kolchów, Oltaka. Gruzkańskie organizmy państwowe: słabnąca Kolchida i wciąż silna Iberia pod rządami rzymskimi przeżywały rozwój gospodarczy i kulturalny, przyswajając elementy cywilizacji Rzymian, Greków oraz Persów. W II i III w. n.e. duże znaczenie osiągnęło królestwo Lazyki (Laziki), południowo-zachodni sąsiad Iberii, tracącej ziemie na rzecz Persji Sasanidów²⁰.

Pomimo rywalizacji państwa rzymskiego i monarchii perskiej na Kaukazie starożytne państewka gruzińskie obok Armenii od końca starożytności zaczęły na tych terenach odgrywać pierwszoplanową rolę w budowaniu państwowości, organizacji społeczeństwa oraz odrębności kulturowej. Czynnikiem, który wpłynął na państwowość gruzińską oraz ukształtowanie się jednego narodu gruzińskiego było przyjęcie chrześcijaństwa. Nowa religia docierała na Zakaukazie w I i II w. wraz z misjonarzami (pierwszymi byli prawdopodobnie apostołowie: Andrzej, Szymon Kananita, Bartłomiej) z dwóch kierunków – prowincji rzymskich oraz Syrii i Palestyny. Pierwsze gminy chrześcijańskie zakładali ewangelizujący w języku greckim, greccy duchowni w dawnych koloniach Miletu na wybrzeżu Kolchidy w II w., zaś misjonarze przybywający z południa nawracali w języku miejscowym mieszkańców Iberii. Innym źródłem rozpowszechniania się nowej religii na ziemiach gruzińskich, było Królestwo Armenii, która jako pierwsza na świecie przyjęła chrześcijaństwo za religię państwową. Sąsiadująca z nią Iberia poszła w jej ślady w 337 r. za panowania Miriana III (Miriam, Mirwan III, Meriban)²¹. Wywodził się on od Chorsoidów, dynastii irańskiego pochodzenia i przyjmując chrześcijaństwo szukał sojusznika (Armenia, Bizancjum), by

¹⁹ B. Baranowski, K. Baranowski, *Historia...*, op. cit., s. 22-26.

²⁰ Ibidem, s. 26-27.

wzmocnić swoją pozycję oraz uniezależnić się od zagrażającej Iberii zoroastrańskiej Persji. Według jednego z najstarszych zachowanych zabytków gruzińskiej historiografii, *Mockewoj Kartlisaj*, znaczącą rolę w nawróceniu Iberii odegrała święta Nino²². Wywodząca się ze świty cesarzowej Heleny, matki Konstantyna Wielkiego, dotarła do Jerozolimy, skąd udała się do Iberii, gdzie po nawróceniu Miriana III, wraz z biskupem Jakubem i kilkoma kapłanami nawracała Gruzinów²³. Nawracanie kolejnych plemion gruzińskich było procesem skomplikowanym, przyspieszonym przez przyjęcie chrześcijaństwa w 532 r. przez Cate, władcę Królestwa Lazyki, spadkobierczyni Kolchidy²⁴. Chrześcijańscy władcy Iberii i Lazyki zapoczątkowali budowę kościelnych struktur organizacyjnych. Powstały biskupstwa, które uznawały zwierzchnictwo patriarchów: Antiochii dla Iberii, Konstantynopola z siedzibą w Phazis dla Lazyki oraz Biewindy dla Abchazji. Odrzucenie dogmatu o podwójnej naturze Chrystusa przez synod kościołów monofizycznych, armeńskiego i iberyjskiego z 506 r. w mieście Dwin oraz rządy króla iberyjskiego, Wachtanga I Gorgasala uczyniły kościół iberyjski z własnym zwierzchnikiem – *katolikosem* odrębnym, niezależnym oraz dającym schronienie monofizytom z terenów Azji Mniejszej, Syrii i Bliskiego Wschodu. Wysiłki Wachtanga Gorgasala, dążące ku jednoczeniu ziem gruzińskich, których źródła można upatrywać w przeniesieniu stolicy do Tbilisi oraz budowie katedry dla pierwszego katolikosy gruzińskiego kościoła autokefalicznego w Mcchecie – zostały zahamowane przez agresję potężnych sąsiadów, Persję i cesarstwo bizantyjskie²⁵. W VI w. Iberia znalazła się pod rządami marzpanów – perskich namiestników, a Lazyka uzależniona została przez Bizancjum Justyniana Wielkiego. Rywalizację o ziemie gruzińskie wygrało Bizancjum. Z pomocą Chazarów wojska cesarza Herakliusza w 627 r. zdobyły bronione przez Iberyjczyków i Persów Tbilisi, rozciągając wpływy bizantyjskie na niemal całą Iberię. Państwa gruzińskie utraciły niezależność, jednak gruziński

²¹ Por. P. Uslar., *Naczało christianstwa w Zakawkazie i na Kawkaz*, „Sbornik Swiedienij o Kawkazskich Gorcach” 1875, wyp. II.

²² A. Furier, *Droga...*, op. cit., s. 25.

²³ “Pro Georgia”1993, t. III, s. 5-14.; por. B. Baranowski, K. Baranowski, *Historia...*, op. cit., s. 30-31.

²⁴ B. Baranowski, K. Baranowski, *Historia...*, ibidem, s. 31.

²⁵ M. Lordkipanidze, *Essays on Georgian History*, Tbilisi 1994, s. 11-22.

(iberyjski) kościół mimo rezygnacji z zasady monofizytyzmu i zbliżania się w kierunku prawosławia zachował swą autokefalię z własnym katolikosem. Konflikt bizantyjsko-perski na terenie Zakaukazia został zakończony w połowie VII w. przez państwo muzułmańskich Arabów. Miejsce perskich namiestników w Tbilisi zajęli emirowie, którzy w IX-X w. utworzyli na terenie Iberii niezależne państwo od kalifatu bagdadzkiego. Muzułmańska dynastia Dżafarydów w stołecznym mieście rządziła jeszcze blisko dwieście lat. Okrutne panowanie Arabów doprowadziło jednak do rozwoju gospodarczego kraju, zaś Tbilisi uczyniło jedną z największych metropolii Bliskiego Wschodu. Zmieniła się sytuacja konfesyjna na ziemiach gruzińskich: starsza chrześcijańska Iberia częściowo ulegała islamizacji, w bizantyjskiej Lazyce chrześcijaństwo poczyniło postępy²⁶.

Oslabienie władzy zaborców arabskiego i bizantyjskiego zaowocowało w VIII w. powstaniem niezależnych państw gruzińskich: na terenie dawnej Lazyki Królestwa Abchazji, a w dawnej Iberii księstwa Kachetii i Eretii. Założycielem przyszłej zjednoczonej monarchii stało się jednak państwo Tao-Klardzeti, powstałe na przełomie VIII i IX w. w południowo-zachodniej części kraju. Jego założycielem był, noszący bizantyjski tytuł *kuropalatesa*, Aszot I z rodziny Bagrationich. Dynastia Bagratydów, wywodząca się z Armenii rządziła Gruzją do jej anektowania przez Rosję w 1801 r. Już w 888 r. wnuk Aszota, Adarnase IV przyjął tytuł króla Gruzynów. Wobec niepokoїв politycznych w Bizancjum w X i XI w., kolejnym władcom dynastii Bagratydów: Dawidowi III i Bagratowi III udało się uniezależnić i zjednoczyć niemal wszystkie ziemie gruzińskie. Utworzenie państwa gruzińskiego, które objęło ludność mówiącą językami kartwelskimi (językiem kartwelskim), rozpoczęło proces kształtowania się jednego narodu gruzińskiego oraz wspólnego języka kościelnego, a następnie literackiego²⁷. Sukcesy Bagratydów możliwe były dzięki wsparciu rosnącemu w siłę Kościołowi gruzińskiemu. Poprzez uzyskanie prawa katolikosa Mcchety do zajęcia tronu bez wyświęcania w Antiochii i otrzymanie zezwolenia na wyrabianie oleju świętego oraz zachowanie neutralności wobec sporu obrazoburczego w cesarstwie bizantyjskim, Kościół gruziński wzmocnił swój autorytet w świecie chrześcijańskim, a tym samym pozycję zjednoczonego państwa gruzińskiego na Kaukazie. W Gruzji rozwinął się ruch monastyczny, nawiązano kontakty z Ziemią Świętą, gdzie zakładano gruzińskie klasztory – centra nauki i kultury²⁸. W II poł. XI w. rozwój państwowości

²⁶ B. Baranowski, K. Baranowski, *Historia...*, op. cit., s. 34-38.

²⁷ Ibidem, s. 39-42.

²⁸ A. Furier, *Droga...*, op. cit., s. 28; T. Mgaloblishwili, *An unknown Georgian Monastery in the Holy Land*, "Pro Georgia", t. XV, s. 45-58.

Gruzji zahamowały niszczycielskie najazdy Turków Seldżuckich, którzy ostatecznie w 1055 r. zawładnęli kalifatem bagdadzkim. Po opanowaniu Armenii, pokonaniu wojsk bizantyjskich, Turcy w 1080 r. narzucili brutalne i krwawe zwierzchnictwo południowo-wschodniej Gruzji, które w historiografii gruzińskiej zyskało miano *didi turkoba* – wielkiego poturczenia. Jarzmo tureckie przyniosło dotkliwe straty demograficzne i gospodarcze. Król gruziński Jerzy II zmuszony został do płacenia corocznego haraczu Seldżukom, a wobec kolejnych niepowodzeń: zajęcia stołecznego Tbilisi i buntu feudalów – przeniósł ośrodek decyzyjny do Kutaisi, następnie abdykował na rzecz swojego 16-letniego syna Dawida²⁹. Młody władca był energicznym i wykształconym organizatorem, który dzięki reformom administracji i wojska oraz umiejętnej polityce zagranicznej, polegającej na walce ze skłóconymi muzułmańskimi spadkobiercami państwa seldżuckiego, zrzucił zależność turecką, zjednoczył i odbudował zniszczone państwo. Dawid IV wspierany przez koczowniczych Kipczaków 15 sierpnia 1121 r. pod Didgori rozbił siły koalicji muzułmańskich władców wschodniego Zakaukazia, rozpoczynając ekspansję gruzińską na sąsiednie ziemie. Po oswobodzeniu Tbilisi podbił zachodnią część Szirwanu, Armenię, Abchazję, Osetię oraz południowy Dagestan, czyniąc z Gruzji największą potęgę polityczną i militarną regionu³⁰. Jeden z najwybitniejszych władców w historii Gruzji, który od potomnych otrzymał przydomek Budowniczy (gruz. *Agmaszenebeli*) przeprowadził również reorganizację kościoła oraz podniósł z ruiny wiele twierdz i miast³¹. Scentralizowana monarchia gruzińska wkroczyła w okres „Złotego Wieku”, uzyskując szczyt świetności za panowania królowej Tamary, prawnuczki Dawida IV Budowniczego. Władczyni udało się podporządkować muzułmańskich władców na terenie południowego Azerbejdżanu i Persji oraz utworzyć w 1205 r. z czarnomorskich prowincji osłabionego przez krzyżowców Bizancjum, zależne wobec Tbilisi Cesarstwo Trapezunckie³². Gruzkańska potęga rozciągająca się od Morza Czarnego po Morze Kaspijskie spojona była odmiennym od muzułmańskiego sąsiedztwa systemem ideologii państwowej – religią chrześcijańską. Królowa Tamara uwolniła chrześcijańskich sąsiadów od naporu seldżuckiego, pomściła krwawo atak władcy Ardebilu na Armenię, a jej syn Jerzy IV Lasza nosił się z zamiarem wyprawy gruzińskiej do Palestyny, aby wyswobodzić

²⁹ B. Baranowski, K. Baranowski, *Historia...*, op. cit., s. 43-44.

³⁰ M. Lordkipanidze, *Istorija Gruzii XI – naczalo XIII wieka*, Tbilisi 1974.

³¹ A. Furier, *Droga...*, op. cit., s. 31.

³² O. M. Dżaparidze, *Zapadnogruzinskaja kultura*, Tbilisi 1989, s. 119-140.

Ziemię Świętą z rąk muzułmanów³³. Umocnienie ideologii chrześcijańskiej jako ważnego elementu sprawowania władzy związane było z wzmocnieniem organizacyjnym Kościoła, który stał się jednym z największych posiadaczy ziemskich, oraz zmonopolizowaniem przez duchowieństwo takich działów życia państwowego, jak dyplomacja, sądownictwo i oświata. Pomimo dominującej pozycji gruzińskiego Kościoła w państwie zamieszkałym przez 5 milionów ludzi, w tym ormiańskich kupców, arabskich, perskich i tureckich rzemieślników, władcy tolerowali innowierców oraz stwarzali im dobre warunki życia, wszystko po to, by dbać o rozwój ekonomiczny miast. W trosce o wyżywienie tak licznej populacji Bagratydzi pielęgnowali dynamiczny rozwój rolnictwa, zwiększali wydajność upraw dzięki wielkim inwestycjom irygacyjnym oraz budowie kanałów. Wydajność rolnictwa stymulowała osiągnięcie wysokiego poziomu przez gruzińskie rzemiosło, m.in. wytworów złotnictwa, produkcji ceramicznej, tkactwa, skórnictwa, farbiarstwa oraz wyrobów przetwórstwa spożywczego, cenionych w Europie i Azji. Ponadto dzięki opiece państwowej dla kupców i budowie szlaków komunikacyjnych targowiska miast gruzińskich stały się pełne przybyszów trudniących się handlem z cesarstwa bizantyjskiego, muzułmańskich krajów Bliskiego Wschodu, państw krzyżowców z terenu Palestyny, Syrii, Libanu, a nawet krajów Europy zachodniej, Rusi Azji Środkowej, czy Indii i Chin. Dobrobyt scentralizowanej monarchii, w której „rolnicy upodobnili się do szlachty, szlachta do książąt, książęta zaś do królów”, przyczynił się do wspaniałego rozkwitu kultury. Był to okres Odrodzenia w dziejach Gruzji, wyprzedzający prawie trzysta lat podobną epokę w historii Europy Zachodniej. Podniósł się wydatnie poziom oświaty i nauki. Zbudowano sieć szkół niższego i średniego stopnia oraz uczelnie typu wyższego – tzw. akademie w Gelati, Ikalto, Sziomgwime, które prawdopodobnie reprezentowały wyższy poziom niż powstające wówczas uniwersytety w zachodniej Europie. Gruzini uczeni kierowali centrami studiów teologicznych w Palestynie, Syrii, Bizancjum, a nawet na Bałkanach. W okresie dominacji ortodoksyjnej scholastyki na język gruziński przetłumaczono wiele dzieł starożytnych filozofów, m.in. dzieła Arystotelesa oraz traktaty neoplatońskie³⁴. Najwyższy kunszt osiągnęła świecka literatura piękna, na czele z eposem narodowym Szoty Rustawelego pt. *Rycerz w tygryziej skórze* (gruz. *Wepchistchkaosani*). Najwybitniejsze dzieło literackie ówczesnego świata chrześcijańskiego, któremu dorównać miała *Boska komedia* Dantego budowało przez wieki świadomość narodową i historyczną Gruzinów³⁵. Rozwój gospodarczy, olbrzymie łupy ze zwycięskich wojen

³³ B. Baranowski, K. Baranowski, *Historia...*, op. cit., s. 58.

³⁴ Ibidem, s. 58-76.

³⁵ B. Gębarski, *Piętnaście wieków literatury gruzińskiej*, „Przegląd Orientalistyczny” 1967, nr 61.

oraz hojność fundatorów licznych świątyń, m.in. w Kutaisi, Mcchecie, Alawerdi, Picundzie i Wardzie przyczyniła się do bujnego rozwoju architektury, rzeźby, malarstwa oraz różnego typu rzemiosła artystycznego.

„Złoty wiek” państwowości i kultury gruzińskiej został brutalnie przerwany przez najazdy Mongołów. Wojska mongolskie po rozprawieniu się z muzułmańskim państwem Chorezmu, wkroczyły do Azerbejdżanu i w 1221 r. splądrowały wschodnią Gruzję. W następnych latach jarzmo mongolskie spadło na wschodnią Europę. Tymczasem niespodziewanie nad Gruzją zawisło niebezpieczeństwo zjednoczonych przez Dżelal ed-Dina Chorezmijczyków. Podbili oni wschodnią Gruzję i Armenię, ale w 1231 r. ponownie musieli uznać wyższość mongolskich najeźdźców, tym razem ze Złotej Ordy. Pozbawiona pomocy ze strony innych państw chrześcijańskich, królowa gruzińska Rusudan przeniosła stolicę z Tbilisi do Kutaisi i uznała zwierzchnictwo Mongołów nad wyniszczoną Gruzją. Wschodnia część państwa została objęta administracją najeźdźców, a zachodnia zobowiązana była do płacenia rujnującego haraczu. W drugiej połowie XIII w. Zakaukazie stało się terenem rywalizacji dwóch państw mongolskich: Złotej Ordy oraz powstałego w wyniku likwidacji kalifatu abbasydzkiego, państwa Hulagidów. Sprzyjającą koniunkturę geopolityczną w latach 30. XIV w. wykorzystał król Jerzy V Wspaniały. Jeden z najwybitniejszych monarchów z dynastii Bagratydów zjednoczył na nowo Gruzję, rozpoczął ekspansję na okoliczne tereny dawnego państwa Hulagidów: Armenię, Azerbejdżan, Dagestan oraz przeprowadził liczne reformy gospodarcze, polityczne i prawne³⁶. Odbudowę monarchii gruzińskiej przerwały krwawe ekspedycje wojsk Timura Kulawego, wodza Mongołów, który stworzył potężne państwo na terenie środkowej Azji. W latach 1387-1403 Timurydzi zniszczyli gruzińskie centra państwowości –Tbilisi i Kutaisi; pociągnęli do upadku rolnictwo oraz doprowadzili swym okrucieństwem do ogromnych strat demograficznych. Gruzja „złotego wieku” z 5-milionową populacją, będąca eksporterem zboża po niemal dwuwiekowej apokalipsie mongolskiej nie była w stanie wyżywić pięciokrotnie mniejszej ludności pozostałej przy życiu. Poważnemu ograniczeniu uległa produkcja rzemieślnicza, handel, nauka i literatura gruzińska popadły w kryzys. Waleczni Gruzini zapłacili ogromną cenę za zrzucenie zwierzchnictwa mongolskiego, a umierający w 1405 r. kat Gruzji, Timur Kulawy miał powiedzieć: „Zużyłem całą moją potęgę na podbój Gruzji i nie osiągnąłem mego celu: ujarzżenia jej”³⁷.

³⁶ B. Baranowski, K. Baranowski, *Historia...*, op. cit., s.77-82.

³⁷ Cyt. za: *Gruzja. Terytorium i ludność. Historia. Literatura i sztuki piękne. Sytuacja polityczna*, tłum. M. Cotadze, Warszawa 1939, s. 47.

Niepodległe państwo gruzińskie nękane po najazdach mongolskich przez sąsiadów muzułmańskich uległo w XV w. rozpadowi dzielnicowemu i rozdrobnieniu feudalnemu. Początkowo wyodrębniły się trzy królestwa rządzone przez władców z dynastii Bagratydów: Kartlii (ze stolicą w Tbilisi), Kachetii (Zagemi) i Imeretii (Kutaisi). Z czasem powstały niezależne księstwa (tzw. *samtawro*) Samcche-Saatabago, Abchazji, Megrelii, Gurii i Swanetii oraz na pół niezależne państewka feudalne potężnych możnowładców (tzw. *satawado*). Pomiedzy poszczególnymi władcami przedmiotem rywalizacji stał się podzielony Kościół gruziński, podporządkowany na wschodzie katolikosowi w Mcchecie, zaś na zachodzie katolikosowi Abchazji rezydującym w Bicwindzie³⁸. Pomimo rozbicia dzielnicowego monarchii wiele czynników spajało naród gruziński w organiczną całość. Gruzinów łączyły: rządy Bagratydów w trzech królestwach, tradycja wspólnej przeszłości, więzy wspólnej kultury, języka i alfabetu oraz wspólnota religijna.

W II poł. XV w. rozbitej Gruzji zagroziło potężne imperium Turków osmańskich, którzy po zdobyciu Konstantynopola w 1453 r. i zajęciu cesarstwa trapezunckiego w 1461 r. podbili niemal całe wybrzeże Morza Czarnego. Władcy odciętej od Europy Gruzji podjęli nieudaną próbę zorganizowania koalicji antytureckiej. Z początkiem XVI w. do ponad dwustuletniej walki o ziemie gruzińskie z sunnicką Turcją osmańską włączyła się sunnicka Persja Sefewidów. Wyniszczające wojny między potęgami muzułmańskimi narzuciły wpływy Turków w zachodniej części kraju, zaś Persów we wschodniej. Stan rzeczy uregulował zawarty między sunnitami i szytami traktat pokojowy z 1555 r. Paradoksalnie pozwoliło to przetrwać rozdrobnionej i osłabionej Gruzji ciężki okres w historii. Zarówno Persja, jak i Turcja na przemian wspierały gruzińskich wasali w oporze przeciw swemu głównemu konkurentowi. Jednak próby uniezależnienia się władców najsilniejszych królestw gruzińskich Imeretii, Kartlii i Kachetii szybko i brutalnie zdławiono. Turcy i Persowie dopuszczali się osadzania na tronach władców wyznających islam, umieszczania w spacyfikowanych miastach zdemoralizowanych załóg oraz sprzedaży gruzińskich niewolników, którzy zasilali szkoły janczarów i *notabene* tworzyli gwardię królewską w Egipcie, znaną jako mamelucy. Najgroźniejszą w skutkach polityką wobec narodu gruzińskiego była polityka szachów perskich, sprowadzająca się do zastąpienia ludności chrześcijańskiej muzułmańską na żyznych terenach poprzez masowe deportacje. Wysiedlono ponad 300 tys. mieszkańców Kachetii i Kartlii do perskiego regionu Ferejdan i zmuszono do przyjęcia islamu, a w ich miejsce sprowadzano górali dagestańskich, koczowników z Azji Środkowej i przede wszystkim mieszkańców Azerbejdżanu – przodków współczesnej mniejszości azerskiej w gruzińskiej Kwemo Kartlii. Tragiczne były również losy południowej Gruzji, gdzie księstwo Samcche-Saatabago składające się z Dżawachetii, Tao, Klardżetii i Adżarii zostało bezpośrednio włączone do Turcji³⁹. Kilkuwiekowy nacisk islamskich potęg na Gruzję znacznie zmniejszył granice etnicznego zasięgu ludności gruzińskiej oraz dokonał jej podziału

³⁸ A. Furier, *Droga...*, op. cit., s. 33-34.

pod względem wyznaniowym, na dwie części: większą – chrześcijańską i mniejszą – muzułmańską. Islam poczynił największe postępy w Lazyce–Adżarii co doprowadziło do wynarodowienia mieszkających tam Gruzinów. Kraj stał się upadającym reprezentantem europejskich prądów cywilizacyjnych na Kaukazie³⁹.

Wrogość i wzajemna rywalizacja słabnących od końca XVII w. muzułmańskich sąsiadów pozwoliły na zachowanie ułomnych form państwowości, zachowanie religii i ciągłości kultury, a nawet na bujne odrodzenie literatury gruzińskiej. W pierwszej połowie XVIII w. król Kartlii Wachtang VI podjął nieudaną próbę całkowitego zrzucenia niewoli muzułmańskiej. Nieskuteczne zabiegi dyplomatyczne w cesarstwie austriackim, Francji i papieżem dla zyskania wsparcia przeciw Persji i Turcji, a następnie udział w przegranej wyprawie Piotra I Wielkiego na południowo-zachodnie brzegi Morza Czarnego skończyły się dla ambitnego władcy rozpaczliwą ucieczką do Rosji.

Naród gruziński czerpiąc z dorobku antycznego, na bazie ideologii chrześcijańskiej zbudował silne i scentralizowane państwo, które przez pewien okres stało się regionalną potęgą. Dorobek „Złotego Wieku” ugruntował tożsamość narodową Gruzinów i jednocześnie pobudzał w kolejnych wiekach do walki o utraconą niepodległość na rzecz muzułmańskich potęg. Napór Persji i Turcji zmienił strukturę etniczną i wyznaniową mieszkańców historycznych ziem gruzińskich, wpływając negatywnie na późniejsze losy Gruzji. Zaborczość sąsiadów mogła doprowadzić do całkowitej likwidacji nie tylko państwowości gruzińskiej ale samego narodu gruzińskiego. Ratunkiem dla zniewolonej Gruzji okazała się carska Rosja.

1.2. Gruzja pod rządami caratu.

Pojawienie się nowego mocarstwa na Kaukazie: prawosławnej Rosji – diametralnie odmieniło położenie pokrewnej religijnie i kulturowo Gruzji. Władcy państw gruzińskich swoje działania narodowyzwoleńcze oparli na potęgę nowego sąsiada. O rosyjską pomoc starali się z różnym skutkiem, walczący z Turcją, chanami azerbejdżańskimi i góralami Dagestanu: Solomon I – król Imeretii, Tejmuraz II – władca Kartlii, oraz jego syn Herakliusz (Iraklij) II – panujący w Kachetii. Dla cesarstwa rosyjskiego sojusz z państwami gruzińskimi miał duże znaczenie w walce z

³⁹ B. Baranowski, K. Baranowski, *Historia...*, op. cit., s. 90-104.

⁴⁰ Ibidem, s. 114-117.

Turcją o pozycję nad Morzem Czarnym. Wybuch wojny rosyjsko-tureckiej w 1768 r. oznaczał początek bezpośredniego zaangażowania się militarnego Rosji na ziemiach gruzińskich. W latach 1768-1772 Rosjanie pod dowództwem gen. Totlebena, a następnie gen. Suchotina bez większych rezultatów wzięli udział w walkach toczonych przez Gruzinów z Turkami na południu kraju. Działania wojenne na wszystkich frontach zakończył pokój w Küczük-Kajnardży w 1774 r. Formalnie zachował turecki stan posiadania w Europie i w zachodniej Gruzji, w praktyce dawał dostęp Rosji do Morza Czarnego między Bohem i Dnieprem oraz prawo ingerencji w sprawy Mołdawii i Wołoszczyzny, a królestwo Imeretii i zachodniogruzińskie księstwa czynił państwami niezależnymi⁴¹. Również Kachetia i Kartlia zjednoczone przez Herakliusza II w Królestwo Wschodniej Gruzji wyzwoliły się spod władzy muzułmanów. Ten wybitny władca i reformator zaproponował, aby Rosja zgodziła się objąć protektorat nad wschodnią Gruzją. Międzynarodowa sytuacja cesarstwa rosyjskiego była jednak skomplikowana. Rosja przystąpiła do rozbioru Polski w 1772 r., następnie zaabsorbowana powstaniem chłopskim na południu kraju w latach 1773-1775 nie chciała kolejnej wojny z Turcją na Kaukazie i korzystną propozycję odrzuciła. Wschodnia Gruzja wstrząsana sporami wielkich feudałów o następstwo tronu po Herakliusz II nadal była narażona na agresywne poczynania południowych sąsiadów. Król niezrażony kolejnymi porażkami dyplomatycznymi swoich przedstawicieli w Austrii, Francji, Republice Weneckiej i królestwie Sardynii zmuszony był zwrócić się ponownie do Katarzyny II z prośbą o przyjęcie swojego królestwa pod protektorat rosyjski. W 1783 r. Rosja rozpoczynając ponownie ofensywę w basenie Morza Czarnego anektowała Krym i wyraziła zgodę na realizację prośby Herakliusza II. Porozumienie polityczno-militarne zawarto 24 lipca 1783 r. w Petersburgu⁴². Traktat podpisali: przedstawiciel Katarzyny II, Paweł Potiomkin, oraz przedstawiciele Herakliusza II, książę Iwane Bagrationi i książę Garsewan Czawczawadze⁴³. Na mocy bilateralnych ustaleń Rosja zobowiązana była do ochrony terenów wschodniej Gruzji przed agresją zewnętrzną. W zamian władca tego kraju obejmując tron musiał otrzymać inwestyturę z Petersburga, a następnie złożyć przysięgę na wierność carowi oraz zobowiązany był do prowadzenia polityki zagranicznej zgodnie z linią protektora. W myśl zasady *pacta sunt servanda*⁴⁴ pozycja wschodniej Gruzji radykalnie się poprawiła. Przybycie 2 tys. żołnierzy rosyjskich do Tbilisi w listopadzie 1783 r. zapoczątkowało

⁴¹ A. Furier, *Droga...*, op. cit., s. 36.

⁴² I. I. Surguladze, *Istorija gosudarstwa i prawa Gruzii*, Tbilisi 1968, s. 287.

⁴³ B. Baranowski, K. Baranowski, *Historia...*, op. cit., s. 122.

⁴⁴ Łac: umowy zobowiązują, porozumień należy przestrzegać.

ponad 200-letni okres zbliżenia gruzińsko-rosyjskiego, a de facto rozpoczęło proces likwidacji państwowości gruzińskiej⁴⁵. Z końcem XVIII w. Gruzja, podobnie jak Polska, której losy były znane w Tbilisi stała się przedmiotem zachłanności imperialnej polityki cesarstwa rosyjskiego.

Gdy we wrześniu 1795 r. spadł na odradzające się królestwo Herakliusza II niszczycielski najazd perski Agi Muhammada chana, Rosja wysłała z opóźnieniem jedynie dwutysięczny oddział wojska, ergo celowo nie dotrzymała zobowiązań. Królestwo Wschodniej Gruzji pozbawione piątej części mieszkańców nawiedził głód i epidemia dżumy. Kraj stał się zgodnie z intencją carycy Katarzyny II łatwy do podporządkowania i wchłonięcia. Rosyjską aneksję państwa Kartlii-Kachetii sprowokował następca Herakliusza II, Jerzy XII. Nieudolny władca złamał uzgodnienia traktatu z 1783 r., nawiązując bez wiedzy Petersburga kontakty dyplomatyczne z Persją i Turcją. Car Paweł I, niechętny aktywnej polityce na Kaukazie, którą prowadziła jego znienawidzona matka, w 1800 r. dopiero za namową zaniepokojonych ministrów skierował do Gruzji znaczne siły wojskowe pod dowództwem gen. Iwana Łazariewa. Jerzy XII, by zapobiec całkowitemu uzależnieniu się od Rosji wysłał do Petersburga projekt uregulowania autonomii swojego kraju. Rokowania przerwała jednak śmierć gruzińskiego króla. Gen. Łazariew nie wyraził zgody na koronację jego syna i następcy Dawida. Wkrótce Rosja zmieniła arbitralnie zasady podporządkowania sobie wschodniej Gruzji. W dniu 16 lutego 1801 r. w katedrze Sioni w Tbilisi odczytany został manifest cara Pawła I o likwidacji autonomii i przyłączeniu do cesarstwa rosyjskiego królestw Kartlii i Kachetii. Decyzję ojca potwierdził syn i następca, car Aleksander I. 12 września 1801 r. utworzył on w miejsce likwidowanego państwa „gubernię gruzińską”⁴⁶.

Losy Gruzji na trwałe zostały związane z wielkim sąsiadem. Społeczeństwo wschodniogruzińskie zmęczone ustawicznymi najazdami muzułmańskich sąsiadów początkowo z przychylnością przyjęło „opiekę” prawosławnej Rosji. Wobec „kolonialnych” działań protektora owa przychylność szybko jednak przerodziła się w nienawiść i opór. Rosjanie deportowali rodzinę królewską z dziećmi, a dwór i środowisko polityczne poddali represjom. Władze carskie rodzimą administrację zastąpili imperialną. Gubernię podzielono na 5 powiatów, a stołeczne Tbilisi przemianowano na Tyflis. Kierownictwo nad nowymi instytucjami początkowo objęli znienawidzeni dostojnicy rosyjscy: gen. Knoring i jego zastępca ds. cywilnych

⁴⁵ Por. A. J. Bregnadze, *Ślawna stronica istorii, dobrowolnoje prisojedinenije Gruzii k Rosii i jego socjalnoekonomiczeskije posledstwija*, Moskwa 1983, s. 15-99.

⁴⁶ I. Dżawachiszwili, *Istorija gruzińskiego naroda*, Tbilisi 1949, s. 145-156.

Kowalenski. Po zajęciu Gruzji wschodniej, Rosja rozciągnęła swój protektorat na państewka zachodniogruzińskie, podporządkowując sobie kolejno: księstwo Megrelii, królestwo Imeretii oraz księstwa Gurii, Abchazji i Swanetii. W miarę umacniania się rosyjskiego imperium na Kaukazie ziemie zachodniej Gruzji traciły status autonomii⁴⁷ (Tab. 1.).

Tab. 1. Podbój ziem gruzińskich przez Rosję w latach 1801-1878.

ziemie	protektorat	inkorporacja
Kartlia i Kachetia	1783	1801
Megrelia	1801	1857
Imeretia	1804	1810
Guria	1811	1828/1829
Abchazja	1809/1810	1864
cz. Dżawachetii i Meschetii (tzw. paszałyk achalcichijski) *		1829
Swanetia	1832	1859
Adzaria *		1878

Ziemie opanowane przez Rosję po zwycięskich konfliktach z Turcją

Źródło: Opracowanie własne na podstawie literatury przedmiotu.

W całym kraju rozpoczął się proces intensywnej rusyfikacji. Skorumpowani urzędnicy rosyjscy lekceważyli prawa i tradycję narodu o kilkunastowiekowej historii i kulturze. Chłopsstwo poddano rosyjskiemu prawu pańszczyźnianemu. Zwiększenie obciążeń pańszczyźnianych wywołało sprzeciw tej grupy społecznej, który wyraził się w licznych buntach i powstaniach. Powstańcy często łączyli hasła ekonomiczne z niepodległościowymi. Nastroje antyrosyjskie w społeczeństwie znacznie wzrosły wraz z likwidacją trzynastowiecznej autokefalii kościoła gruzińskiego. W 1811 r. internowano katolikosa Antoniego (Anton) II, a protestujących przeciwko temu bezprawiu księży brutalnie spacyfikowano. Sześć lat później egzarchą Gruzji i metropolitą Mcchety został rodowity Rosjanin. Całe duchowieństwo podporządkowano władzom i prawom Świętego Synodu Cerkwi Rosyjskiej. Większości wiernych uniemożliwiono uczestnictwa w życiu religijnym poprzez wprowadzenie do liturgii języków rosyjskiego i staro-cerkiewno-słowiańskiego. Czynnikiem chroniący przez wieki Gruzinów przed wynarodowieniem ze strony muzułmańskich najeźdźców znalazł się w rękach rosyjskiego zaborcy⁴⁸. Poczynania Rosjan co raz mocniej budziły niechęć i opór wśród Gruzinów. Część szlachty i arystokracji patriotycznie nastawiona zorganizowała w 1832 r. spisek w celu obalenia carskiego panowania⁴⁹. Spiskowcy wzorujący się na polskim powstaniu listopadowym byli jednak słabo zorganizowani i pozbawieni szerszego

⁴⁷ B. Baranowski, K. Baranowski, *Historia...*, op. cit., s. 138-140.

⁴⁸ Ibidem, s. 140.

⁴⁹ Ibidem, s. 145.

poparcia społecznego, a wobec zdrady jednego z uczestników zostali aresztowani i skazani na zesłanie. Był to jednak jedyny w XIX-wiecznej historii gruzińskiej niepodległościowy zryw wyższych warstw społecznych wobec Rosji.

Z biegiem czasu Rosja zaprzestała traktować Gruzję jak kraj podbity. Już w pierwszych dekadach XIX w. ostre antagonizmy gruzińsko-rosyjskie łagodziły wojny, które Rosja prowadziła z Turcją i Persją na Kaukazie. Odziały gruzińskiego pospolitego ruszenia walczyły z wyjątkowym poświęceniem u boku wojsk rosyjskich z odwiecznymi wrogami. Współdziałanie rosyjsko-gruziańskie zaowocowało w 1813 r. zrzeknięciem się praw przez Persję do wschodniej Gruzji, a w 1829 r. w wyniku zawartego pokoju w Adrianopolu z Turcją, nabytkami terytorialnymi w postaci Meschetii, Dżawachetii i części Gurii⁵⁰. Na płaszczyźnie wspólnoty wyznaniowej i sojuszu w walce z Turkami i Persami, Rosji udawało się trzymać Gruzinów w ryzach. W celu ograniczenia powstań narodowościowych do minimum władze carskie zaczęły prowadzić umiejętną politykę wobec szlachty gruzińskiej. Zrównano ją w prawach z rosyjską oraz zniwelowano jej różnicowanie wewnętrzne. Średnia i drobna szlachta (*aznaurowie*) uzyskała możliwość kariery urzędniczej i wojskowej, co było wówczas jedną z nielicznych dróg do awansu społecznego i majątkowego⁵¹. Rosjanie dokonali rewizji dotychczasowej polityki gruzińskiej nie tylko pod wpływem konfliktów z Turcją i Persją, ale również w wyniku długotrwałej i wyczerpującej walki z góralami kaukaskimi. W początkach XIX w. na terenie Dagestanu i Czeczenii zaczął się szerzyć fanatyczny ruch sunnicki głoszący wojnę z chrześcijanami. Ten tak zw. miurydyzm, tworzący imamat Szamila był znaczną przeszkodą w opanowaniu przez Rosję północnego Kaukazu, a dla Gruzinów udręką systematycznych najazdów łupieskich. Car Mikołaj I postanowił zjednać sobie do walki z fanatycznymi góralami gruzińską szlachtę. W tym celu wyznaczył na namiestnika Kaukazu wytrawnego polityka, księcia Michała Woroncowa. W krótkim czasie udało się zrealizować powierzone mu zadanie, dzięki nadaniom ziemskim dla zubożałej szlachty, awansom w administracji i w wojsku młodych Gruzinów. Zezwolono również na rozwój samorządu szlacheckiego. Lojalni caratowi Gruzini wspierali Rosję w likwidacji miurydyzmu i w walkach z Turcją w przegranej wojnie krymskiej, zyskując tym samym uprzywilejowaną pozycję na Kaukazie⁵².

⁵⁰ Ibidem, s. 144.

⁵¹ Obszerniej o roli *aznaurów*: I. I. Surguladze, *Istorija gosudarstwa...*, op. cit., s. 287.

⁵² A. Furier, *Droga...*, op. cit., s. 56

Gruzja po kilkudziesięcioletnim okresie rosyjskiego ucisku de facto stała się centrum Kaukazu, zarówno pod względem politycznym, jak i gospodarczo-kulturalnym. Siedzibę namiestnika kaukaskiego i urzędów centralnych ulokowano w Tbilisi. Miasto przez XIX w. zwiększyło niemal stukrotnie swoją populację. Mieszkający tam Ormianie, Gruzini, Rosjanie, Persowie, Polacy, Azerowie, Niemcy, Żydzi, Osetyjczycy, Asyryjczycy, Grecy i Francuzi tworzyli wspaniałą, wielobarwną mozaikę kulturową i religijną. Nieformalna stolica Kaukazu przede wszystkim stała się ośrodkiem gruzińskiego odrodzenia narodowego (prasa, teatr, opera, towarzystwa kulturalne, naukowe i społeczne). Włączenie Gruzji w skład państwa rosyjskiego umożliwiło europeizację kraju oraz reorganizację systemu oświaty. Gruzkańska młodzież mogła podjąć studia wyższe na uczelniach rosyjskich, a w kraju powstała sieć stałego szkolnictwa podstawowego i średniego, na czele z Kaukaskim Okręgiem Szkolnym. Pomimo barier stawianych przez scentralizowany rosyjski aparat biurokratyczny, m.in. w postaci rusyfikacji pozwoliło to na ukształtowanie się nowoczesnego narodu gruzińskiego⁵³. Funkcję elity politycznej kraju przejęła prężna inteligencja.

W Gruzji na przestrzeni XIX w. nie powstał jednak zorganizowany ruch narodowowyzwoleńczy wymierzony zbrojnie w carat rosyjski. Społeczeństwo gruzińskie, będąc częścią składową imperium uzyskiwało wymierne korzyści, które de facto skutecznie hamowały realizację idei własnej państwowości. Przyłączenie kraju do Rosji gwarantowało obronę przed muzułmańskimi sąsiadami, zjednoczyło po raz pierwszy od średniowiecza ziemie gruzińskie w granicach jednego, choć obcego organizmu państwowego oraz przyspieszyło awans cywilizacyjny kraju. Panujący spokój sprzyjał rozwojowi gospodarczemu w duchu rewolucji przemysłowej, a stabilizacja stosunków społecznych przyczyniła się do bujnego wzrostu zaludnienia kraju. Napięcia społeczne niwelowała umiejętna polityka ekonomiczna Rosji na Kaukazie: przeprowadzono reformę uwłaszczeniową, rozbudowano system komunikacyjny kraju, popierano rozwój przemysłu wydobywczego. Obok rosnącego dobrobytu i utrzymującego się pokoju na odrzucenie hasła budowy własnego państwa wpłynął również fakt zrozumienia przez elity polityczne niewielkiej Gruzji o absurdalności prowadzenia samotnej i otwartej walki z potężnym imperium rosyjskim. Nadal Gruzini upatrywali największe zagrożenie dla swego bytu w Turcji, walczącej o pozycję w basenie Morza Czarnego z carską Rosją. Nawet zapoczątkowane w latach sześćdziesiątych XIX w. kolejne zaostrenie polityki rusyfikacji wobec Gruzinów nie zmieniło ich stosunku do władz rosyjskich. Konflikt turecko-rosyjski w 1877 r. ponownie przyciągnął rzeszę tysięcy ochotników gruzińskim na kaukaski front. Wygrana wojna pozwoliła na przyłączenie do Cesarstwa rdzennych terenów Gruzji z Ardadaganem, Bajazetem, Karsem i prężnie rozwijającym się czarnomorskim portem

⁵³ B. Baranowski, K. Baranowski, *Historia...*, op. cit., s. 154-155.

Batumi (ros. Batum)⁵⁴. Oddalenie zagrożenia tureckiego i wzmocnienie pozycji Rosji na Kaukazie pozwoliło jej na odejście od polityki ustępstw wobec Gruzinów. Szlachta usatysfakcjonowana zachowaniem swoich praw i stanu posiadania przeciwna była rewolucjom i powstaniom. Patriotyczna aktywność świadomej części narodu, głównie inteligencji skupionej wokół czasopisma „Goniec Gruziński” (następnie „Iweria”) oraz Kaukaskiego Towarzystwa Popierania Sztuk Pięknych przyjęła formę pracy pozytywistycznej nad rozbudzeniem narodowym społeczeństwa dotąd biernego⁵⁵. Dbano o rozwój i upowszechnianie kultury narodowej, prowadzono szeroką akcję wydawniczą publikacji w języku gruzińskim od podręczników szkolnych po dzieła europejskich twórców literatury pięknej, propagowano hasła postępu społecznego i ekonomicznego za pośrednictwem rozwijającego się czasopiśmiennictwa oraz przeprowadzono badania historyczne. Pojawiły się pierwsze programy narodowe, określające główne elementy gruzińskiego patriotyzmu. Syzyfowy wysiłek *Tergdaleulebich*, na czele z księciem Ilją Czawczawadzem, Akakim Ceretelim, Ważą Pszawelą (właśc. Luka Razikaszwili), Wachtangiem Orbelianim, Aleksandrem Cagarelim, Tedo Żordanią, Mose Dżanaszwilim, Aleksandrem Chachanaszwilim, Mikołajem Marrem i Iwanem Dżawachiszwilim zaowocował rozkwitem gruzińskiego odrodzenia narodowego w II poł. XIX w⁵⁶. Gruzini korzystnie wyróżniali się spośród innych narodów Kaukazu pod względem umiejętności pisania i czytania w języku ojczystym.

Postępy w budowie kultury narodowej przez inteligencję gruzińską od lat osiemdziesiątych XIX w. torpedowała administracja carska. Po zabójstwie cara Aleksandra II Petersburg rozpoczął politykę zwalczania wszelkich – z wyjątkiem rosyjskiego – nacjonalizmów, w tym apolitycznego do tej pory nacjonalizmu gruzińskiego. W celu likwidacji odrębności ziem gruzińskich na Kaukazie zniesiono w 1882 r. stanowisko namiestnika, zastępując je powołaniem *gławnonaczalstwujuszczego*⁵⁷. Carat starał się ograniczyć użycie języka gruzińskiego w szkolnictwie oraz zakazał używania określenia „państwo gruzińskie” w publikacjach. Zmorzona rusyfikacja prowadziła do ostrych i tragicznych konfliktów. Rektor seminarium w Tbilisi, Czudecki po określeniu języka gruzińskiego „językiem psów”, został zabity przez jednego ze wzburzonych uczniów. Oliwy do ognia dołał egzarcha Gruzji Paweł, który przemawiając z okazji pogrzebu nietaktownego wychowawcy

⁵⁴ Ibidem, s. 165-166.

⁵⁵ W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s. 26.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ A. Furier, *Droga...*, op. cit., s. 60.

wyklął cały naród gruziński. Ostro protestujący przeciw temu marszałek szlachty guberni tbiliskiej, książę Dmetre Kipjani został zesłany do Stawropola, gdzie zginął z rąk carskich agentów⁵⁸. Carat nie ustępował i podjął próbę rozbicia kształtującej się jedności narodowej Gruzinów poprzez akcentowanie podziałów interentycznych w kraju. Ówczesny kurator Kaukaskiego Okręgu Szkolnego, Jankowski podjął akcję utwierdzenia mieszkańców Megrelii w przekonaniu o ich odrębności w stosunku do innych plemion gruzińskich. W tym celu stworzył dla Megrelów odrębny alfabet oparty na alfabecie rosyjskim. Znacznie dalej idące skutki przyniosło wspieranie zwartego, lecz wówczas jeszcze słabego osadnictwa Osetyjczyków w centralnych regionach Kartlii. Poprawnie układające się stosunki gruzińsko-rosyjskie uległy gwałtownemu pogorszeniu. Ugodowa do tej pory inteligencja zaczęła przechodzić na pozycje antyrosyjskie⁵⁹.

Na kanwie represji administracji rosyjskiej oraz zmian w strukturze społeczeństwa gruzińskiego wywołanych pojawieniem się środowisk robotniczych dokonano się na przełomie XIX i XX w. wyraźne przegrupowanie wśród elit politycznych Gruzji. Istniejący w II poł. XIX w. podział wśród inteligencji na umiarkowaną „Pierwszą grupę” („Pirweli dasi”) i postępową „Drugą grupę” („Meore dasi”) stracił na znaczeniu. Powstały pierwsze partie zwiastujące kryzys carskiego samowładztwa. Do największego znaczenia doszła „Trzecia grupa” („Mesame dasi”), skupiająca marksistów, na której czele stali: Silwester Dżibladze, Józef Dżugaszwili (Stalin), Filip Macharadze, Lado Kecchoweli, Neo Żordania. Popularność socjaldemokratów rosła z każdym wybuchającym strajkiem robotniczym. W łonie partii doszło jednak do rozłamu na obóz radykalny (bolszewicy) i umiarkowany (mienszewicy). „Rząd dusz” przejęli mienszewicy, umiejętnie łączący treści rewolucyjne z tradycją narodową, zaś rywalizujący z nimi bolszewicy wypadli poza margines polityczny w wyniku zamachów terrorystycznych na wybitnych przedstawicielach życia publicznego⁶⁰. Gruziańską scenę polityczną pierwszych lat XX w. uzupełniali socjal-federaliści. Centrolewicowa partia kierowana przez Arczila Dżordzadze, Giorgi Laschiszwili i Giorgi Zdanowicz-Majaszwili – działacze związanych wcześniej z liberalnym narodnictwem – dążyła do realizacji postulatu szerokiej autonomii Gruzji w ramach federacyjnej Rosji. Partyjny periodyk

⁵⁸ S. Czchetija, *O ubijstwie D. Kipiani*, „Istoriczeskij Wiestnik” 1947, nr 3, s. 243.

⁵⁹ B. Baranowski, K. Baranowski, *Historia...*, op. cit., s. 154-155.

⁶⁰ A. Furier, *Droga...*, op. cit., s. 78-79.

„Sakarthwelo” („Gruzja”) wydawany w Paryżu w języku gruzińskim i francuskim podniósł na forum międzynarodowym ideę gruzińskiego odrodzenia narodowego⁶¹.

Przemiany w świadomości narodowej oraz polaryzację sceny politycznej zdynamizowały wydarzenia rewolucji lat 1905-1907. Wkrótce po tragedii krwawej niedzieli w Petersburgu wybuchły strajki solidarnościowe w największych miastach Gruzji. Nowy namiestnik Kaukazu gen. Iłarion Woroncow-Daszkow przybyły z ugodowymi reformami nie powstrzymał eskalacji ruchu rewolucyjnego. Rozpolitykowana Gruzja stała się terenem jednych z najburzliwszych protestów robotniczych i wystąpień chłopskich w imperium rosyjskim. Zdecydowaną przewagę w gruzińskim ruchu rewolucyjnym miał nurt niepodległościowy. Nawet najbardziej umiarkowane i konserwatywne środowiska wysunęły w duchu niepodległościowym petycję do rosyjskiej cerkwi o otrzymanie autokefalii kościoła gruzińskiego. Po brutalnym rozprawieniu zjazdu duchowieństwa w Tbilisi przez przysłanych kozaków ruch rewolucyjny wyraźnie zaczął zyskiwać sympatię społeczeństwa gruzińskiego. W zachodniej części kraju rewolucjoniści przejęli władzę⁶². Zapowiedzi cara Mikołaja II o zwołaniu parlamentu (Dumy Państwowej) oraz powołanie na stanowisko gubernatora kutaiskiego bardzo popularnego w Gruzji Włodzimierza Starosielskiego, nie zażegnało rewolty⁶³. Ugodowe stanowisko caratu podyktowane było niewydolnością upadającego samodzierżawia, rozprzestrzenianiem się rewolucji w imperium (zwłaszcza w Królestwie Polskim) oraz wysokim stopniem zorganizowania gruzińskich rewolucjonistów. Dopiero ściągnięte z Rosji oddziały wojsk specjalnych pod dowództwem generałów Maksuda Alichanowa-Awarskiego i Nikołaja Gawriłowa brutalnie spacyfikowały Gruzję. Car zrozumiał, że nie można kontynuować modelu monarchii absolutnej i zezwolił na liberalizację władzy, wprowadzając quasi-parlament o ograniczonych kompetencjach prawodawczych. Wybory do czterech dum państwowych wyraźnie skierowały sympatie Gruzinów w kierunku umiarkowanej lewicy (Tab. 2). Posłowie z partii mienszewickiej odegrali ogromną, nieproporcjonalną do pozycji Gruzji w Imperium rolę⁶⁴. Dzięki odwadze politycznej i osobistej podnieśli na forum parlamentarnym kwestię respektowania praw narodu gruzińskiego, autonomii i niepodległości Gruzji oraz niepodległości Polski. Sześciu deputowanych

61 S. Materski, *Gruzja*, o p. cit., s. 31-36.;

62 A. Kawtaradze, *Gruzja w zarysie historycznym*, o p. cit., s. 133.

63 M. Surier, *Droga...*, o p. cit., s. 84.

64 S. Materski, *Gruzja*, o p. cit., s. 47.

socjaldemokracji zapłaciło za „niepoprawność polityczną” zesłaniem. W listopadzie 1907 r. wybuchły ostatnie strajki rewolucji na terenie Gruzji, jednak napięta sytuacja utrzymała się aż do momentu wybuchy pierwszej wojny światowej⁶⁵. Rozpoczęcie konfliktu wkrótce pozwoliło Gruzji odzyskać upragnioną niepodległość.

Tab. 2. Posłowie gruzińscy w kolejnych Dumach Państwowych.

Duma	Limit mandatów	Mienszewicy	bezpartyjni	Socjaliści Federaliści
I (IV 1906-VIII 1906)	8	5	3	-
II (III 1907-VI 1907)	8	5	3	-
III (XI 1907-VI 1912)	3	2	1	-
IV (XI 1912 -1917)	3	2	-	1

Źródło: Zestawienie własne na podstawie literatury przedmiotu.

1 sierpnia 1914 r. Niemcy wypowiedziały wojnę carskiej Rosji. Po październikowej ofensywie państw centralnych na gruzińskie porty czarnomorskie Rosja wypowiedziała konflikt Turcji, a sułtan Abdülhamid II ogłosił świętą wojnę z chrześcijańskimi państwami Ententy. Powstały front południowy wzdłuż granicy rosyjsko-tureckiej uczynił Kaukaz regionem kluczowym, pod względem militarnym i politycznym. Dominujący na Zakaukaziu Gruzini i Ormianie lojalnie stanęli po stronie Rosji, upatrując w tym możliwość poszerzenia swojej autonomii oraz rozprawienia się ze zniechęconym sąsiadem muzułmańskim. Przedstawiciele dum miejskich guberni kutaiskiej i tyfliskiej oraz ogólnogruziński zjazd szlachty poparli Rosję, a wizytujący Tbilisi car Mikołaj II zezwolił na utworzenie dwóch narodowych legionów gruzińskich. Dowodzone przez nowego namiestnika Kaukazu, wielkiego księcia Nikołaja Nikołajewicza Romanowa wojska rosyjskie, wsparte liczbą 200 tys. Gruzinów w wieku poborowym zaczęły odnosić zwycięstwa nad armią turecką. Nastroje prorosyjskie wśród społeczeństwa gruzińskiego sięgnęły zenitu w chwili odzyskania historycznej Lazyki⁶⁶. Entuzjazm wojenny jednak zaczął powoli opadać. Gruzja pełniła rolę wielkiego obozu wojennego, tysiące żołnierzy rosyjskich dezorganizowało życie mieszkańców Tbilisi i innych miast gruzińskich, brak rąk powodował kryzys w przemyśle i rolnictwie, a szerząca się spekulacja wpływała na wzrost cen wszelkich towarów. Z każdym miesiącem Rosja słabła, ponosząc klęski na pozostałych frontach. Nieliczni jednak Gruzini poparli próbę reaktywowania niepodległego bytu Gruzji przez państwa centralne. Emigranci, głównie socjaliści federaliści weszli w skład zorganizowanego z inicjatywy Niemiec, Narodowego Komitetu Wyzwolenia Gruzji, zaś

⁶⁵ B. Baranowski, K. Baranowski, *Historia...*, op. cit., s. 188-195.

⁶⁶ Ibidem, s. 205-206.

Gruzini wyznania muzułmańskiego z Adżarii i Lazystanu podjęli bez większych skutków walkę u boku armii tureckiej. Również mienszewicy przewidując upadek imperium rosyjskiego, podjęli polityczną manifestację dążeń do odzyskania niepodległości. W dniach 27-29 czerwca 1916 r. w Lozannie wraz z przedstawicielami Polski, Ukrainy, Litwy, Finlandii, Kaukazu, Krymu i Buchary podpisali deklarację oderwania się od Rosji⁶⁷.

Bieg wydarzeń przyspieszył w tym kierunku wybuch rewolucji w Rosji w lutym 1917 r. Strajki piotrogrodzkich robotników i bunty zdemoralizowanych żołnierzy rosyjskich spowodowane przedłużającą się wojną doprowadziły do aresztowania najwyższych urzędników państwowych i abdykacji cara Mikołaja II. Władzę przejął liberalno-demokratyczny Rząd Tymczasowy oraz kierująca utworzonymi na wzór rewolucji 1905 r. radami delegatów robotniczych i żołnierskich Piotrogrodzka Rada Delegatów. Okres dwuwładzy w Rosji zaowocował problemem organizacji nowej administracji w miejsce carskiej na obcoplemiennych kresach imperium, również w Gruzji. Dzięki powściągliwej postawie namiestnika kaukaskiego, księcia Nikołaja Nikołajewicza Romanowa przejście władzy w Gruzji „w nowe ręce odbyło się spokojnie”⁶⁸. Na całym Zakaukaziu powstawały rady delegatów robotniczych i żołnierskich, wśród których centralne miejsce zajęła Tyfliska Rada Delegatów z przewodniczącym Noe Żordanią. Rząd Tymczasowy chcąc zachować rosyjską kontrolę nad Zakaukaziem powołał 22 marca 1917 r. w Tbilisi Specjalny Komitet Zakaukaski (OZAKOM, z ros. *Osobyj Zakawkazskij Komitet*). OZAKOM złożony z deputowanych kaukaskich IV Dumy Państwowej wobec braku aktywniejszej działalności reformatorskiej uległ marginalizacji. Władzę wykonawczą po formalnym odwołaniu namiestnika przejął w Gruzji tbiliski Miejski Komitet Wykonawczy utworzony z mienszewickich przedstawicieli rad delegatów. Identyczną rolę odegrały socjaldemokratyczne rady w Armenii – dasznaków i w Azerbejdżanie – musawatystów. Na pierwszym zjeździe rad Zakaukazia powołano tzw. Centrum Krajowe (w Gruzji Tyfliskie Centrum Krajowe) – jako najwyższy organ wykonawczy⁶⁹. Wykryształowany formalnie wówczas system dwuwładzy w tym regionie zdawał się dobrze funkcjonować. Rządzący Gruzją mienszewicy zachłyśnięci demokratyzacją kwestię samostanowienia własnego narodu oddawali ogólnorosyjskiej Konstytuancie, która wybrana w przyszłości w demokratycznych wyborach miała zwrócić wolność

⁶⁷ W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s. 58.

⁶⁸ Cyt. za: *Riewolucya 1917 goda w istoriczeskich dokumentach*, Tiflis 1930, s. 26.

⁶⁹ E. Burżałow, *Rewolucja lutowa 1917 r. Moskwa – Front – Prowincja*, tłum. R. Wojna, Warszawa 1977, s. 415-426.

wszystkim narodom zniewolonym przez imperium. Silnym sygnałem emancypacyjnym, wybiegającym poza program socjaldemokratów było wskrzeszenie autokefalii prawosławnego Kościoła Gruzińskiego. Zjazd duchowieństwa w Mcchecie unieważnił rosyjską instytucję egzarchy, jako instrument zniewolenia, uchylił zwierzchność Rosyjskiego Świętego Synodu i wybrał nowego katolikosą Gruzji⁷⁰. Umiarkowani w swych dążeniach Gruzini podjęli również nieśmiałą próbę formowania armii narodowej.

Korzystne warunki do realizacji niepodległości narodom mieszkającym w granicach byłego Cesarstwa Rosyjskiego, również Gruzji stworzył wybuch rewolucji bolszewickiej. Dominujące umiarkowane siły polityczne na Zakaukaziu potępiły wydarzenia październikowe i zgodnie z zasadą legalizmu powołały najwyższy organ władzy dla regionu, Komisariat Zakaukaski, na czele którego stanął mienszewik, członek Tbiliskiej Rady Delegatów Eugeni Gegeczkori. Posiadający poparcie państw Ententy Komisariat przejął władzę od OZAKOM-u, a nie uznawszy rządów bolszewickich nie dążył do ustanowienia niezależnego państwa, lecz starał się zachować jedność administrowanym regionem. Takie współdziałanie Gruzinów, Ormian i Azerów było podyktowane świadomością o własnej słabości oraz istniejącym zagrożeniu ze strony potężnych sąsiadów – Turcji i Rosji. Jednak narastające tendencje nacjonalistyczne w krajach założycielskich skutecznie paraliżowały administrowanie Komisariatu. Miejscowe siły polityczne utworzyły własne regionalne organy władzy, tzw. rady narodowe o kompetencjach ustawodawczo-wykonawczych. Pierwszy krok uczynili w tym kierunku Gruzini. 25 listopada 1917 r. zjazd ogólnogruziński bez przedstawicieli bolszewików powołał Narodową Radę Gruzji, która zajęła się organizacją sił militarnych – Gwardii Ludowej oraz wojska narodowego⁷¹. Problem bezpieczeństwa na Kaukazie stawał się jednym z najważniejszych. Po podpisaniu przez bolszewików rozejmu z państwami centralnymi front południowy stracił rację bytu. Groźba ekspansjonizmu tureckiego zmusiła Komisariat Zakaukaski do utworzenia Sejmu Kaukaskiego. Najwyższy organ władzy ustawodawczej regionu, zdominowany przez przedstawicieli trzech partii socjaldemokratycznych: gruzińskich mienszewików, azerskich musawatystów i ormiańskich dasznaków próbował podjąć działania emancypacyjne na rzecz trzech współdziałających narodów. Sejm przeprowadził reformę finansową, deklarował zniesienie różnic stanowych oraz podjął nieudaną próbę rokowań pokojowych z napierającą Turcją⁷². Po podpisaniu przez Rosję bolszewicką 3 marca 1918 r. pokoju brzeskiego, Turcja uzyskała przyzwolenie na wchłonięcie ziem

⁷⁰ W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s. 59-60.

⁷¹ A. Furier, *Droga...*, op. cit., s. 89-90.

⁷² A. Menteszaszwili, *Zakawkazskij Siejm i politiczeskije partii riegiona*, „Litieraturnaja Gruzija” 1996, nr 1-2, s. 261-263.

wschodniej Anatolii, które Gruzja i Armenia uznawały za swe rdzenne terytoria. Samotna walka z wojskami tureckimi, które opanowały port Batumi, miasto Ozurgeti, całą Adżarię i Meschetię oraz inspirowane przez sowiecką Rosję powstanie bolszewickie w Osetii Południowej zmusiły Sejm Kaukaski do usamodzielnienia się na arenie międzynarodowej⁷³. 22 kwietnia 1918 r. Sejm Zakaukaski proklamował utworzenie niezależnego państwa – Zakaukaskiej Federacyjnej Republiki Demokratycznej. Była to pierwsza realizacja idei jedności kaukaskiej w oparciu o uznanie praw poszczególnych narodów do udziału w kierowaniu całą wspólnotą. Premier i jednocześnie minister spraw zagranicznych federacji, Akaki Czchenkeli notyfikował zagranicy o powstaniu nowego państwa, co jednak nie spotkało się z odzewem społeczności międzynarodowej. Państwo złożone z nacji o sprzecznych interesach terytorialnych i pozbawione sojuszników przetrwało jedynie 35 dni. Bezpośrednią przyczyną rozpadu Republiki Zakaukaskiej były rokowania pokojowe z Turcją, które odbyły się w maju 1918 r. w Batumi. Niejednolite stanowisko narodów zakaukaskich wobec wygórowanych żądań terytorialnych Turcji spowodowało powstanie trzech odrębnych państw: gruzińskiego, ormiańskiego i azerbejdżańskiego⁷⁴.

Rządy carskiej Rosji nad Gruzją wbrew obiegowej opinii przyniosły wiele pozytywów. Uratowana od zaborczości państw muzułmańskich Gruzja w ramach obcego organizmu państwowego w wielu elementach zbliżyła się do Europy: od szkolnictwa po administrację. Rozwinęła się gospodarka, powstały pierwsze załóżki przemysłu. Negatywnym procesem zainicjowanym przez Rosjan było kształtowanie nowej mapy etnicznej ziem gruzińskich. Nasilająca się rusyfikacja wyzwalała w Gruzinach poczucie odrębności narodowej. W niewoli rosyjskiej ukształtowała się silna i prężna inteligencja, która w chwili kryzysu caratu podjęła wysiłek budowy niepodległego bytu. Wspólna inicjatywa Gruzinów, Ormian i Azerów zakończyła się niepowodzeniem, ale stworzyła podstawy do budowy narodowych tworów państwowych.

13. Demokratyczna Republika Gruzjińska w latach 1918-1921.

⁷³ W. Materski, *Georgia rediviva*, op. cit., s. 45-46.

⁷⁴ A. Menteszaszwili, *Zakawkazskij Siejm.....*, op. cit., s. 272-273.

Rodzący się nacjonalizm założycieli Zakaukaskiej Federacyjnej Republiki Demokratycznej przekreślił realizację idei jedności kaukaskiej. Gruzini, Ormianie i Azerowie rozpoczęli budowę własnych państwowości. Największe sukcesy w tym kierunku poczynili Gruzini. 26 maja 1918 r. Rada Narodowa Gruzji jednogłośnie uchwaliła „Akt Niepodległości”, powołując do życia Demokratyczną Republikę Gruzijną. Dwa dni po Gruzji podobne deklaracje przyjęły Rady Narodowe pozostałych członków rozpadającej się federacji zakaukaskiej: Armenii i Azerbejdżanu. Gruzijński akt w preambule odwoływał się do wielowiekowej historii własnej państwowości a w siedmiu tezach generalnych określał charakter i zasady funkcjonowania państwa. Gruzja po dobrowolnym przyłączeniu się do Rosji pod koniec XVIII w., pozostawiona bez opieki imperium po 1917 r., aby oprzeć się jarzmu tureckiemu zmuszona była do „utworzenia własnej organizacji państwowej”⁷⁵. Uczyniła to w ramach ustroju demokratycznego, który gwarantować miał „wszystkim swoim obywatelom, bez różnicy narodowości, wyznania, sytuacji społecznej i płci, wszystkie prawa cywilne i polityczne”. Do chwili zwołania Konstytuanty władzę ustawodawczą sprawowała Rada Narodowa Gruzji. Uzupełniona przedstawicielami mniejszości narodowych sformułowała skład Rządu Tymczasowego oraz uchwaliła przyjęcie symboli narodowych (godło – siedzący na koniu św. Jerzy w aureoli siedmiu gwiazd; flaga – barwy wiśniowej z narożnymi prostokątnymi polami białego i czarnego koloru; hymn – utwór Kote Pochweraszwilego pt. „Dideba”) i uznała język gruzijski za wyłączny język państwowy. Premierem gabinetu I Republiki, zdominowanego przez mienszewików został Noe Ramiszwili.

Władze gruzińskie musiały podjąć szereg działań utrwalających odzyskaną niepodległość na dwóch płaszczyznach: wewnątrz kraju i na arenie międzynarodowej. Reformami wewnętrznymi zajęło się wybrane w lutym 1919 r. Zgromadzenie Konstytucyjne. W wyborach, które odbyły się według postępowej, pięcioprzymiotnikowej ordynacji (tajne, równe, bezpośrednie, proporcjonalne, powszechne) uczestniczyło 65% uprawnionych do głosowania. Dominującą pozycję w parlamencie i rządzie uzyskali mienszewicy.

Tab. 3. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Konstytucyjnego Demokratycznej Republiki Gruzji.

Ugrupowanie polityczne	Liczba głosów	Procent głosów	Liczba mandatów
Socjaldemokratyczna Partia Gruzji	408 tys.	84 %	109
Narodowo-Demokratyczna Partia Gruzji	33 tys.	6 %	8
Gruzijńska Partia Socjalistów - Federalistów	30 tys.	6 %	8
Eserowscy	ok. 19 tys.	ok. 4 %	5

Źródło: Zestawienie własne na podstawie literatury przedmiotu.

W dniu 12 marca 1919 r. na inauguracyjnej sesji Zgromadzenia Konstytucyjnego uznano za ważny Akt Niepodległości Gruzji z 26 maja 1918 r. oraz dokonano wyboru

⁷⁵ „Pro Georgia” 1991, t I, s. 35-36.

nowych władz I Republiki. Przewodniczącym Konstytuanty został Nikołoz Czcheidze a premierem formułującego się rządu Noe Żordania. Posiadając tak szeroki mandat od narodu gruzińskiego oraz pełnię władzy ustawodawczej i wykonawczej mienszewicy pomimo wielu destrukcyjnych czynników podjęli się budowy nowej gruzińskiej państwowości. Na miejsce despotycznej obcej monarchii starano się stworzyć demokratyczne państwo oparte o zachodnie wzorce socjaldemokracji w poszanowaniu narodowej tradycji i kultury⁷⁶.

Do czasu uchwalenia konstytucji centralne miejsce w ustroju Gruzji zajmował parlament, który mianował prezydenta-premiera z funkcjami wykonawczymi i reprezentacyjnymi, oraz wysokich urzędników państwowych, wytyczał politykę zagraniczną państwa, posiadał władzę zwierzchnią nad wojskiem w czasie wojny i pokoju, ustalał budżet i zaciągał pożyczki. Zgromadzenie Konstytucyjne poprzez tymczasowe regulacje prawne zmieniło system prawa oraz wprowadziło postępowe ustawodawstwo, m.in. w prawie pracy. Zdecydowano się na decentralizację administracji. Władzę w terenie sprawowały organy administracji lokalnej, niezależne od centrum w dziedzinie organizacji oświaty, kultury, porządku publicznego oraz gospodarki. Autonomię przyznano Abchazji, która funkcjonowała od listopada 1917 r. jako niezależna republika ludowa oraz Adżarii po wycofaniu się latem 1920 r. z okręgu batumskiego wojsk brytyjskich.

Władze wierne ideom socjaldemokratycznym zezwoliły na funkcjonowanie Kościoła gruzińskiego, doceniając jego historyczne znaczenie oraz działania na rzecz usamodzielnienia się od Rosji. Wprowadzono jednak rozdział prawny Kościoła i państwa przy jednoczesnej konfiskacie ziem kościelnych.

Zgodnie z programem socjaldemokratycznym reformowano gospodarkę i oświatę. Zadanie utrudniał kryzys ekonomiczny generowany przez zerwanie więzów gospodarczych w wyniku wojny światowej i wojny wewnętrznej na terytorium Rosji oraz brak rezerw walutowych. Rozpoczęto emisję obligacji państwowych, tzw. rubli gruzińskich dla utrzymania żywotności systemu finansowego przed właściwą reformą monetarną.

Największym sukcesem w dziele organizacji państwa była reforma rolna. Jej podstawą prawną był ratyfikowany jeszcze przed ogłoszeniem niepodległości państwa dekret Komisariatu Zakaukaskiego, znoszący przywileje szlachty oraz konfiskujący dobra państwowe, kościelne i wielką własność dla nadzielenia małorolnych i bezrolnych. Gruzja, kraj o charakterze rolniczym, jako jedyna z powstałych w maju 1918 r. zakaukaskich republik ratyfikowała ten dekret i przeprowadziła reformę rolną w dwóch etapach. Przy współpracy z szlachtą, która oddała na rzecz narodu swoją własność korporacyjną, po rządowej konfiskacie ziem skarbu rosyjskiego, rodziny carskiej i Kościoła utworzono fundusz ziemi o wielkości 4 mln ha. Szlachcie

⁷⁶ W. Materski, *Georgia rediviva*, op. cit., s. 51-60.

pozostawiono od 8 do 15 ha, a chłopcy otrzymywali ziemię bezpłatnie wraz z prawem serwitutów po opłaceniu tzw. kosztów manipulacyjnych, finansujących operację wywłaszczenia i nadziału. Przerwana przez agresję bolszewicką reforma pozwoliła odbudować produkcję rolną zniszczoną w okresie wojny i zażegnać niebezpieczeństwo głodu oraz złagodzić nastroje społeczne wsi gruzińskiej, która *nota bene* uległa szerokiej aktywizacji obywatelskiej i politycznej.

Znaczne trudności władze Republiki napotkały przy odbudowie zdewastowanego przez wojnę przemysłu. Pomimo niepewnej sytuacji międzynarodowej pozyskano zagraniczny kapitał. Dzięki inwestorom francuskim, niemieckim, brytyjskim, włoskim i amerykańskim udało się ożywić kopalnictwo węgla, hutnictwo metali kolorowych i transport kolejowy. Dla ustabilizowania rynku wewnętrznego wprowadzono monopol państwowy na handel szeregiem produktów. Utworzono trzy Izby Handlowe – gruzińską, gruzińsko-niemiecką oraz gruzińsko-francuską – ale nie rozwinęto jednak dynamicznej działalności w handlu zagranicznym.

Gruzińskie władze szczególną opieką otoczyły oświatę. Wprowadzono na koszt państwa powszechny obowiązek nauki na poziomie podstawowym. Za priorytet uznano szerzenie języka, kultury i historii ojczyzny. System oświaty składał się ze szkół elementarnych i realnych, szkół rolniczych, średnich i półwyższych oraz narodowych szkół wyższych – cywilnych i wojskowych. Na bazie ok. 2 tys. bibliotek i czytelni funkcjonowało ponad 200 centrów dokształcania społeczeństwa, tzw. uniwersytety ludowe. Placówki te skutecznie walczyły z analfabetyzmem, wyrabiając wśród gruzińskiego społeczeństwa nawyk sięgania, m.in. po liczne tytuły prasowe. Gruzini sztukę promowano poprzez otwarcie narodowego Muzeum Gruzji i Narodowej Galerii Sztuki Gruzji⁷⁷. Z inicjatywy powracającej do kraju gruzińskiej inteligencji na czele z prof. Iwane Dżawachiszwili już 26 stycznia 1918 r. otwarto w Tbilisi pierwszy narodowy uniwersytet, tym samym pierwszą instytucję szkolnictwa wyższego na Kaukazie⁷⁸. Gruzini szkolnictwo wyższe uzupełniono wkrótce budową tbiliskich pałaców: uniwersytetu prywatnego, Politechniki oraz Szkoły Wojskowej. Dla uzupełnienia kadr niezbędnych przy organizacji niepodległego państwa wysyłano młodych Gruziniów na zagraniczne szkolenia zawodowe i studia.

Jedyną dziedziną życia społecznego, której nie poddano kompleksowej reorganizacji było zreformowane za panowania cara Aleksandra II sądownictwo. Skupiono się głównie na unarodowieniu sądów, trybunałów, prokuratury i adwokatury poprzez wymianę kadr i wprowadzenie języka gruzińskiego. Utworzono trybunał

⁷⁷ W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s. 97.

⁷⁸ http://www.tsu.edu.ge/en/universityabout/general_info/, 20.03.2010.

sądowy, tzw. Jury jako najwyższą izbę odwoławczą i forum poruszające przestępstwa natury politycznej oraz powołano odrębną prokuraturę wojskową.

Istniejące niebezpieczeństwo agresji zewnętrznej ze strony Turcji, białej i czerwonej Rosji, byłych sojuszników Armenii i Azerbejdżanu oraz rewolucyjne zapędy bolszewików gruzińskich zmuszały młodą republikę do zorganizowania sił militarnych. Dekret parlamentu wprowadził powszechny obowiązek służby wojskowej mężczyzn po ukończeniu 21. roku życia oraz dopuszczał do służby wojskowej ochotników, którzy ukończyli 18 lat. Możliwości mobilizacyjne pozwalały na powołanie 200 tys. mężczyzn, ale wobec trudności finansowych i sprzętowych Gruzja w połowie 1919 r. dysponowała zaledwie 16-tysięczną armią. Na czele narodowych sił zbrojnych stał jednak liczny i wysokiej klasy korpus oficerski. Doktryna obronna państwa dopuszczała do istnienia obok armii regularnej, Gwardię Ludową. Formacja paramilitarna, która funkcjonowała od grudnia 1917 r. na terenie Gruzji była liczniejsza i lepiej uzbrojona od armii. Gruzjińskie formacje militarne wielokrotnie bohatercko zdawały egzamin w obronie niepodległości swego państwa⁷⁹.

Budowa niepodległego państwa gruzińskiego musiała być wsparta zabiegami dyplomatycznymi, prowadzącymi do zagwarantowania bezpieczeństwa granic i prawnego uznania Demokratycznej Republiki Gruzjińskiej. Działania polityków gruzińskich, zmierzające w tym celu utrudniało wiele skutków toczącego się wciąż konfliktu światowego. Państwa Ententy uznawały Gruzję za część Rosji. Powstałe w wyniku upadku caratu dwa zwalczające się obozy „Rosji białej” i „Rosji czerwonej” nie rezygnowały z pretensji do Zakaukazia. Nadal Gruzja toczyła wojnę z Turcją o Adżarię i południowe dzielnice kraju. Ekspansjonizm turecki, sięgający w swych założeniach muzułmańskiej Azji Środkowej, przyczynił się do rozpadu Republiki Zakaukaskiej, a następnie stał się największym zagrożeniem dla niepodległej Gruzji. Dzięki postanowieniom traktatu brzeskiego władzom gruzińskim udało się pozyskać niemiecki arbitraż i opiekę w niebezpiecznym sporze z Turcją. Niemcy po otrzymaniu od bolszewików zgody na secesję wszystkich pogranicznych krajów obcoplemiennych Rosji, 28 maja 1918 r. na kanwie porozumienia gruzińsko-niemieckiego w Poti uznały Republikę Gruzjińską, a od pierwszych dni czerwca zaczęły lokować swoje wojska w liczbie ok. 20 tys. na jej terenie. Patronat niemiecki pozwolił na zrównoważenie zagrożenia tureckiego na Kaukazie i podpisanie 4 czerwca w Batumi traktatu pokojowego pomiędzy Turcją i Gruzją oraz Armenią i Azerbejdżanem. Gruzja musiała zgodzić się na oddanie muzułmańskiemu sąsiadowi południowej Adżarii, Meschetii i Dżawachetii. Turcy nie liczyli się ze zdaniem niemieckiego sojusznika i na zajętych terenach dokonywali licznych aktów gwałtu na chrześcijańskich Gruzinach⁸⁰. Z biegiem

⁷⁹ W. Materski, *Republika Gruzjińska 1918-1921. Bilans polityki wewnętrznej*, „Pro Georgia”, t. III, s. 15-20.

⁸⁰ A. Furier, *Droga...*, op. cit., s. 96.

czasu obecność niemiecka, która traciła rację bytu wraz z kolejnymi klęskami państw centralnych na froncie, stała się uciążliwa dla społeczeństwa i gospodarki młodego państwa. Pozwoliła jednak zrealizować podstawowe cele polityczne: uchronić kraj od samowoli tureckiej, zapobiec kolejnym stratom terytorialnym oraz dzięki umowie niemiecko-bolszewickiej z 27 sierpnia 1918 r. *de facto* uzyskać uznanie gruzińskiej państwowości przez bolszewicką Rosję⁸¹.

Układ sił na Zakaukaziu oraz pozycja Republiki Gruzji uległy zmianie z chwilą zakończenia I wojny światowej. Zawieszenie broni z 11 listopada 1918 r. w Compiègne definitywnie zmusiło wojska niemieckie do opuszczenia terytorium Gruzji a Turcję do zakończenia okupacji południowej Adżarii, Meschetii i Dżawachetii. Gruzjijskie władze postanowiły zwrócić się o poparcie zwycięskich mocarstw Ententy. Zabiegi dyplomatyczne w tym kierunku miał zrealizować przedstawiony w Bernie przez delegata Gruzji, księcia Dawida Sumbatowa (Sumbataszwiliego) memoriał, który koncentrował się na trzech kwestiach: gruzijskich tradycjach państwowości, powodach związania się z Niemcami i wyjaśnieniu stosunku młodego państwa do Rosji. Głównym zadaniem dokumentu było zatarcie wyobrażenia krążącego w opinii aliantów zachodnich o Gruzji jako wasalu Niemiec, które *de facto* „dla nadania sobie roli opatrnościowego zbawcy zaproponowały rządowi gruzijskiemu, że zainterweniują w celu obrony terytoriów gruzijskich przed własnym sprzymierzeńcem, [a największym wrogiem Republiki] Portą Otomańską”⁸². Wyjaśnienia Gruzjijsów nie przyniosły większych rezultatów. Bezpośrednio po ustąpieniu z Gruzji wojsk niemieckich Ententa podjęła przygotowania do wprowadzenia brytyjskich garnizonów w trzech republikach Zakaukazia. Gruzjijski rząd protestował przeciw takiemu rozwiązaniu, obawiając się słusznie kolejnej (po niemieckiej) okupacji kraju i zapewniał o samowystarczalności w kwestii utrzymywania porządku i bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego. Zapewnienia te zweryfikował konflikt z Armenią rozpoczęty w rejonie Lori w powiecie borczalińskim 14 grudnia 1918 r. Dasznakowie — ciesząc się sympatią aliantów starali się o stworzenie tzw. Wielkiej Armenii. Przedstawiciele tragicznie potraktowanego narodu ormiańskiego przez Turków w czasie I wojny światowej zamierzali drogą militarnych podbojów opanować obcoplemiennne ośrodki miejskie o dużej liczbie ludności ormiańskiej, a więc m.in. Tbilisi oraz oprzeć granice swojego państwa na brzegach trzech mórz: Kaspijskiego, Czarnego i Śródziemnego. Niepotrzebny konflikt dwóch państw oparty na wygórowanych żądaniach terytorialnych przerwała interwencja angielsko-francuskiej komisji rozjemczej. 25 grudnia rządy w Tbilisi i Erewaniu

⁸¹ W. Materski, *Georgia rediviva*, op. cit., s. 71.

⁸² *Memoriał przedłożony przez ks. Sumbatowa, delegata rządu gruzijskiego, przedstawicielom Koalicji w Bernie, w listopadzie 1918 r.*, „Przegląd Dyplomatyczny” 1919, nr 2, s. 92.

zgodziły się na rozstrzygnięcie kwestii rozgraniczenia gruzińsko-ormiańskiego przez wielkie mocarstwa. Powiat borczaliński stał się rejonem, do którego pretensje rościł również Azerbejdżan. Według zapewnień Ententy „dla zapewnienia pokoju na Kaukazie”, a tym samym wsparcia Gruzinów, Ormian i Azerów w budowie ich niepodległych państw od lutego 1919 r. przez porty czarnomorskie i kaspijskie zaczęły przybywać wojska brytyjskie. Sieć brytyjskich komendantur wojskowych rozlokowanych na terytorium Gruzji zajęła się jednak złodziejską eksploatacją i transportem manganu i ropy naftowej. Interwencja Ententy stała się równie uciążliwa jak niemiecka, a głównym jej celem było *de facto* militarne wsparcie Armii Ochotniczej gen. Antona Denikina w walce z Rosją bolszewicką. Stacjonujące na Kaukazie Północnym formacje białych nadal uważały Gruzję za część Imperium (*wielikaja i niedielimaja Rossija*). Roszczenia te stały się przyczyną wielokrotnych starć zbrojnych gruzińskiej Gwardii Ludowej z Armią Ochotniczą na terenie Abchazji i okręgu soczińskiego byłej guberni czarnomorskiej. Obie skonfliktowane siły rozdzieliły posterunki wojsk brytyjskich. Wydarzenia te z pewnością nie wpłynęły pozytywnie na pozycję Gruzji w rozpoczętej wówczas międzynarodowej grze dyplomatycznej na paryskiej konferencji pokojowej. Ententa dążyła do ukarania sprawców wojny oraz stworzenia powszechnego systemu bezpieczeństwa. Już w styczniu władze gruzińskie doszły do wniosku, że nie można biernie czekać na ustalenia zwycięskich mocarstw i wystosowały do gospodarzy konferencji, władz francuskich, notę prezentującą postulat polityczny, że „celem Gruzji jest wejście do Ligi Narodów, która władna będzie gwarantować niezawisłość republiki od zewnętrznych zagrożeń”⁸³. W marcu 1919 r. gruzińska misja dyplomatyczna próbowała skłonić Ententę, by dopuszczono Gruzję do udziału w konferencji pokojowej, tworząc swoistą przeciwwagę dla wielkoruskiej propagandy obecnych w Paryżu polityków rosyjskich z kręgów byłego Rządu Tymczasowego. Rozpoczęty 2 maja cykl posiedzeń Rady Najwyższej Sprzymierzonych poświęconych Zakaukaziu nie podniósł kwestii międzynarodowej podmiotowości Demokratycznej Republiki Gruzjińskiej. Nadal w wyobrazeniach obradujących polityków funkcjonowała zniekształcona wizja Gruzji, jako byłego sprzymierzeńca Niemiec oraz państwa opartego na rozwiązaniach bliskich bolszewizmowi. Ponadto zgodnie z opinią prezydenta Stanów Zjednoczonych, Woodrowa Wilsona Zakaukazie potraktowano jako część wpływów pozbawionego prawowitego rządu Rosji, bez której kwestii niepodległości Gruzji nie można było rozstrzygnąć. Wkrótce stosunek państw zachodnich do Gruzji zmienił się pod wpływem narastającego zagrożenia bolszewickiego. Brytyjczycy zrezygnowali z roli żandarma-okupanta i do sierpnia 1919 r. wycofali swoje wojska z terytoriów Zakaukazia. Obecność brytyjska wpłynęła, co prawda na eskalację niepokojów wewnętrznych, ale w znacznym stopniu zniwelowała niebezpieczeństwo zewnętrzne ze strony rozbitych wojnami wewnętrznymi mocarstw rosyjskiego i tureckiego. Opuszczenie strategicznego regionu przez Wielką Brytanię nie oznaczało zerwania lub zamrożenia stosunków z Gruzją. Tbilisi nadal zagrożone

⁸³ Cyt. za: A. I. Czocheli, *Politika Francji w otnoszenii Gruzii w 1917-1922 godach*, Tbilisi 1980, s. 145.

zakusami imperialistycznymi Stambułu i Moskwy zmuszone było szukać potężnego sojusznika. Londyn nie mógł porzucić inwestycji rozpoczętych w gospodarce gruzińskiej oraz przewidywał, że państwa narodowe na Zakaukaziu będą jego sojusznikami w przyszłej rywalizacji politycznej i ekonomicznej z odrodzoną potęgą Rosji. Klęski „białych” z bolszewikami jesienią 1919 r. oraz odrzucenie przez władze gruzińskie propozycji zawarcia układu wojskowego ze strony Rosji Sowieckiej przeciwko Armii Ochotniczej zdecydowało o podjęciu decyzji przez Radę Najwyższą Sprzymierzonych o uznaniu niepodległości Gruzji oraz Armenii i Azerbejdżanu. Aliancka próba utrzymania Gruzji w nastrojach antybolszewickich poprawiła pozycję międzynarodową I Republiki. Wkrótce niezawisłość młodego państwa gruzińskiego uznały Argentyna, Austria, Belgia, Czechosłowacja, Francja, Japonia, Niemcy, Polska, Wielka Brytania i Włochy. Na sukcesy dyplomatyczne rządu gruzińskiego Rosja Sowiecka zareagowała groźbą pomocy dla „gruzińskich mas pracujących”⁸⁴. Gruzję poparła wówczas Rzeczpospolita Polska, borykająca się także z problemami odbudowy własnej państwowości oraz z zagrożeniem bolszewickim. Po wymianie depesz między Warszawą a Tbilisi o ustanowieniu więzów przyjaznej współpracy, 31 marca 1920 r. przybyła do Gruzji Misja Specjalna RP z Tytusem Filipowiczem na czele. W trakcie wojny polsko-sowieckiej opracowano projekt sojuszu wojskowego, plan współpracy operacyjnej i zasady pomocy militarnej RP dla armii gruzińskiej. Ofensywa wojsk polskich na Ukrainie uchroniła tylko na chwilę Gruzję przed zarazą bolszewicką, która swoim zasięgiem objęła sąsiedni Azerbejdżan. Rząd gruziński podjął kolejną ofensywę dyplomatyczną w państwach Ententy. Wysłane misje do Rzymu, Londynu, i Paryża nie uzyskały jednak środków na wzmocnienie obronności Republiki. Spektakularna wizyta czołowych działaczy Drugiej Międzynarodówki w Tbilisi także nie zaowocowała oczekiwaną pomocą wojskową ze strony mocarstw. Pomimo klęski armii gen. Piotra Wrangla – ostatniej poważnej siły antybolszewickiej w Rosji oraz sowieckiego podboju Armenii, stosunek Zachodu do niepodległego bytu państwowego Gruzji nadal cechował się niekonsekwencją i niejasnością. Sprzeciw Anglii i Francji zakończył fiaskiem starania Gruzji o przyjęcie do Ligi Narodów. Podczas obrad organizacji w Genewie 16 grudnia 1920 r. delegacje państw członkowskich opowiedziały się negatywnie za kandydaturą Gruzji w stosunku 10:14, przy jednocześnie wstrzymującym się głosie delegacji polskiej. Ententa zdobyła się jedynie na wyłączenie sprawy suwerenności Gruzji z tzw. kwestii rosyjskiej i na wniosek Francji 26 stycznia 1921 r. poprzez organ Rady Najwyższej Sprzymierzonych uznała tym razem *de iure* Demokratyczną Republikę Gruziańską. Ten polityczny gest nie mógł uchronić Gruzji przed nawałą bolszewicką⁸⁵.

⁸⁴ W. Materski, *Georgia rediviva*, op. cit., s. 71-80.

⁸⁵ Ibidem, s. 101-112.

Najistotniejszym i jednocześnie najtrudniejszym zabiegiem utrwalającym odzyskaną niepodległość dla władz gruzińskich, było poprawne ułożenie stosunków z bolszewicką Rosją. Relacje bilateralne obu państw zaostrzało wiele czynników, co sprzyjało dążeniu spadkobiercy imperium Romanowów do odzyskania Zakaukazia. Bolszewicy byli w latach 1918-1920 zbyt słabi, żeby przejąć władzę w tym regionie. Stwarzało to możliwość Tbilisi do nawiązania stosunków dyplomatycznych z Moskwą. Już w sierpniu 1918 r. dzięki sowiecko-niemieckiej klauzuli do traktatu brzeskiego pt. „Kaukaz”, RFSRR wyraziła zgodę na uznanie Gruzji za niepodległe państwo. Równocześnie z grą dyplomatyczną obliczoną na zyskanie czasu, bolszewicy prowadzili aktywną działalność propagandową, by zdyskredytować rządzących mienszewików. Wykorzystywano do tego celu różnicowanie etniczne Republiki, które stanowiło podłoże rodzących się separatyzmów, jakże groźnych dla integralności terytorialnej Gruzji. Zapleczem bolszewickim przez cały okres istnienia Republiki byli Osetyjczycy w Szida-Kartlii i Abchazowie. Obie grupy z pomocą czerwonej konnicy próbowały odłączyć się od Tbilisi już w pierwszej połowie 1918 r., a więc w okresie funkcjonowania Republiki Zakaukaskiej. Najpoważniejszą próbę uzależnienia się podjęli Osetyjczycy w marcu 1920 r., którzy proklamowali utworzenie Południowoosetyjskiej Republiki Sowieckiej. Krwawa pacyfikacja powstania przez oddziały Gwardii Narodowej trwale skonfliktowała ze sobą narody. Słabość gruzińskich bolszewików oraz kolejne klęski białych formacji spowodowało drastyczne zaostrenie kursu politycznego Rosji sowieckiej wobec Gruzji. Przystąpiono do aneksji Zakaukazia. Dla zachowania pozorów wszczynano powstania lokalnych bolszewików, które wspierała dyspozycyjna 11. Armia pod dowództwem Polaka Michała Lewandowskiego, a następnie Anatolija Haeckera. W ten sposób pierwszą republiką sowiecką na Zakaukaziu stał się w kwietniu 1920 r. Azerbejdżan⁸⁶. Celem sowieckim stała się Gruzja – w oczach bolszewików, stanowiąca centrum polityczne Kaukazu. W nocy z 1 na 2 maja w Tbilisi, a także w Adżarii i Osetii Południowej wybuchła antygruzińska rewolta bolszewicka. Po przekroczeniu granicy z Azerbejdżanem Armia Czerwona ruszyła w kierunku stolicy. Rozpaczliwa obrona państwa przez gruzińskie oddziały wojska i Gwardii Ludowej na nic zdałaby się, gdyby nie klęski 12. i 14. Armii RKKK na froncie polskim. Po nieudanej ofensywie bolszewickiej na Gruzję, 7 maja 1920 r. podpisano w Moskwie porozumienie pokojowe, które było iluzorycznym sukcesem rządu gruzińskiego. Pierwszy artykuł dokumentu stanowił, że „Rosyjska S.F.R.R. [...] uznaje bez zastrzeżeń niepodległość i suwerenność Państwa Gruzji i dobrowolnie wyrzeka się wszystkich praw suwerenności, które Rosja posiadała względem narodu i obszaru gruzińskiego”⁸⁷ oraz uznawała gubernie tyfliską i kutaiską,

⁸⁶ L. Bazyłow, *Historia Rosji*, Warszawa 2006, s. 389.

⁸⁷ J. Kawtaradze, *Gruzja w zarysie...*, op. cit., zał. IV, s. 1.; A. Menteszaszwili, *Okkupacja i faktyczna aneksja Gruzji. O politycznej i prawowej ocenie naruszenia dogowora między Gruzją i Sowietami Rossji od 7 maja 1920 roku. Dokumenty i materiały*, Tbilisi 1990.

obwód batumski, okręgi zakatałski i suchumski za obszar gruziński⁸⁸. Pozostałe artykuły dokumentu miały charakter jednostronnego dyktatu. Strona gruzińska zobowiązała się do niewpuszczania na swoje terytorium żadnych obcych wojsk, rozbrojenia rozbitych oddziałów białogwardyjskich, ekspulsowania wszystkich obcych przedstawicielstw wrogich Rosji Sowieckiej, przekazania jej wszystkich okrętów wojennych i sprzętu wojskowego, stanowiącego uzbrojenie portów czarnomorskich oraz zagwarantowała legalizację miejscowych organizacji komunistycznych. W krótkim czasie niejawnie działające organizacje gruzińskich bolszewików zjednoczyły się w Komunistyczną Partię (bolszewików) Gruzji. Jej destruktywną dla państwa działalnością kierował przybyły do Tbilisi przedstawiciel dyplomatyczny Rosji Sowieckiej, były członek Rady Wojenno-Rewolucyjnej 11. Armii, Siergiej Kirow. Po ustaniu walk na froncie polskim Armia Czerwona pod koniec listopada 1920 r. uderzyła na Armenię. Powstała kolejna republika sowiecka – pierścień „imperium zła” zamykał się wokół Gruzji. Bezskuteczne okazały się wysiłki rządu gruzińskiego w celu uzyskania rzeczywistego poparcia u Ententy. Doskonale zorientowany w nastrojach mocarstw zachodnich KC RKP(b) wystosował dyrektywę do bolszewików gruzińskich oraz dowództwa Frontu Kaukaskiego o pełnej gotowości rozpoczęcia działań w celu zajęcia ostatniej niepodległej republiki zakaukaskiej. Dowódcy wojsk sowieckich w rozmowach z świadkiem tych wydarzeń, polskim dyplomatą, Józefem Łaszkiwiczem nie kryli swoich zamiarów, których celem było zbrojne „zbieranie ziem rosyjskich pod czerwonym sztandarem”. 11 lutego 1921 r. w okręgu lorijskim, na pograniczu gruzińsko-ormiańskim przygotowania wojskowe poprzedził wybuch powstania miejscowych bolszewików. Ukształtowany z wielkim trudem Rewkom Gruzji (brak autentycznych Gruzinów-bolszewików) zwrócił się do przewodniczącego Rady Komisarzy Ludowych, Włodzimierza Lenina o zbrojne wsparcie powstania. 11. Armia po uzyskaniu zezwolenia „na aktywne poparcie powstania w Gruzji i zajęcie Tyflisu” rozpoczęła 15 lutego główne uderzenie z terytorium Azerbejdżanu i Armenii. Po kilku dniach w granice bezbronnego państwa wkroczyła Terska Grupa Armii Czerwonej gruzińską i osetyjską drogą wojenną oraz część 9. Armii RKKKA wzdłuż wybrzeża Morza Czarnego. Władze gruzińskie bezskutecznie usiłowały nawiązać kontakt z agresorem i wyjaśnić przyczyny pogwałcenia traktatu pokojowego. Premier Noe Żordania otrzymał cyniczną odpowiedź od ludowego komisarza spraw zagranicznych Gieorgija Cziczierina, że chodzi o konflikt lokalny, a nie o wojnę, która ma na celu zajęcie Gruzji. Zgromadzenie Konstytucyjne, przewidujące właściwe intencje ataku bolszewików powołało Radę Obrony – organ koordynujący wysiłek obronny całej republiki, na czele którego stanął gen. Giorgi Kwinitadze od 16 lutego 1921 r. pełniący obowiązki głównodowodzącego armii gruzińskiej. W trakcie marszu Armii Czerwonej na stołeczne Tbilisi 21 lutego 1921 r. parlament uchwalił konstytucję Demokratycznej Republiki Gruzji. Ustawa zasadnicza, której nie dane było wejść w życie, określała jeden z najbardziej postępowych modeli demokracji, z takimi precedensowymi wówczas rozwiązaniami, jak inicjatywa ustawodawcza obywateli oraz referendum

⁸⁸ Ibidem, s. 3.

powszechnie. Zajęcie stolicy 25 lutego przez oddziały 11. Armii przesądziło o istnieniu I Republiki. Rewkom Gruzji we wsi Szulawery ogłosił ustanowienie władzy sowieckiej, a nad Tbilisi załopotał „Czerwony Sztandar Władzy Sowieckiej”. Władze cywilne i centrum dowodzenia wraz z wojskiem zmuszone były wycofać się do zachodniej części kraju poprzez Mcchetę i Kutaisi. Siłom gruzińskim z pomocą eskadry francuskiej udało się utrzymać napór 9. Armii w Abchazji. Brak amunicji oraz szerszego wsparcia Ententy, 11 marca zmusił rząd gruziński do przyjęcia pomocy wojskowej ze strony tureckiej. Turcy zajęli jednak Batumi i okręg batumski i wraz z bolszewikami zaatakowały armię gruzińską. Wobec dramatycznej sytuacji na froncie oraz w obawie przed represjami bolszewickimi na obywatelach, 17 marca władze gruzińskie podjęły decyzję o zaprzestaniu oporu i rozwiązaniu armii. Strona sowiecka narzuciła delegacji gruzińskiej siedemnastopunktowe porozumienie, tzw. umowę kutaiską, która przerywała działania wojenne, oddawała administrację cywilną, majątek państwowy i wojskowy Rewkomu, oraz gwarantowała azyl polityczny obrońcom Republiki i wspólne wystąpienie przeciwko wojskom tureckim. 18 marca 1921 r. rząd gruziński udał się przez port w Batumi na okrętach francuskiej eskadry na emigrację do Francji⁸⁹. Mimo, iż urzędował tam ponad trzydzieści lat, to faktycznie w marcu 1921 r. zakończył się okres niepodległości I Republiki Gruzji⁹⁰.

Krótki żywot I Republiki miał ogromne znaczenie dla narodu gruzińskiego. Pozwolił Gruzinom na własną realizację wolności i suwerenności. Po uciążliwej niewoli carskiej powstały narodowe instytucje armii, administracji, sądownictwa i oświaty. Działalność demokratycznie wybranego rządu mienszewickiego zaowocowała rozbudzeniem świadomości narodowej Gruzinów oraz uznaniem ich praw do własnej państwowości na arenie międzynarodowej. Postawa elit I Republiki stała się wzorem do naśladowania dla kolejnych pokoleń Gruzinów w podjęciu budowy niepodległej państwowości. Osamotniona, pozbawiona sojuszniczej opieki mocarstw zachodnich Gruzja podzieliła jednak los Azerbejdżanu i Armenii. Mimo, iż Gruzini „bardzo mężnie stanęli w obronie ojczyzny”⁹¹, liczniejsza armia sowiecka doprowadziła do obalenia ostatniej niepodległej demokratycznej republiki zakaukaskiej z pogwałceniem podstawowych zasad stosunków międzynarodowych. Wkrótce bolszewicy zaczęli łamać postanowienia umowy kutaiskiej i zabrali się z pełną konsekwencją do sowietyzacji kraju na ostrzu bagnatów.

⁸⁹ W. Materski, *Georgia rediviva*, op. cit., s. 213-226.

⁹⁰ J. Kawtaradze, *Gruzja w...*, op. cit., s. 172-173.

⁹¹ A. Furier, *Relacja Józefa Łaskiewicza o gruzińskim powstaniu antybolszewickim 1924 roku*, „Pro Georgia” 1998, t. VII, s. 142-143.

Władze Demokratycznej Republiki Gruzjińskiej

Premierzy Gruzji 1918-1921

26 maja 1918 – 24 czerwca 1918	Noe Ramiszwili
24 czerwca 1918 – 25 lutego 1921	Noe Żordania

Prezydenci Zgromadzenia Narodowego Republiki Gruzji

26 maja 1918 – 12 marca 1919	Noe Żrodania
12 marca 1919 – 25 lutego 1921	Nikoloz Czcheidze
18 marca 1921 – 11 stycznia 1953	Noe Żordania (emigracja)
styczeń 1953 – czerwiec 1954	Eugeni Gegeczkone (emigracja)

Źródło: Zestawienie własne na podstawie literatury przedmiotu.

1.4. Gruzja radziecka w latach 1921-1989.

Zwycięstwo bolszewików w wojnie z Gruzją w 1921 r. zakończyło proces aneksji i podporządkowania Zakaukazia Rosji sowieckiej. Gruzja ponownie znalazła się wbrew swojej woli w granicach obcego państwa, podporządkowana prawom w nim funkcjonującym na dziesięciolecia utraciła niepodległość. Już w czasie inwazji na I Republikę, rozpoczęto budowę nowego porządku na dwóch płaszczyznach: instytucjonalnej i politycznej. Zwycięscy likwidując istniejące struktury władzy energicznie podjęli tworzenie nowego aparatu administracji sowieckiej oraz poddali brutalnym represjom wciąż silną demokratyczną opozycję polityczną. 24 lutego 1921 r. rodzimy komitet rewolucyjny – Rewkom, ogłosił rozwiązanie Zgromadzenia Konstytucyjnego i przyznał sobie pełnię władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej w kraju. Gruzini bolszewicy byli zbyt słabi, by samodzielnie opanować sytuację. Oparcie dla nowych władz stanowiła utworzona z kadr 11. Armii gruzińska Nadzwyczajna Komisja do Walki z Kонтrewolucją i Sabotażem⁹². Policja polityczna nazywana „czeką” lub „czerezwyczajką” była instytucją terroru, która korzystała z wielkiej swobody w stosowaniu metod likwidacji wszelkich wrogów budowy reżimu w Rosji sowieckiej, również w Gruzji – rzeczywistych, potencjalnych i domniemanych⁹³. Próbowano tworzyć również wojsko narodowe w postaci republikańskiej Armii Czerwonej. Z trudem zorganizowane „jednostki narodowe” podporządkowano pozostawionej w Gruzji 11. Armii Czerwonej, która wkrótce przybrała nazwę Wydzielonej Armii Kaukaskiej. Była ona gwarantem, że gruziński Rewkom będzie ściśle realizował podpisany 21 maja 1921 r., a następnie regularnie przedłużany układ

⁹² A. Furier, *Droga...*, op. cit., s. 109.

„o sojuszu wojskowo-gospodarczym” z Rosją sowiecką⁹³. Moskwa słusznie przeczuwała, że w gruzińskich bolszewikach zatryumfuje „nacjonalizm i szowinizm”⁹⁵, stanowiący istotną przeszkodę w budowie państwa związkowego. Krótki okres pozornej niezależności sowieckiej Gruzji postanowiono zakończyć uchwałą Zakaukaskiego Komitetu Krajowego RKP(b) z 16 sierpnia 1921 r. o utworzeniu zakaukaskiego komitetu gospodarczego, który miał na celu ujednoczenie gospodarcze regionu. 3 listopada 1921 r. na plenum Kawbiura z udziałem członków komitetów centralnych partii bolszewickich Gruzji, Armenii i Azerbejdżanu odczytano napisany przez Lenina projekt rezolucji sfederowania republik zakaukaskich. Przeciwno narzucanej przez centrum koncepcji natychmiastowego wchłonięcia Gruzji sowieckiej przez twór o charakterze ponadnarodowym wystąpiła większość Komitetu Centralnego KP(b) Gruzji. Mimo protestu przedstawicieli „odchylenia nacjonalistycznego” (Polikarpe Mdiwani, Filipe Macharadze, Kote Cincadze, Micha Okudżawa) projekt Lenina został zatwierdzony przez Biuro Polityczne KC RKP(b). Pociągnęło to, za sobą wiele zmian personalnych w najwyższych władzach Republiki, a przy jednoczesnym oparciu władzy w terenie na lokalnych słabych rewkomach utrudniało zarząd państwem. Bolszewicy z konsekwencją budowali nowy porządek i już na przełomie 1921 i 1922 r. zorganizowali wybory do sieci rad delegatów robotniczych, chłopskich i żołnierskich. 25 lutego 1922 r. I Zjazd Rad Gruzji, przyjmując trzy dni później nową konstytucję usankcjonował faktyczne istnienie ustroju sowieckiego. Ustawa zasadnicza, wzorowana na wytycznych moskiewskiej centrali przyznawała najwyższą władzę ustawodawczą w kraju Zjazdowi Rad. W okresie między zjazdami rolę tę przejmował Centralny Komitet Wykonawczy podporządkowany formalnie zjazdowi, a w rzeczywistości Kaukaskiemu Biuru KC RKP(b). Komitet na swym pierwszym posiedzeniu utworzył rząd Gruzjińskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej – Radę Komisarzy Ludowych (Sownarkom). Władzę w terenie – w powiatach, miastach i gminach – przejęły lokalne rady⁹⁶. Tak

⁹³ R. Pipes, *Komunizm*, Warszawa 2008, s. 85-86. Nazywana potocznie „czeką” – od pierwszych liter rosyjskiej nazwy: Czeriezwyczajnaja Komisija – radziecka policja bezpieczeństwa utworzona w 1917r., działająca kolejno jako: GPU/OGPU – Państwowy Zarząd Polityczny/zjednoczony Państwowy Zarząd Polityczny (1922-1934), NKWD – Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych (1934-1946), MGB – Ministerstwo Bezpieczeństwa Państwowego (1946-1953), KGB – Komitet Bezpieczeństwa Państwowego (1954-1991).

⁹⁴ W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s. 121.

⁹⁵ J. Stalin, *Dzieła*, t. 5, Warszawa 1950, s. 96.

⁹⁶ W. Materski, *Gruzja*, op. cit. S. 127.

ukształtowany system władzy totalitarnej w Gruzji miał bez zastrzeżeń realizować wytyczne moskiewskiej centrali, która chciała narzucić Zakaukaziu nierozzerwalne więzy zależności. Służyła temu zwołana pod presją konferencja przedstawicieli trzech partii komunistycznych Zakaukazia. 12 marca 1922 r. wybrano na niej Zakaukaski Krajowy Komitet RKP(b) – Zakkrajkom. Organ, którego pierwszym sekretarzem został Grigorij Ordżonikidze powołał Federacyjny Związek Niepodległych Socjalistycznych Republik Azerbejdżańskiej, Armeńskiej i Gruzińskiej⁹⁷. Zasady na jakich miało funkcjonować państwo bolszewików wzbudzały w samej centrali moskiewskiej spory, zaś wśród gruzińskich komunistów solidarny sprzeciw i bojkot wobec zarządzeń Zakkrajkomu. Przekonywany groźbami i rękoczynami⁹⁸ Komitet Centralny KP(b) Gruzji nie poparł sprawy federacji zakaukaskiej i demonstracyjnie podał się do dymisji. Kilkumiesięczna czystka w partii „wyczerpała” spór o federację zakaukaską i 13 grudnia 1922 r. na I Zjeździe Rad Zakaukazia w Baku, powołano Zakaukaską Socjalistyczną Federacyjną Republikę Radziecką (ZSFRR). Uchwalono konstytucję i wybrano władze nowego państwa. Ta forma federacji zakaukaskiej stała się razem z socjalistycznymi republikami: Rosyjską (RFSRR), Białoruską (BSRR) i Ukraińską (USRR) czwartym członem powołanego 30 grudnia 1922 r. Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich⁹⁹.

Sowiecka forma zakaukaskiej federacji, której głównym celem było osłabienie dążeń niepodległościowych, stanowiła zupełne przeciwieństwo poprzedniego związku państwowego z 1918 r. Wbrew planom centrali przyniosła ona odwrotne skutki i utwierdziła gruzińską partię komunistyczną w nastawieniu antyrosyjskim¹⁰⁰, w głównej mierze ukształtowanym w wyniku ustalenia granic sowieckiej Gruzji przez Moskwę. Utrata wielu historycznych ziem na rzecz sąsiadów, a przede wszystkim oddanie okręgu zakatałskiego Azerbejdżanowi, wzbudziło wśród narodu gruzińskiego oraz w kręgu działaczy lokalnego Rewkomu ogromne rozgoryczenie i poczucie klęski narodowej¹⁰¹. Rosja sowiecka do pacyfikacji nastrojów nacjonalistycznych gruzińskich komunistów, wykorzystwała zróżnicowanie etniczne Zakaukazia – a więc przyczynę niesprawiedliwej i błędnej linii politycznej Moskwy, prowadzącej do owych nastrojów. Poprzez centralnie

⁹⁷ A. Furier, *Droga...*, op. cit., s. 115.

⁹⁸ W. Lenin, *Dzieła wszystkie*, t. 45, Warszawa 1989, s. 675;

⁹⁹ L. Bazyłow, *Historai Rosji*, op. cit., s. 411.

¹⁰⁰ Archiwum Akt Nowych, MSZ, t. 6666, k.11.

programowaną politykę narodowościową generowano dążenia emancypacyjne mieszkających na terenie Gruzji Abchazów, Osetyjczyków i Adżarów, uzyskując doskonale narzędzie do nacisku i szantażu kierownictwa gruzińskiej partii komunistycznej. W granicach gruzińskiej SRR utworzono trzy jednostki autonomiczne: Abchaską Autonomiczną Socjalistyczną Republikę Radziecką, Adżarką Autonomiczną Socjalistyczną Republikę Radziecką oraz Południowoosetyjski Obwód Autonomiczny¹⁰². Kierując się aspektami etnicznymi i historycznymi w sposób sztuczny ukształtowano na ponad pół wieku mapę polityczną Gruzji. Posunięcie władz radzieckich najdobitniej ukazuje proklamowanie „niezawisłej” republiki abchaskiej. Utrzymanie pełnej odrębności republiki, w której Abchazowie stanowili 27% społeczeństwa, ustępując miejsca liczniejszemu Gruzinom, było zbyt sztuczne. Po kilku miesiącach na wniosek komisarza ludowego do spraw narodowościowych RFSRR Józefa Stalina, wymuszono na władzach Abchaskiej SRR podpisanie z Tbilisi umowę o dobrowolnym wejściu Abchazji w skład Gruzjińskiej SRR na zasadach autonomii. Mniej sztucznym rozwiązaniem było nadanie autonomii Osetyjczykom, a zwłaszcza Adżarom, którzy uznawani za rodowitych Gruzinów, wyznających islam, otrzymali niezawisłość już w okresie I Republiki¹⁰³.

Tab. 4. Struktura etniczna w jednostkach autonomicznych gruzińskiej SRR.

Narodowość	Jednostki autonomiczne		
	Abchaska ASRR	Adżarska ASRR	Południowoosetyjski OA
Gruzini	67,5 tys. (33,6%)	0,3 tys. (0,4%)*	23,5 tys. (27%)
Abchazowie	56 tys. (27,8%)	-	-
Adżarowie	-	90 tys. (68%)**	-
Osetyjczycy	-	0,1 tys. (0,1%)	60,3 tys. (69%)
Rosjanie	12,5 tys. (6,2%)	10,2 tys. (7,7%)	0,1 tys. (0,2%)
Ormianie	25,7 tys. (12,8%)	10,5 tys. (7,9%)	1,3 tys. (1,6%)
Żydzi	-	2 tys. (1,5%)	1,7 tys. (2%)
Grecy	14 tys. (7%)	5,5 tys. (4,2%)	-
Ukraińcy	4,6 tys. (2,3%)	1,5 tys. (1,1%)	-

*Megrelowie i Swanowie

¹⁰¹ B. Baranowski, K. Baranowski, *Historia...*, op. cit., s. 216; Okręg zakatalski stanowił historyczne ziemie gruzińskie, zamieszkałe przez Gruzinów wyznania mahometańskiego (średniowieczne księstwo Eretii - integralna część Kachetii); Gruzja utraciła również region Kwemo Kartlii na rzecz Armenii oraz prowincję Tao-Klardzetii, która trafiła do Turcji na podstawie traktatu sowiecko-tureckiego z 16 marca 1921 r.

¹⁰² Ibidem.

¹⁰³ W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s. 127.

**Gruzini wyznania muzułmańskiego

Źródło: <http://www.ethno-kavkaz.narod.ru>

Prawa mniejszości narodowych formalnie zabezpieczał artykuł 6 konstytucji sowieckiej Gruzji, praktycznie zaś czynił to ukształtowany układ stosunków na linii centrum-republika związkowa-jednostki autonomiczne. Początkowo prawa małych narodów przestrzegano w ramach tzw. *korienizacji* (autochtonizacji), czyli promowania awansu miejscowych działaczy na stanowiska partyjne i administracyjne z równoczesnym wycofaniem napływowego aktywu partyjnego do Moskwy¹⁰⁴. Szybko porzucono strategię autochtonizacji mniejszych narodów, przystąpiono do ich rusyfikacji i permanentnego konfrontowania z władzami centralnymi republiki związkowej. Skutki radzieckiej polityki narodowościowej po rozpadzie ZSRR uruchomiły lawinę tragicznych konfliktów między gruzińskim centralnym ośrodkiem politycznym a autonomiami. Pierwszy etap budowy radzieckiej państwowości w Gruzji na płaszczyźnie instytucjonalnej zamykała uchwalona 5 grudnia 1936 r. konstytucja ZSRR¹⁰⁵. Po okresie funkcjonowania w ramach Zakaukaskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, Gruzja została przekształcona w republikę związkową w składzie ZSRR. Gruzja pozbawiona własnych sił zbrojnych i waluty oraz z uległymi Moskwie milicją i siłami bezpieczeństwa popadała w pełną zależność od niej.

Bolszewicy równocześnie z budową sowieckiej administracji w Gruzji, rozpoczęli z wyjątkową konsekwencją działania na płaszczyźnie politycznej, mające na celu likwidację gruzińskiej opozycji demokratycznej. Terror skierowano przeciwko partiom politycznym oraz gruzińskiemu Kościołowi. W chwili obalenia demokratycznego systemu władzy w Gruzji znaczna część elity politycznej, wojskowej i kulturalnej I Republiki udała się na przymusową emigrację. Skala wychodźstwa, sięgająca według niektórych statystyk 250-300 tys. Gruzinów, którzy w obawie przed represjami ze strony bolszewików osiedlili się w Turcji, Grecji, Francji, Iranie, Polsce¹⁰⁶, a nawet Stanach Zjednoczonych, znacznie osłabiła opozycję w kraju. Działalność emigracyjna rządu gruzińskiego nie przyczyniła się do zmiany jej trudnego położenia. Jedynymi sukcesami gruzińskiej emigracji było skoordynowanie działań z przedstawicielami obalonych przez bolszewików władz pozostałych republik zakaukaskich poprzez utworzenie Związku Kaukaskiego (Republika Gruzjińska, Republika Górna Armenii, Republika Azerbejdżańska, Republika Górali Północnego

¹⁰⁴ A. Furier, *Droga...*, op. cit., s. 141.

¹⁰⁵ W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s. 179-181.

¹⁰⁶ Ibidem, s. 133-134; Kiludziesięciu wojskowych Gruzinów, jako oficerowie kontraktowi, służyło w Wojsku Polskim.

Kaukazu) oraz uzyskanie wsparcia moralnego dla kwestii gruzińskiej na forum międzynarodowym. Na temat sowieckiego gwałtu na Gruzji wypowiedziały się parlamenty państw Europy, Kongres Stanów Zjednoczonych, Międzynarodówka Socjalistyczna, Międzynarodowe Biuro Pokoju, Powszechny Kongres Pokoju, a nawet Zgromadzenie Ligi Narodów¹⁰⁷. Szczególnie Międzynarodówka Socjalistyczna domagała się prawa wolnego samostanowienia dla Gruzji, która w jej oczach tak, jak Polska w XIX w. stała się „symbolem wszystkich narodów ujarzmionych”¹⁰⁸. Istotniejszym problemem dla państw zachodnich było ułożenie stosunków z Rosją sowiecką oraz wciągnięcie jej gospodarki w światowy rynek. Pozwalało to bolszewikom w podbitej Gruzji na swobodne prowadzenie polityki zmierzającej ku jak najszybszej sowietyzacji kraju. Instrumentem realizującym cel była gruzińska CzeKa, w której czołową pozycję zaczął odgrywać Gruzin, Ławrientij Beria. Główne uderzenie policji bezpieczeństwa skierowane było w „pion polityczny i wojskowy” tworzących się grup konspiracyjnych. Upadek I Republiki nie oznaczał bowiem rezygnacji narodu gruzińskiego z walki o utraconą wolność. Gruziańskie partie polityczne w maju 1922 r. zawarły porozumienie parytetowe o utworzeniu wspólnego frontu sprzeciwu wobec bolszewickiej okupacji. Powołano podporządkowany rządowi emigracyjnemu Komitet Niepodległościowy Gruzji. Do koalicyjnego organu weszło po jednym przedstawicielu wiodących organizacji podziemia antybolszewickiego – socjaldemokratów (mienszewików), narodowych demokratów, socjalistów federalistów, socjalistów rewolucjonistów (eserowców) i Niezależnej Socjaldemokratycznej Partii „Lucz” (schiwistów). Początkowo Komitet był organem wzajemnej informacji i filią rządu na wychodźstwie. Rząd zakładał, że „sowiecki eksperyment” wkrótce się załamie, a w momencie niepodległościowego zrywu zafunkcjonuje uchwała Zgromadzenia Ligi Narodów nakazująca członkom organizacji udzielenia Gruzinom pomocy w przywróceniu normalności. Komitet pośpiesznie stworzył Centrum Wojskowe, które miało kierować walką zbrojną w planowanym powstaniu ogólnonarodowym. Terror bolszewicki utrudnił organizację skutecznego ruchu oporu. Początkowo członków wszystkich opozycyjnych partii politycznych poddano stałemu nadzorowi, starano się werbować aktywniejszych działaczy na agentów, a poprzez aresztowania, tortury lub inne metody nacisku zmuszano do wystąpienia z partii. Skalę represji zwiększono po upadku nieskoordynowanego z Centrum Wojskowym powstania antybolszewickiego. Partyzanci pułkownika Kaichosro (przydomek Kakuca) Czolokaszwilego podjęli walki bez większych sukcesów we wschodnich i północno-

¹⁰⁷ *Gruzja. Terytorium i ludność. Historia. Literatura i sztuki piękne. Sytuacja polityczna*, op. cit., s. 117-118.

¹⁰⁸ *Ibidem*, s. 119.

wschodnich górzystych rejonach Gruzji, narażając tym samym miejscową ludność na bolszewickie szykany¹⁰⁹. W maju 1923 r. aresztowano 20 oficerów z kierownictwa Centrum Wojskowego, a następnie w trybie doraźnym skazano na śmierć i rozstrzelano. Równolegle z aresztowaniami wobec działaczy opozycyjnych przeprowadzono akcję likwidacyjną partii politycznych. W końcu sierpnia 1923 r. pod kontrolą bolszewicką zwołano w Tbilisi zjazd likwidacyjny najsilniejszej partii gruzińskiej, partii mienszewickiej. Ponad 200 delegatów reprezentujących 11 235 członków partii w atmosferze zastraszenia przyjęło rezolucję o likwidacji Socjaldemokratycznej Partii Gruzji oraz wystosowało list do przebywającego na emigracji Noego Żordanii z prośbą opuszczenia przez przywódcę mienszewików i premiera rządu na uchodźstwie szeregów partyjnych. Największe sukcesy CzeKa odniosła jesienią 1923 r., gdy wpadła na trop działalności Komitetu Niepodległości. Aresztowano część przywódców ruchu oporu, m.in. jednego z liderów emigracyjnych mienszewików Noego Chomerikiego i przewodniczącego centralnego komitetu partii mienszewickiej Seida Dewdarianiego¹¹⁰. Bolszewicy również przechwycili list Noego Żordanii, w którym znalazły się wytyczne dla Komitetu dotyczące przyszłego powstania. Zdezorganizowane i rozbite przez areszty i egzekucje struktury polityczne opozycji antybolszewickiej nie były w stanie ich wypełnić i rozpocząć skoordynowanej akcji zbrojnej o charakterze ogólnonarodowym. Komitet Niepodległościowy i Centrum Wojskowe nie posiadały wystarczającego autorytetu, by powstrzymać rwących się do walki o wolność i niepodległość Gruzinów¹¹¹. Sytuację zaogniały represje bolszewików na Kościele gruzińskim, który posądzany był o popieranie lokalnych wystąpień przeciwko nowej władzy. Bolszewicy po aresztowaniu najwyższych duchownych, na czele z cieszącym się dużym szacunkiem Gruzinów katolikosa Ambrożego, przystąpili do zamykania i rabowania świątyń¹¹². Podobne metody stosowano wobec inteligencji i reszty społeczeństwa. Rosnąca niechęć Gruzinów do sowieckich władz znalazła ujście w wybuchu powstania sierpniowego 1924 r. Od samego początku zryw narodowowyzwoleńczy wyznaczony przez Komitet Niepodległościowy na 17 sierpnia (początkowo na miesiąc luty) był źle zorganizowany. Już w przeddzień wybuchu w ręce gruzińskiego CzeKa wpadł były szef Sztabu Głównego Gwardii Ludowej I Republiki Waliko Dżugeli wyznaczony na przywódcę powstania. Wywołało to konsternację w szeregach opozycji antybolszewickiej oraz utracono atut zaskoczenia przeciwnika. Ponadto siły powstańców liczyły ok. 2,5 tys. słabo uzbrojonych

¹⁰⁹ W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s. 138-141.

¹¹⁰ AAN, zespół MSZ, sygn. 6687, k. 212-225.

¹¹¹ W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s. 143.

¹¹² G. Peradze, *Kościół gruziński pod bolszewizmem*, „Pro Georgia”, 2007, nr XV, s. 135-138.

bojowników, ustępując wyraźnie bolszewikom, którzy dysponowali ok. 11 tys. ludzi pod bronią. Naród gruziński nie zrezygnował jednak z walki i 28 sierpnia grupy powstańców księcia Grigola Ceretelego atakiem na miejscowość Cziatura rozpoczęły ogólnonarodowy zryw niepodległościowy. W ognisku oporu utworzono natychmiast Tymczasowy Rząd Gruzji a powstanie w krótkim czasie objęło wiele regionów kraju. Z gór północnej Kachetii do walki zeszyły oddziały Kaichosro Czolokaszwilego, tzw. czarni jeźdźcy¹¹³. Mimo ogromnej woli walki działania powstańców ograniczyły się do likwidacji lokalnych ośrodków sowieckiej władzy i wprowadzenia na ich miejsce tymczasowej administracji cywilnej. Aresztowania przywódców powstania przeprowadzone przez gruzińskie CzeKa oraz umiejętna propaganda bolszewicka w prasie o chyleniu się zryw ku upadkowi znacznym stopniu zdeorganizowały działania opozycji. Ponadto działania Armii Czerwonej ułatwiała niechętna powstańcom, a nawet wroga postawa prosowieckich mniejszości narodowych: Abchazów, Adżarów i Osetyjczyków. Bolszewicy z przerażającą bezwzględnością likwidowali oddzielone od siebie ogniska oporu. Masowe aresztowania kończyły się natychmiastowi egzekucjami. Oficjalne statystyki sowieckie, z pewnością znacznie zaniżone określały liczbę ofiar po stronie powstańców na ok. 12,5 tys. walczących. Według strony gruzińskiej liczba terroru bolszewickiego w okresie pacyfikacji powstania na przełomie sierpnia i września wyniosła co najmniej 20 tys. osób¹¹⁴. Jak później przyznał Ordżonikidze, koordynujący działania Armii Czerwonej w tłumieniu powstania: „w masowych rozstrzeliwaniach nieco przeholowaliśmy”¹¹⁵. Na użytek wewnątrzsowiecki wydarzenia w Gruzji tłumaczono jako konieczność dokończenia rewolucji październikowej, a więc w kategoriach klasowych, nie narodowych. Zupełnie inny pogląd panował w zachodnich demokracjach. Wpływ na to miały następujące czynniki: działalność rządu gruzińskiego na wychodźstwie, dramatyczne listy aresztowanego przez bolszewików katolikosa Gruzji, Ambrożego oraz naciski bliskich gruzińskim mienszewikom socjaldemokratycznych rządów Francji i Wielkiej Brytanii. Doprowadziło to do uchwalenia przez Zgromadzenie Ligii Narodów 11 września 1924 r. rezolucji protestującej przeciwko bolszewickiej okupacji i popierającej akcję powstańczą. Głos

¹¹³ W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s. 144-145.

¹¹⁴ W. Materski, *Powstanie narodowyzwolenicze 1924 r. w Gruzji*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, 1999, t XXXIV, s. 57-64; por. A. Knight, *Beria. Prawa ręka Stalina*, Warszawa 1996, 37-39.

¹¹⁵ Cyt. za: M. Wacznadze, W. Guruli, M. Bachtadze, *Istorija Gruzii*, www.nukri.org

Ligii Narodów nie miał żadnego znaczenia praktycznego, instytucja ta nie posiadała autorytetu oraz instrumentów by zmusić Rosję sowiecką do wycofania się z okupowanej Gruzji. Wkrótce solidarność wobec zniewolonego narodu gruzińskiego wyraziło m.in. państwo polskie oraz socjaldemokracja zachodnioeuropejska. Symbolem losu powstańców był proces schwytych członków Komitetu Niepodległościowego przeprowadzony w 1925 r. przez Sąd Najwyższy sowieckiej Gruzji. „Za przygotowanie i kierownictwo kontrrewolucyjnego buntu, tworzenie politycznych i zbrojnych band, terroryzm i szpiegostwo” 47 przywódców zrywu niepodległościowego skazano na najwyższy wymiar kary¹¹⁶. Brutalna pacyfikacja powstania 1924 r. doprowadziła do rozłamu wśród bolszewików gruzińskich i odsunięcia umiarkowanego skrzydła od ugruntowanej na krwi powstańców władzy sowieckiej w Gruzji. Klęska powstania przyniosła jednak pozytywne skutki o charakterze krótkofalowym i długofalowym. Emigracja kaukaska i zakaukaska ponownie zjednoczyła się i doprowadziła do powołania emigracyjnego centrum politycznego Gruzinów, Azerów i Górali Północnego Kaukazu. Komitet Niepodległości Kaukazu miał realizować wspólny cel – wystąpienie przeciwko okupacji sowieckiej i powołanie konfederacji państw regionu. Ten tzw. ruch prometejski wraz z przystąpieniem ZSRR do Ligii Narodów przestał się rozwijać i niemal zanikł. Wydarzenia 1924 r. poczyniły znacznie bardziej długotrwałe następstwa w sferze emocjonalnej Gruzinów. Ogromny wysiłek podjęty przez pokolenie, które zbudowało demokratyczną i wolną Gruzję nie zanikł w pamięci demokratycznie usposobionego narodu. Dla Gruzinów stał się świadectwem męstwa i odwagi, jakże ważnych cech do funkcjonowania w reżimie sowieckim.

Stłumienie powstania nie oznaczało końca budowy społeczeństwa socjalistycznego w Gruzji. Przywiązani mocno do tradycji i idei solidaryzmu społecznego Gruzini, nie rozumieli, i co ważniejsze nie popierali głoszonych przez bolszewików haseł o konieczności rezygnacji z bagażu przeszłości oraz nieskrepowanego rozwoju ekonomicznego i kulturalnego w państwie perwersyjnie świeckim. Marksizm-leninizm nie miał zaplecza społecznego w Gruzji, bowiem klasa robotnicza stanowiła mniejszość ogółu zatrudnienia. Realizację programu władza sowiecka zdecydowała się przeprowadzić dwutorowo: poprzez industrializację kraju oraz przymus administracyjny, oparty na terrorze. Przy jednoczesnej próbie powiększenia i wzmocnienia tutejszej klasy robotniczej nie przerwano (w imię hasła, iż „rewolucja potrzebuje wrogów”) represjonowania grup społecznych, które uznano za nośnik idei niepodległościowych. Główne uderzenie skierowano przeciwko inteligencji twórczej oraz duchowieństwu. Wszystkim koordynował człowiek odpowiadający za likwidację powstania sierpnia 1924 r., Ławrientij Beria. Wykorzystując swoją pozycję w strukturach CzeKa oraz poparcie prominentnych polityków sowieckich, na czele ze Stalinem, w latach trzydziestych stał

¹¹⁶ Cyt. za: <http://irakly.info/index/index/php>

się w Gruzji „panem życia i śmierci”¹¹⁷. W obiorze społecznym uchodził za polityka o upodobaniach artystycznych, który kokietował inteligencję poprzez wspieranie rozwoju instytucji kulturalnych i oświatowych oraz przychylność w organizowaniu przedsięwzięć artystycznych. Działania te skierowane były na rozpoznanie przez policję bezpieczeństwa gruzińskiego środowiska inteligenckiego, a w dalszej perspektywie na eksterminację tej grupy społecznej. Zaczęto od kontroli środowiska i wynagradzania twórców tzw. patriotyzmu sowieckiego. Gorset socrealizmu najlepiej przywdziali: poeta-trybun Tycjan Tabidze, prozaik Leo Kiaczeli oraz partyjny rzeźbiarz Jakob Nikoladze. Pokusie oparł się jeden z najwybitniejszych pisarzy tego okresu Konstantin Gamsachurdia. Ojciec późniejszego prezydenta nawiązując do bohaterskich dziejów Gruzji, nosząc żałobę po utraconej niepodległości oraz demonstracyjnie bojkotując język rosyjski sprzeciwiał się nowemu porządkowi. Po latach względnego spokoju nie było już miejsca na jakikolwiek sprzeciw. Fala wielkiego terroru (1937-1938), obejmująca cały Związek Radziecki dotarła również do Gruzji. Zgodnie z zaleceniami Moskwy, Beria wydał instrukcję gruzińskiemu NKWD o możliwości stosowania w śledztwie środków przymusu fizycznego przeciwko „wrogom ludu”. Szczególnie pisarzy, malarzy i artystów poddano brutalnym metodom sowieetyzacji. Ci, którzy nie poddali się realizmowi socjalistycznemu (oficjalnej doktrynie estetyki) lub zostali oskarżeni o spiskowanie oraz zapędy nacjonalistyczne byli bici tak długo, dopóki nie przyznawali się do przestępstw, których nie popełniali, jednocześnie donosząc na swoich przyjaciół i znajomych. W powstałej atmosferze terroru, która objęła niemal całe społeczeństwo Związku Radzieckiego nie było miejsca na wzajemną lojalność i zaufanie. Więzienia NKWD zapełniały się w zastraszającym tempie. Po zastosowaniu skróconej procedury sądowej, trwającej kilka minut, na podstawie decyzji sądów doraźnych tzw. trójek¹¹⁸ zapadał wyrok, od którego nie było odwołania. Oskarżonych skazywano na karę śmierci, lub ciężkie roboty przymusowe na zesłaniu. Nawet całkowite oddanie sowieckiemu reżimowi oraz zupełny brak zainteresowania polityką nie zapewniał bezpieczeństwa. Tragiczny los spotkał pisarzy i artystów, którzy w kontrolowanym przez Berię tygodniku „Litieraturnaja Gruzija” („Literacka Gruzja”)¹¹⁹ pisali pochwalne peany na cześć władzy sowieckiej i Stalina. Czystkę przeprowadzono w szeregach aparatu partyjnego i administracyjnego,

117 A. Knight, *Beria...*, op. cit., s. 53-73

118 Trybunały składające się z pierwszego sekretarza lokalnego komitetu partyjnego, prokuratora i szefa miejscowej policji bezpieczeństwa.

119 Organ prasowy utworzonego w 1934 r. Związku Pisarzy Gruzjińskich

głównie wśród bolszewickiej „starej gwardii”, zastępując ją ludźmi posłusznymi do granic zupełnego zatracenia moralnego. Pozbawiono życia nawet działaczy komunistycznych ze ścisłego kierownictwa partii w latach ubiegłych (m.in. Szalwa Eliawa, Lewan Gogoberidze, Micha Kachiani, Lawrenti Kartweliszwili, Samson Mamulia, Polikarpe Mdiwani, Micha Okudżawa) oraz Gruzinów z centrali moskiewskiej, na czele z Sergo Ordżonikidze, członka Biura Politycznego KC WKP(b), który „budował” sowiecką Gruzję¹²⁰. System zjadł własne dzieci. Cierpieli wszyscy: oprócz ludzi kultury, sztuki i nauki oraz członków rodzącej się nomenklatury partyjnej również duchowni prawosławnego Kościoła gruzińskiego i Kościoła katolickiego oraz wieś poddana eksperymentowi kolektywizacji. Duchownych aresztowano pod zarzutem uprawiania praktyk religijnych. Likwidowano majątki kościelne i zamykano świątynie, które w okresie kolektywizacji zamieniano na magazyny, w miastach zaś na domy kultury i hale sportowe. Władze sowieckie niemal zlikwidowały Kościół katolicki, pozostawiając z kilkunastu świątyń obrządku łacińskiego na ziemiach gruzińskich tylko jeden czynny kościół pod wezwaniem św. Piotra i Pawła w Tbilisi¹²¹. Rozpoczęty w Związku Radzieckim w 1929 r. proces masowej kolektywizacji, a *de facto* odgórny proces sprowadzenia chłopstwa do roli ruchomego majątku państwa przyczynił się w Gruzji (głównie dzięki determinacji Berii) do zniszczenia tradycji i obyczaju gruzińskiego, podkopania moralności oraz zachwiania stabilnością wsi. Bezwzględny przymus administracyjny zastosowany w celu wyśrubowania wyników osiąganych przez gospodarstwa wspólnotowe (kołchozów) doprowadził do deficytu produktów rolnych. Zmusiło to część mieszkańców wsi do poszukiwania lepszych warunków życia w rozwijających się ośrodkach przemysłowych, zmieniając w sposób znaczący strukturę demograficzną kraju. „Budowa” społeczeństwa sowieckiego w Gruzji pochłonęła tysiące ofiar, zaś w całym Związku Radzieckim blisko 10 milionów osób¹²². Oficjalne statystyki w ramach zarządu gruzińskiego NKWD informują o dokonaniach centralnej „trójki”, która z ok. 30 tys. podejrzanych niemal 10 tys. skazała na śmierć. Ofiar „trójek” obwodowych i miejskich nie zliczy chyba już nikt¹²³. Pan Czekimi, bo tak określano Bериę, za bezwzględność w realizacji powierzonych mu zadań w sierpniu 1938 r. na rozkaz

¹²⁰ W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s. 181-190.

¹²¹ A. Furier, *Z historii katolickiego kościoła św. Piotra i Pawła*, „Przegląd Wschodni” 1992/1993, t. II, z 1(5), s. 198-199.

¹²² A. Nove, *An Economic History of the USSR*, London 1988, s. 180.

Stalina został przeniesiony do Moskwy, a kilka miesięcy później awansował na szefa ogólnozwiązkowego NKWD.

Scementowany terrorem stalinowskim reżim komunistyczny nie pozwolił na powstanie opozycji politycznej w GSRR. Naród gruziński zmuszony był zapomnieć na długie dziesięciolecia o próbie wybicia się na niepodległość. Takiej możliwości nie stworzył Gruzinom nawet wybuch światowego konfliktu. Hitlerowska i sowiecka agresja na Polskę we wrześniu 1939 r., jak i późniejsze kampanie wojenne (Finlandia) i „pokojowe” (republiki bałtyckie, Besarabia, Północna Bukowina) Związku Radzieckiego nie wpłynęły zasadniczo na położenie Gruzji. Imperialna polityka Moskwy, oparta na działaniach wojennych masowych deportacjach podbitej ludności oraz rozbudowie sieci obozów wymagała zwiększenia środków ekonomicznych. Uzyskano je głównie poprzez zaostrzenie rygoru pracy i zwiększenie intensyfikacji produkcji przemysłowej. Narody zamieszkujące Związek Radziecki, w tym gruziński odczuły pogorszenie stopy życiowej. Stan spokojnej intensyfikacji produkcji przemysłowej trwał do momentu zerwania sojuszu hitlerowsko-stalinowskiego. Zakończył go Hitler atakiem na sowieckiego sojusznika 22 czerwca 1941 r. Położenie Związku Radzieckiego uległo wówczas diametralnemu pogorszeniu. Gruzja znajdująca się poza głównym teatrem szaleńczej wojny odczuła jednak w znacznym stopniu skutki inwazji niemieckiej, której *notabene* jednym z celów było opanowanie bakijskich pól roponośnych i gruzińskich złóż manganu dla podtrzymania maszyny wojennej. Niemal na wszystkich odcinkach frontu wschodniego rozpoczęło się wielomiesięczne pasmo straszliwych klęsk Armii Czerwonej. Stronie sowieckiej udało się jednak utworzyć Front Kaukaski i oddalić niebezpieczeństwo hitlerowskiej zagłady. Organizatorem obrony strategicznie ważnego regionu Stalin mianował Berię – jednego z nielicznych dygnitarzy komunistycznych, który w momencie największego kryzysu zachował zimną krew. Bezpośrednie zagrożenie dla Gruzji pojawiło w połowie 1942 r., gdy wojska hitlerowskie po zdobyciu Rostowa zdecydowały się uderzyć w kierunku głównego masywu Kaukazu¹²³. Bitwa o Kaukaz (25 lipca-31 grudnia 1942 r.) zmusiła władze komunistyczne do wprowadzenia w Gruzji stanu wojennego oraz drakońskiego przestawienia całej gospodarki na potrzeby frontu. Istotną uwagę skupiono na stosunek Gruzinów do hitlerowskich agresorów. Władze komunistyczne nie chciały dopuścić do powtórki scenariuszu z Północnego Kaukazu, gdzie mieszkające narody witały Niemców jak wyzwolicieli. Zwiększono kontrolę nad nastrojami dominującego na Kaukazie narodu. Społeczeństwo gruzińskie

¹²³ W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s. 187-188.

¹²⁴ Ibidem, s. 193.

jednak niejednolicie odebrało zagrożenie niemieckie. Starsze pokolenie pamiętało zapewne o obecności niemieckiej z 1918 r., która mimo wielu ujemnych skutków kojarzyła się z odzyskaniem przez kraj niepodległości. Inteligencja oraz studenci wraz z politycznymi kołami emigracji (z wyjątkiem mienszewików) uznały zagrożenie niemieckie za sojusznika w walce z reżimem sowieckim. Odmienne zdanie posiadać musieli inwigilowani do granic absurdu słabiej wykształceni, ale przeważający w społeczeństwie mieszkańcy miast. Niemcy, przygotowując się do zajęcia Gruzji błędnie więc liczyli na pozyskanie sympatii Gruzinów w walce z komunistami. Utworzyli Legion Gruziński¹²⁵ oraz w ramach planu „Tamara” zamierzali zorganizować z miejscową ludnością antysowieckie akcje dywersyjne. Plany niemieckiego podboju Kaukazu jednak nie zostały zrealizowane. Ofensywa Wehrmachtu zatrzymała się na Gruzińskiej Drodze Wojennej. Armia Czerwona po zwycięskiej bitwie kurskiej przeszła do kontrofensywy, odnosząc okupione milionami ofiar zwycięstwo w „wielkiej wojnie ojczyźnianej”. Mimo, iż na terenie Gruzji nie prowadzono znaczących działań wojennych, w znacznym stopniu skutki szaleńczej polityki Hitlera i Stalina zmieniły życie Gruzinów i pozostałych mieszkańców Republiki. W latach 1941-1945 z Gruzji trafiła na front co piąta dorosła osoba. Gruzini walczyli w Armii Czerwonej, tworzonych na szczeblu republikańskich formacjach narodowych, w ruchu partyzanckim, nie tylko na okupowanych terytoriach ZSRR, ale także w innych państwach, również w Polsce. W hitlerowskich legionach wschodnich przewinęło się ok. 20 tys. Gruzinów¹²⁶. Łącznie na fronty wojny trafiło ponad 700 tys. obywateli Gruzji, z czego połowa zginęła, czyniąc ogromną wyrwę w strukturze demograficznej zniewolonego narodu¹²⁷. Tocząca się wojna pozwoliła Stalinowi na powiększenie tej wyrwy w wyniku rozliczenia się do końca lat 40. z kolaboracją poprzez rozpoczęcie nowej polityki narodowościowej, która objęła nie tylko Gruzję, ale całe imperium. Zbiorowy wyrok śmierci wykonano na Turkach Meschetyńskich¹²⁸, następnie

¹²⁵ Ibidem, s. 195.; Decyzję o utworzeniu Legionu Gruzińskiego podjęto 8 lutego 1942 r.; Gruzinów szkolono w Rembertowie, we wsi Kruszyna koło Dęblińska oraz na terenie obwodu połtańskiego w Gadiaczu; bataliony gruzińskie brały udział w walkach o Kaukaz, wycofane z frontu wschodniego kierowane były do Danii, Włoch, Chorwacji, Francji.

¹²⁶ O. Romańska, *Sowietskij legion Gitlera. Grażdanie SSSR w riadach wermachta i SS*, Moskwa 2006, s. 396.

¹²⁷ W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s. 199.

¹²⁸ http://www.kaukaz.net/narody/turcy_mes_N.html, 10.09.2010.

przesiedlono zamieszkujących czarnomorskie wybrzeża Gruzji Greków, Turków, Irańczyków i Ormian. Stalin nie liczący się ze stratami w ludności zadbał jednak o poszczególne gałęzie gospodarki, które niezbędne były do przewyciężenia agresji hitlerowskiej, a w końcowym obrachunku do zwycięstwa w wojnie i utrzymania dominacji w Europie. Gruzja stała się jedną z baz ewakuacyjnych dla ludności cywilnej, instytucji administracyjnych, kulturowych i naukowych, ale przede wszystkim dla zakładów przemysłowych. W przeciwieństwie do wyniszczonych działaniami wojennymi Białorusi, Ukrainy i Rosji, Gruzja stała się w ten sposób jedną z nielicznych republik sowieckich o zintensyfikowanym rozwoju gospodarczym. Już w latach 20. przeprowadzano próby uprzemysłowienia Gruzji (elektryfikacja, przemysł wydobywczy i maszynowy), a tym samym wzmocnienia klasy robotniczej, ale dopiero wraz z ewakuacją poszczególnych gałęzi przemysłu do Republiki w okresie II wojny światowej rozpoczął się jej rozwój gospodarczy, który dość skutecznie usypiał dążenia niepodległościowe zdecydowanej większości Gruzinów. Na bazie przemysłu obronnego rozbudowano i unowocześniono przemysł elektroniczny, maszynowy, środków transportu, chemiczny i lekki. Stołeczne Tbilisi stało się jednym z największych ośrodków przemysłowych federacji sowieckiej. Powstawały od podstaw nowe miasta, jak np. Rustawi, a gruzińskie porty na czele z Batumi uzyskiwały największą przeładunkowość na Morzu Czarnym. Gruzja została przekształcona w republikę przemysłową, *de facto* wbrew narzucanej przez centralę w latach powojennych rolniczej specjalizacji. Rolnictwo gruzińskie poddane stalinowskiej kolektywizacji i woluntaryzmowi rolnemu Chruszczowa utrzymywało przez całe istnienie republiki względną dochodowość na tle pozostałych części federacji sowieckiej. Gruzja słynęła z uprawy herbaty, owoców cytrusowych i przede wszystkim z uprawy oraz przetwórstwa winnej latorośli, nie tylko na rynku związkowym. Rozgłos i dochody malowniczej republice przyniosły skutki dość przemyślanej polityki przekształcenia Gruzji w ogólnozwiązkowy kurort i bazę turystyczną¹²⁹. Powojenna odbudowa uczyniła gruzińską gospodarkę jedną z najbardziej wydolnych na terenie ZSRR. Fakt ten jest przez współczesnych historyków gruzińskich deprecjonowany słusznym założeniem, że niepodległa Gruzja uzyskałaby z pewnością nie mniejszy stopień rozwoju, ponadto z większym pożytkiem dla swoich obywateli. Odczuwalny postęp zgodnie z założeniami władz republikańskich i centralnych przez długi okres niwelował antypatię znacznej części społeczeństwa gruzińskiego do komunistycznego porządku.

„Zasobna” Gruzja nie była pokorną republiką. Władze sowieckie na szczeblu centralnym, jak i republikańskim, budując jednolite społeczeństwo radzieckie nie były

¹²⁹ W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s. 215-233.

wstanie wykorzenić z narodu gruzińskiego tożsamości ukryształizowanej w wyniku wielowiekowej państwowości, tradycji i religijności. Utopijne próby tworzenia wyższego gatunku człowieka zwanego *Homo sovieticus* w okresie powojennym nie odznaczały się długofalową i przemyślaną strategią. Imperium radzieckie po okresie ekspansji musiało przejść do fazy reformowania, a następnie zwalczania rodzących się sił odśrodkowych, których akumulatorem były niepodległościowe dążenia poddanych sowietyzacji narodów. Pojawiły się pierwsze pęknięcia. Kreml liberalizował kurs, a następnie ponownie dociskał cenzuralną i polityczną śrubę *de facto* przyspieszając powstanie opozycji. W wielu republikach, a zwłaszcza w Gruzji doszło do odrodzenia narodowego w oparciu o hasła historyczne, religijne i etniczne w opozycji do skostniałej radzieckiej doktryny państwowej.

Bagaż drugiej wojny światowej zmusił samego Stalina do liberalizacji polityki państwa. Powojenna *pieriedyszka* zaowocowała powrotem kilkudziesięciu rodzin emigrantów z Francji do Republiki, a w skali całego imperium do zniesienia kary śmierci wobec „szpiegów, zdrajców i dywersantów” oraz demokratyzacji wyborów do Rady Najwyższej ZSRR. „Odwilż” szybko zakończyły przygotowania starzejącego się dyktatora do kolejnego konfliktu światowego, a tym samym zgodnie z modelem, jaki wypróbował przed 1939 r. do przeprowadzenia nowej czystki kierowniczych kadr partii¹³⁰. Czystka miała objąć, tak zaufanych ludzi, jak Beria. Ratunkiem dla „Gruzina numer 2”, który został oskarżony m.in. o megrelizację Republiki stała się śmierć *genszeka*. Po krótkim interregnum Berii władzę w Związku Radzieckim objął Nikita Chruszczow. Rozpoczęta przez niego polityka destalinizacji na XX Zjeździe KPZR wywołała wstrząs nie tylko w szeregach partii. Paradoksem historii jest, że śmierć najślynniejszego z Gruzinów oraz późniejsza zmasowana krytyka jego osoby stała się dla narodu gruzińskiego asumptem do pierwszych powszechnych protestów przeciwko moskiewskiej centrali. W poczuciu solidaryzmu z „Gruzinem Stalinem” na początku marca 1956 r. wyższe uczelnie Tbilisi ogarnęła fala protestów przeciw szarganiu pamięci najwybitniejszego obok Lenina rewolucjonisty oraz narodowej godności. Uczelniane wiece przekształciły się w manifestacje, wypełniające stołeczne ulice. Fala niezadowolenia szybko rozprzestrzeniła się na największe miasta w Republice. Domagano się zaprzestania krytyki Stalina, przeproszenia za kampanię obrazy narodu gruzińskiego, respektowania gruzińskiej odrębności, poszanowania dla narodowej kultury, a nawet odsunięcia od władzy Nikity Chruszczowa. W obawie przed wybuchem narodowego zrywu 9 marca władze związkowe wprowadziły do Tbilisi czołgi. W stolicy, która przypominała miasto zdobyte przez obcą armię zginęło prawdopodobnie ponad 150 osób¹³¹. Marcowej zbrodni nie mogła uciszyć uchwała przyjęta przez władze republikańskie „O błędach i niedostatkach w pracy KC KPG”, która obciążała

¹³⁰ L. Bazyłow, *Historia Rosji*, op. cit., s. 483.

odpowiedzialnością za terror i łamanie praw człowieka poszczególne osoby¹³². Był to poważny błąd administracji sowieckiej wobec społeczeństwa gruzińskiego, które zaczęło się budzić do walki o niepodległość. Przemiany polityczne zachodzące w całym bloku komunistycznym, określane mianem odwilży chruszczowowskiej, które w założeniach miały oznaczać zliberalizowanie kursu doprowadziły do zlikwidowania oporu antysowieckiego w Gruzji, Polsce i na Węgrzech. Najbardziej świadomą zachodzących procesów inteligencja gruzińska zaczęła organizować się wokół haseł obrony przed wynarodowieniem. Powstały pierwsze nielegalne organizacje opozycyjne, wzorujące się na programie dziewiętnastowiecznego ruchu odrodzenia narodowego. Budzeniem w społeczeństwie dumy z przynależności do narodu, świadomości historycznej, potrzeby wolności i niepodległości jako pierwsza zajęła się grupa „Gorgaslani” założona przez muzykologa i poetę Meraba Kostawę oraz filologa Zwiada Gamsachurdę, syna wybitnego pisarza Konstantina Gamsachurdii. Podobny program posiadały utworzone w Singali „Singalska Gwardia Młodzieżowa”, która wydała kilka numerów swego biuletynu „Simebi” („Struny”) oraz tbiliski „Związek Bojowników o Wolność i Niezawisłość Gruzji”¹³³. Naiwną próbę konspiracji podjętą przez młodych i wykształconych Gruzinów szybko zlikwidowało gruzińskie KGB. Centrala moskiewska wycofała się również z zapowiadanej polityki rozkwitu, która miała się opierać na decentralizacji władzy i zapewnieniu wszystkim narodom mieszkającym w państwie radzieckim równych praw. Zastąpiła ją polityka łączenia, czyli budowy ideałów komunistycznej wspólnoty narodów, uzyskując najpełniejszy wydźwięk w systemie oświatowym. Już od końca lat czterdziestych forsowano wzmocnienie języka rosyjskiego na wielu szczeblach funkcjonowania państwa. Dopiero nowe ustawodawstwo o szkolnictwie z końca następnego dziesięciolecia formalnie umacniało politykę rusyfikacji, znosząc obowiązek nauczania języka miejscowego w szkołach. Pozwalało to rodzicom niemal w duchu „demokratycznym” na wybór między szkołą z językiem miejscowym lub rosyjskim. Awans społeczny był jednak możliwy tylko dzięki znajomości języka rosyjskiego, co *de facto* zmuszało opiekunów troszczących się o losy swoich dzieci do masowego zapisywania swoich pupili do pałaczków z tym językiem wykładowym. Marginalizacja języka miejscowego dotknęła również kulturę gruzińską.

¹³¹ M. Wacznadze, W. Guruli, M. Batadze, *Istorija Gruzii*, www.nukri.org.

¹³² W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s. 214.

¹³³ Ibidem.

której twórcy używać musieli języka rosyjskiego. Likwidacja pierwszych grup opozycyjnych oraz presja rusyfikacji, ułatwiającej pełną unifikację i sowietyzację nie załamała działalności antyradzieckiej podjętej przez inteligencję gruzińską. Najbardziej aktywne na tym polu środowiska tbiliskie wydawały podziemne pisma i ulotki w ramach funkcjonującego w innych republikach imperium tzw. ruchu samizdatu oraz organizowały spotkania dyskusyjne. Twórcza część inteligencji o usposobieniu niepodległościowym walczyła o ciągłość kultury narodowej poprzez lirykę patriotyczną, dramaturgię oraz odnoszącą sukcesy międzynarodowe kinematografię, początkowo bazującą na realizmie obyczajowym, a następnie pełniącą w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych rolę kina moralnego niepokoju. To niepokorne pokolenie, określane mianem pokolenia XX Zjazdu, lub „myślących inaczej”, a później dysydentów nie godziło się z opresyjnym reżimem komunistycznym, dążyło do zmian¹³⁴.

Władze sowieckie krzywdy wyrządzone gruzińskiemu narodowi oraz innym narodom zamieszkującym Związek Radziecki próbowały wynagrodzić, a *de facto* utopić poprzez nasycone propagandą sukcesy w podboju kosmosu i poprawie wskaźników produkcji w wyścigu z Zachodem. Innym sposobem wyciszenia nastrojów było organizowanie przez władze Republiki obchodów kulturalnych. Z wielką pompą obchodzono w 1958 r. rocznicę 1500-lecia założenia Tbilisi, w trakcie której odsłonięto pomniki założyciela stolicy, króla Iberii Wachtanga I Gorgasala oraz Ilii Czawczawadzego i Akakiego Ceretelego. Równie wielką rangą otoczono uroczystości związane z 800. rocznicą urodzin Szoty Rustawelego¹³⁵, którego twórczość uznawano zwłaszcza w okresach niewoli za pewnego rodzaju świętość narodową. Były to jednak działania o skutkach krótkofalowych. Społeczeństwo gruzińskie uśnieżenie bólu codziennego życia w niewoli sowieckiej odnalazło w sukcesach sportowych swoich sportowców. Każde zwycięstwo Gruzina lub drużyny gruzińskiej w rywalizacji ogólnozwiązkowej było świętem, pobudzało uczucie dumy narodowej, a nawet łagodziło resentymenty. Bohaterami narodowymi uznano mistrzów świata w zapasach Arsena Mekokiszwiliego i Lewana Mediaszwiliego oraz dominujące przez dziesięciolecia na arenie międzynarodowej gruzińskie szachistki. Najbardziej jednak cieszyły sukcesy klubu piłkarskiego Dynamo Tbilisi. Stołeczna drużyna doprowadzała całą Gruzję do narodowej euforii, gdy udanie startowała w 1962 r. w prestiżowych rozgrywkach Pucharu Europy Mistrzów Krajowych, zdobywała w 1981 r. Puchar Europy Zdobywców

¹³⁴ Ibidem, s. 233-241.

¹³⁵ Ibidem, s. 230.

Pucharów oraz dwukrotnie wygrywała mistrzostwo Związku Radzieckiego¹³⁶. Ulotne chwile dumy narodowej, podgrzewające ambicje Gruzinów nie pozwalały zapomnieć o sowieckiej rzeczywistości.

Kryzys ekonomiczny i polityczny w Związku Radzieckim stopniowo się pogłębiał. Społeczeństwo gruzińskie bulwersowały od połowy lat sześćdziesiątych sprawy związane z nadużyciami władzy i przede wszystkim rozwojem korupcji. Rozmiary przestępstw zaniepokoiły nawet przywykłych do takiego modelu funkcjonowania państwa partyjnych biurokratów. Panaceum na całe zło miały być zmiany personalne na szczytach władzy. W 1962 r. władzę w wyniku przewrotu uzyskał Leonid Breżniew, a po umocnieniu się na stołku I sekretarza KC KPZR wymienił ekipy rządzące w republikach związkowych. Na Zakaukaziu najwyższe stanowiska partyjne objęli politycy wywodzący się z aparatu bezpieczeństwa. Od 1972 r. Gruzijną SRR kierował Eduard Szewardnadze, zastępując skompromitowanego aferami korupcyjnymi Wasiliego Mżawanadzego. Zadaniem jakim obarczono tego wybitnego polityka było uporządkowanie stosunków politycznych w niepokornej republice. W ramach walki z korupcją i przestępczością w Gruzji na początku lat siedemdziesiątych aresztowano 25 tys. osób, w tym aż 9,5 tys. członków partii¹³⁷. Widoczną odnowę życia politycznego oraz udane reformy w rolnictwie zapoczątkowane przez nowego sekretarza KPG umniejszały narastające problemy gospodarcze oraz konfrontacyjna polityka centrali moskiewskiej. Ekipa Breżniewa nie zważając na zastój w ekonomice państwa zajęła się w polityce wewnętrznej zahamowaniem destalinizacji i poszukiwaniem nowych wartości ideologicznych dla budowy „realnego socjalizmu”. Rozczarowani wyraźnym odwrotem od polityki reform liderzy pokolenia wychowanego na odwilży chruszczowowskiej formowali nieskoordynowany, lecz o zasięgu ogólnozwiązkowym ruch opozycyjny o wyraźnym obliczu inteligenckim. Zachętą stał się udział ZSRR w obradach Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, zakończony podpisaniem Aktu Końcowego, który gwarantował poszanowanie praw człowieka i podstawowych wartości oraz prawo narodów do samostanowienia¹³⁸. O ile w Rosji ruch dysydencki skupił uwagę na

¹³⁶ <http://www.fcДинамо.ge/index.php?lang=ge&act=page&id=4>

¹³⁷ O. Wasiliewa, *Gruzja kak model postkomunističeskoj transformacyji*, Moskwa 1993, s. 63.

¹³⁸ http://www.osce.org/documents/mcs/1975/08/4044_en.pdf, 10.09.2010; L. Bazylow, op. cit., s. 534-535; Akt Końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie podpisano w Helsinkach 1 sierpnia 1975 r.

przestrzeganie praw obywatelskich to na Zakaukaziu, Ukrainie i Litwie dysydenci walczyli przede wszystkim o prawo narodów do samostanowienia. W oparciu o nieszczęsny z punktu widzenia władzy radzieckiej „trzeci koszyk” porozumień helsińskich w 1976 r. Merab Kostawa powołał w Gruzji pierwszą w ZSRR Grupę Helsińską. Poza założycielem do Grupy wchodzili między innymi Zwiad Gamsachurdia, Bego Bezuaszwili i Wiktor Rcciladze. Opozycjoniści starali się działać jawnie i jawnie wydawać czasopisma „Złote Runo”, „Przegląd Teologiczny” i wiele innych, wymieniając poglądy ze środowiskiem dysydenckim w Rosji i zagranicą¹³⁹. Program dysydentów gruzińskich skupiający się na demaskowaniu antynarodowych działań kierownictwa sowieckiego, występowaniu w obronie interesów Gruzji, języka gruzińskiego i niszczących pamiątek historii trafił na podatny grunt. W Gruzji, kraju o najsilniejszej inteligencji i tradycjach państwowych na Zakaukaziu, wystąpienie przeciwko istniejącemu stanowi rzeczy miało coraz większe zaplecze społeczne. Jego podłożem były nie tylko sprawy pogłębiającego się kryzysu ekonomicznego i politycznego, ale przede wszystkim kwestie zachowania kultury, tradycji narodowej oraz integralności terytorialnej kraju, tj. obrona przed tłącymi się separatyzmami osetyjskim i abchaskim. Wkrótce w kwietniu 1977 r., zaczęły się aresztowania. Gruzjińskie KGB w kilka miesięcy doprowadziło do likwidacji działalności Grupy. Najpopularniejsi gruzińscy opozycjoniści Merab Kostawa i Zwiad Gamsachurdia stanęli wiosną 1978 r. w Tbilisi przed sądem i zostali oskarżeni o szpiegostwo¹⁴⁰. Obaj byli już kilkakrotnie aresztowani za działalność dysydencką. Tym razem Gamsachurdia po zasądzeniu dwuletniego wyroku pozbawienia wolności, został złamany przez śledczych i publicznie w telewizyjnym dzienniku „Wriemia” odciął się od swoich poglądów. Od oprawców otrzymał wolność i etat naukowy w prestiżowym Instytucie Literatury Gruzjińskiej Akademii Nauk Gruzjińskiej SRR w Tbilisi. Wydarzenie to na zawsze odcisnęło na Gamsachurdii bolesne znamię, mimo rozgrzeszenia jakie otrzymał od społeczeństwa gruzińskiego i przyjaciela opozycjonisty, który został zesłany na dziesięć lat do łagrów¹⁴¹.

Oliwy do ognia dolały władze związkowe poprzez uchwalenie w 1977 r. nowej konstytucji, która sankcjonowała istniejący stan rzeczy: kierowniczą rolę partii i wiele ograniczeń werbalnie nieskrępowanych obywatelskich swobód, ponadto podważała

¹³⁹ W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s. 247.

¹⁴⁰ W. Bukowski, *Moskiewski proces*, Warszawa 1998, s. 259.

¹⁴¹ W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s. 248.

zagwarantowaną dotąd rolę języka gruzińskiego jako, formalnie przynajmniej rzecz biorąc, urzędowego w republice. Wywołało to ostre protesty Gruzinów, którzy najbardziej bodaj czuli na tym punkcie stanęli tłumnie w obronie języka. 12 kwietnia 1978 r. w Tbilisi rozpoczęły się kilkudniowe demonstracje studentów i inteligencji. Do maszerującego tłumu akademickiego w stronę siedziby władz republikańskich dołączyli się mieszkańcy stolicy¹⁴². W obawie przed wybuchem zamieszek antyradzieckich jedyny racjonalny polityk w tym konflikcie Eduard Szewardnadze zgasił bezkrwawo zarzewie konfliktu ku zaskoczeniu protestujących i centrali. „Biały Lis”, bo tak zaczęto nazywać I sekretarza KPG dokonał rzeczy bez precedensu w dziejach systemu komunistycznego: przyjął delegację protestujących i dzięki swoim nieprzeciętnym zdolnościom negocjacyjnym przywrócił bez sił porządkowych spokój, a samą Moskwę przekonał, by wycofała się z fatalnej w odbiorze społecznym decyzji. Nie bez przypadku Szewardnadze został powołany w najwyższe szeregi partyjne imperium. W atmosferze liberalizacji nakazał podjęcie inwigilacji opozycji. Gruziańskie służby aresztowały bez rozgłosu organizatorów kwietniowych manifestacji, nie wzbudzając większych emocji w społeczeństwie gruzińskim. Impulsem do utrzymania się ruchu sprzeciwu wobec komunizmu stał się powstały w Polsce na początku lat osiemdziesiątych potężny ruch związkowy „Solidarność”. W Gruzji incydenty antysowieckie stały się regularnością. Na szeroką skalę rozpowszechniał się gruziński ruch samizdatu, w którym brylowały eseje Zwiada Gamsachurdi w obronie wolności religijnej. W 1981 r. zostaje reaktywowana w podziemiu Partia Narodowo-Demokratyczna. Inicjatorami przedsięwzięcia byli Giorgi (Gia) Czanturia, Mamuka (Iwane) Giorgadze i Iraldi Kadagiszwili. Po jednej z demonstracji PND, część jej działaczy na czele z Czanturią w 1983 r. trafili do więzienia i zostali zesłani. Gruziańskie środowisko dysydenckie nie było liczne, ale swoją przemyślaną działalnością, skupioną na podgrzewaniu uczuć swoich rodaków skutecznie nadszarpywali prestiż reżimu. Władze po znalezieniu kozła ofiarnego w postaci organu partyjnego „Komunisti” rozpoczęły ogólnozwiązkową kampanię „walki o poprawę propagandy”. Kampanię, która jak wszystkie poprzednie nieskuteczne w samym założeniu skierowano na czasopisma, radio, telewizję, oświatę i kulturę¹⁴³. W stosunku do opozycji zdecydowano się za namową szefa KGB Jurija Andropowa zastosować na większą skalę oprócz tradycyjnych kar, zamykanie dysydentów w zakładach psychiatrycznych, gdzie poddawano ich przymusowemu leczeniu środkami psychotropowymi i torturom¹⁴⁴.

¹⁴² Ibidem, s. 249-250.

¹⁴³ Ibidem, s. 248-249.

Władze komunistyczne z każdym rokiem rozmijały się ze społeczeństwem. Najdobitniejszym przykładem tej tendencji było zorganizowanie hucznych uroczystości rocznicowych 200-lecia podpisania traktatu rosyjskiej protekcji nad Gruzją. Świętowanie „pierwszego manifestu przyjaźni i braterstwa między narodami rosyjskim i gruzińskim” w znacznym stopniu wpłynęło na utrzymywanie się nastrojów antysowieckich i ugruntowywało niechęć gruzińskiej młodzieży do angażowania się w życie polityczne¹⁴⁵. Ekipa Szewardnadzego skupiła szczególną uwagę na młodym pokoleniu. Na nic zdały się narady władz partyjnych i administracyjnie zarządzane kampanie wychowania w rodzinie. Sytuację zaogniały pomysły „starców z Kremla” zmierzające do uzdrowienia gospodarki i ukierunkowania nauki. Nadzieją na wyjście z impasu dla obu stron: władz komunistycznych i narodów zamieszkujących imperium, również gruzińskiego stała się zmiana pokoleniowa wśród partyjnych elit państwa, na czele których stanął reformator Michaił Gorbaczow. W początkowym okresie wykształcony reformator oparł się na zespole najbliższych współpracowników i sojuszników. Byli to na ogół ludzie jego pokolenia, *szestidiesiatników* ukształtowani na „odwilży” chruszczowowskiej i realiach breżniewowskiego „zastoju”. Jedną z kluczowych postaci w tym gronie stał się Eduard Szewardnadze, który otrzymał miejsce w Biurze Politycznym KC KPZR oraz prestiżowe stanowisko ministra spraw zagranicznych ZSRR. W związku z tym plenum KC KPG zwolniło go z obowiązków pierwszego sekretarza, powierzając je nieudolnemu Dżumberowi Patiaszwilemu. W połowie lat osiemdziesiątych na szczeblu federacji i poszczególnych republik miejsca na nieudolność i zachowawczość nie było absolutnie miejsca. Związek Radziecki stanął wówczas w obliczu rzeczywistego kryzysu. Tym razem nie był to sztuczny kryzys, mający uzasadnić zaostrzenie dyktatorskiego reżimu. Ten wywołany został stopniową atrofią wszystkich dziedzin życia publicznego. Po raz pierwszy władza komunistyczna stanęła w obliczu problemów, których nie można było rozwiązać siłą. Uporanie się z nimi wymagało wprowadzenia w życie bardzo daleko idących reform, jakże obcych dla imperium – a więc ustępstw wobec społeczeństwa sowieckiego jako całości, a w wyjątkowych przypadkach, wobec narodów. Najpierw Gorbaczow zainicjował idee *glasnosti* (jawności – odejścia od praktyki zakłamania) i *perestrojki* (przebudowy), których celem było odtajnienie działań władz i znaczne osłabienie cenzury, a także ograniczona liberalizacja gospodarcza i polityczna¹⁴⁶. Para „Gorbi i Szewi” miała nadzieję, że zainicjuje reanimację systemu komunistycznego, bez

¹⁴⁴ R. Pipes, *Komunizm*, op. cit., s. 101-102.

¹⁴⁵ W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s. 231.

podważania jego fundamentów oraz proces kontrolowanego wyzwiania energii społecznej. Przed tak niebezpiecznym programem naprawczym, opartym na jawności, poprzednik Gorbaczowa, Andropow ostrzegał, wypowiadając jakże proroczą myśl: „Zbyt wiele grup społecznych doznało cierpień w naszym kraju. (...) Jeżeli od razu otworzymy wszystkie śluzy, ludzie wyleją przytłumione dotąd żale i całą gorycz”¹⁴⁶. Całe dotychczasowe niezadowolenie, któremu teraz dano ujście, całkowicie zburzyło wszystkie dotychczasowe oficjalne mity oraz opartą na nich surrealistyczną rzeczywistość. Zaczęto rewindykować prawdę historyczną, co w wypadku Gruzji miało szczególne znaczenie. Natychmiast ożywiły się nastroje narodowe, żądania demokratyzacji systemu, poszanowania praw człowieka i rodzimej kultury oraz naprawienia wyrządzonych krzywd. Pierwszą okazją do podniesienia haseł odrodzenia narodowego stały się organizowane w 1987 r. obchody ku czci Ilji Czawczawadzego, wybitnego twórcy gruzińskiego odrodzenia narodowego z końca XIX w. Uroczystości cechował spontaniczny udział ludności. W siedzibie rodu Czawczawadze – Kwareli, otworzono muzeum Ilji Czawczawadzego, a w niedługim czasie Kościół gruziński zaliczył gruzińskiego bohatera w poczet swoich świętych, nadając mu przydomek Prawy. Środowisko opozycyjne na kanwie tych wydarzeń utworzyło Towarzystwo Ilji Prawego jako organizację kulturalną. Początkowo liczyło 40 członków, którzy w marcu 1989 r. stworzyli jedną z pierwszych gruzińskich partii niepodległościowych – Narodową Niepodległościową Partię Gruzji¹⁴⁷. W podobny sposób tworzone w tym okresie także inne partie polityczne, a stołeczne Tbilisi stało się latem 1988 r. widownią pierwszych masowych działań opozycyjnych w formie protestacyjnych głodówek i demonstracji siedzących. Centrum wydarzeń znajdowało się w głównym gmachu Uniwersytetu Tbiliskiego, tzw. I korpusie przy Alei Ilji Czawczawadzego. Władze zdecydowały się na wprowadzenie sił porządkowych, wspartych przez wojska desantowe. Wojska te użyły do zlikwidowania demonstracji broni palnej, ale strzelano w powietrze nie raniąc ludzi. Rolę mediatora między opozycją a władzami Moskwa powierzyła Szewardnadzemu, który *de facto* nie zapomniał nigdy, że jest Gruzinem. Spotkanie jednego z czołowych polityków ZSRR z profesorami i studentami Uniwersytetu po raz pierwszy w historii Gruzji transmitowała telewizja. Uzyskano obietnicę rozpatrzenia wszystkich postulatów, które

¹⁴⁶ R. Pipes, *Komunizm*, op. cit., s. 102.

¹⁴⁷ M. Wolf, *The Man Without a Face*, London 1997, s. 218-219.

¹⁴⁸ A. Furier, *Droga..*, op. cit., s. 144-145.

odnosiły się głównie do sfery nauki i praw języka gruzińskiego. Ton jawnym już działaniom opozycji narzucał Zwiad Gamsachurdia, który swą aktywnością próbował zmyć z siebie piętno załamania w śledztwie w 1977 r. To za sprawą jego listowej interwencji u Gorbaczowa z łagrów mordowskich jesienią 1988 r. został zwolniony Merab Kostawa. Gamsachurdia i Kostawa wspólnie reaktywowali działalność Grupy Helsińskiej, pod zmienioną nazwą Związek Helsiński¹⁴⁹. U ich boku pojawiła się liczna grupa młodych, pełnych zapału opozycjonistów – żona Gia Czanturi, Irina Saariszwili oraz Tamriko Czcheidze, Irakli Cereteli i Zurab Czawczawadze¹⁵⁰. Zniewolony naród gruziński zaczął czuć rodzący się powiew wolności.

Władze przestały panować nad sytuacją. Wobec zachodzącego procesu radykalizowania się społeczeństwa i jego jawnych zachowań antysowieckich nie potrafią wypracować skutecznej taktyki przeciwdziałania. Doskonałym tego przykładem była niezgodna z obowiązującą konstytucją legalizacja Partii Narodowo-Demokratycznej, która otwarcie zmierzała do uzyskania pełnej niepodległości kraju¹⁵¹. Zbliżał się nieuchronnie moment konfrontacji rosnącej w siłę opozycji z upadającym, lecz ciągle groźnym kolosem.

Pierwsi sekretarze Komitetu Centralnego KP(b)G/KPG

V 1920 – XI 1920 – Filipe Macharadze
XI 1920 – III 1921 – Iwane Orachelaszwili
III 1921 – IV 1921 - Iwane Orachelaszwili
III 1922 – I 1923 – Filipe Macharadze
IV 1922 – X 1922 – Micha Okudźawa
X 1922 – VIII 1924 – Wissarion Lominadze
VIII 1924 – V 1930 – Micha Kachiani
V 1930 – XI 1930 – Lewan Gogoberidze
XI 1930 – X 1931 – Samson Mamulia
X 1931 – XI 1931 – Lawrenti Kartweliszwili
XI 1931 – VIII 1938 – Ławrientij Beria
VIII 1938 – IV 1952 – Kandid Czarkwiani

¹⁴⁹ Ibidem, s. 145.

¹⁵⁰ W. Jagielski, *Dobre miejsce do umierania*, Warszawa 2008, s. 58.

¹⁵¹ G. Hosking, *The Awakening of the Soviet Union*, Cambridge, Mass. 1991, s. 90-98.

IV 1952 – IV 1953 – Akaki Mgeladze
IV 1953 – IX 1953 – Aleksander Mircchulwa
IX 1953 – IX 1972 – Wasili Mżawanadze
IX 1972 – VII 1985 – Eduard Szewardnadze
VII 1985 – IV 1989 – Dżumber Patiaszwili
XII 1990 – II 1991 – Awtandył Margiani
II 1991 – 26 VIII 1991 – Dżemal Mikeladze

Wielowiekowa tradycja państwowości zaowocowała powstaniem w okresie niewoli sowieckiej prężnej opozycji demokratycznej. Gruzini dysydenci czerpali swoje programy z dorobku dziewiętnastowiecznej inteligencji, dokonań elit politycznych I Republiki, marzyli o nawiązaniu do chlubnych dziejów Gruzji z czasów króla Dawida Budowniczego i królowej Tamary. Rozpad Związku Radzieckiego dał szansę Gruzinom spełnić swoje pragnienia.

2. Powstanie i walka Republiki Gruzji o niepodległość.

Pod koniec lat osiemdziesiątych XX w. naród gruziński świadomy był podjęcia walki o upragnioną niepodległość. Potrzebę posiadania własnej państwowości wśród Gruzinów budziły hasła historyczne, etniczne i religijne aktywnie działającej opozycji antyradzieckiej oraz zaostrzające się stosunki narodowościowe w państwie radzieckim. Od chwili ogłoszenia otwarcia informacyjnego systemu komunistycznego przywoływano

za pomocą niemal nacjonalistycznej frazeologii tradycję wielowiekowej państwowości Gruzji (również tej z lat 1918-1921), zwracano uwagę na istniejące zagrożenie usamodzielnienia się Abchazów i Osetyjczyków, a także podkreślano rolę istnienia własnej organizacji kościelnej. Nastroje w Gruzjińskiej SRR podgrzewały rosnące aspiracje niepodległościowe pozostałych narodów zamieszkujących imperium radzieckie oraz wybuchające na tej płaszczyźnie tarcia etniczne. Jedynym hamulcem dla wystąpień antysowieckich stały się instrumentalnie wykorzystywane przez ekipę Gorbaczowa mniejszości narodowe w poszczególnych republikach związkowych; w Estonii i na Łotwie byli to Rosjanie, na Litwie Polacy, zaś w republikach zakaukaskich inne mniejszości narodowe. Była to polityka doraźna i tylko częściowo skuteczna.

Tab. 5. Skład narodowościowy poszczególnych republik związkowych ZSRR w 1989 r.

Republika	Liczba ludności w mln	% ludności narodowości podstawowej	% ludności rosyjskiej
Rosyjska SFR	148,0	82	82
Ukraińska SRR	51,3	75	22
Litewska SRR	3,7	80	9
Łotewska SRR	2,7	57	34
Estońska SRR	1,6	68	30
Gruzjińska SRR	5,4	67	6
Azerbejdżańska SRR	7,0	74	6
Armeńska SRR	3,2	89	2

Źródło: W. Roszkowski, *Półwiecze. Historia polityczna świata po 1945 roku*, s. 377-378.

Tendencje odśrodkowe, które przerodziły się w efekt domina nie do zatrzymania w znacznie większym stopniu niż błędy polityki gospodarczej i międzynarodowej przyspieszyły upadek Związku Radzieckiego. Po raz pierwszy uwidoczniły je postępujące po sobie wydarzenia 1988 r. – tragiczny konflikt o Górski Karabach między Ormianami i Azerami, obchody tysiąclecia chrztu Rusi na Ukrainie oraz „śpiewające rewolucje” narodów bałtyckich¹⁵². Narastający ferment doprowadził w końcu do pierwszego kroku o charakterze prawnym. 16 XI 1988 r. Rada Najwyższa Estonii ogłosiła deklarację suwerenności i wezwała do nowego określenia miejsca kraju w ramach ZSRR. W republikach związkowych rozpoczął się proces ich rzeczywistego, a nie tylko formalnego upodmiotowienia. Jedną z pierwszych republik, realizujących ten scenariusz była Gruzja. Po rządami Zwiada Gamsachurdii, Eduarda Szewardnadzego i Micheila Saakaszwiliiego państwo gruzjińskie stało się członkiem międzynarodowej wspólnoty. Gruzjińscy prezydenci, by budować suwerenność państwa musieli zmierzyć się z całym bagażem przeszłości. Pierwszym zadaniem stało się wyprowadzenie Gruzji ze struktur obcego organizmu państwowego i zrzucenie jarzma komunistycznego reżimu.

¹⁵² W. Roszkowski, *Półwiecze...*, op. cit., s. 377-378.

Następnym zadaniem jakie spadło na gruzińskich przywódców było unowocześnienie państwowości i utrzymanie integralności terytorialnej. Zarówno Z. Gamsachurdia, jak i E. Szewardnadze oraz M. Saakaszwili próbowali rozwiązać stojące przed nimi problemy i wyzwania według, jakże różnych od siebie, własnych wizji i poglądów.

2.1. „Rewolucja kwietniowa” i początek demokratyzacji Gruzji.

Przełomowym momentem dla uzyskania suwerenności przez Gruzję była rewolucja kwietniowa 1989 r. Pretekstem do rozpoczęcia demonstracji niepodległościowych stały się wydarzenia w Abchazji. Podżegani przez moskiewską centralę Abchazowie w marcu 1989 r. domagali się oderwania od Gruzji i przywrócenia w ramach federacji radzieckiej utraconego w 1931 r. statusu republiki związkowej. Już 4 kwietnia 1989 r. przeciwko separatyzmowi abchaskiemu kilkusetosobowa grupa studentów tbiliskich rozpoczęła strajk głodowy. Miejscem wieców wybrano plac pod siedzibą parlamentu i rządu republikańskiego. Jego newralgiczne usytuowanie na głównej ulicy miasta – Alei Rustawelego – zapewniało wysoką frekwencję nie tylko osób zaangażowanych, ale również przypadkowych przechodniów. Pokojowa demonstracja w błyskawicznym tempie osiągnęła liczbę 10 tys. osób. Liderem ruchu stał się Zwiad Gamsachurdia, odzyskując utracone w 1978 r. zaufanie społeczeństwa. Jego płomienne wystąpienia doprowadziły do radykalizacji demonstracji, a tym samym jej programowego ujednoczenia. Początkowo domagano się rozpoczęcia autentycznego dialogu społecznego na temat zachowania integralności terytorialnej i przyszłości Republiki. Z czasem wykrystalizowały się dwa nurty myślenia wiecujących: pierwszy – odwoływał się do historii państwowości i podkreślał mesjanistyczne posłannictwo kraju w walce z cywilizacją muzułmańską, drugi wyrażał sprzeciw Gruzinów wobec imperialnej polityki Rosji w Gruzji. Ostrość przemówień Gamsachurdi, który oskarżał władze republikańskie o zdradę interesów narodowych doprowadziła do zwycięstwa radykalnego nurtu. Pojawiły się w języku gruzińskim oraz angielskim, tak rewolucyjne hasła polityczne jak: „Precz z władzą sowiecką”, „Niepodległość dla Gruzji”, „Powołać rząd tymczasowy”¹⁵³.

W pierwszych dniach kryzysu władze republikańskie na wystąpienia opozycji, obejmującej początkowo studentów i inteligencję reagowały umiarkowanie, stosując dostępne środki pokojowe. Gdy do demonstrantów przyłączyli się przedstawiciele innych grup społecznych inicjatywę przejęła centrala moskiewska. Rządzący zrozumieli, że nie mogą dłużej zwlekać z podjęciem radykalnych kroków, w przeciwnym razie groziła im utrata kontroli nad sytuacją. Bezradne gruzińskie kierownictwo partyjne wyraziło zgodę

¹⁵³ W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s.257-258.

na użycie siły przeciwko zgromadzonym przed parlamentem mieszkańcom Tbilisi. Do stołecznego miasta ściągnięto ok. 2 tys. żołnierzy Zakaukaskiego Okręgu Wojskowego, a dla koordynacji działań pacyfikacyjnych przybyli czołowi członkowie KC KPZR. Pierwszy sekretarz KPG Dżumber Patiaszwili, zdając sobie sprawę z nadchodzącej katastrofy bezskutecznie próbował wstrzymać akcję. Na domiar złego zdeterminowana opozycja nie zareagowała na wezwania katolikosa Eliasza II (Ilia II), by zaprzestać oporu i w sposób pokojowy rozjeść się do domów. Wzorem bolszewickiej walki z kontrewolucją w nocy z 8 na 9 kwietnia 1989 r. rozpoczęto rozpędzanie demonstracji przy użyciu sił wojskowych. Interwencja była źle przygotowana we wszystkich elementach: od planowania po użyte siły i środki, bowiem Związek Radziecki, jako imperium programowo pozbawione opozycji nie posiadało wyspecjalizowanych sił przeznaczonych do pacyfikowania nastrojów społecznych. Główne zadanie likwidacji demonstracji powierzono wojskom zewnętrznym gen. Igora Radionowa, zaś miejscowej milicji, która pozbawiona była zaufania moskiewskich dysydentów miała odizolować rejon brutalnych starć od reszty miasta. W czasie walk z demonstrantami użyto zakazane przez konwencje międzynarodowe: toksyczny gaz paraliżujący (tzw. cziერიomucha), drewniane pałki, łopatki saperskie, ponadto strzelano z broni palnej. W tłum, składający się w większości z kobiet wjeżdżały transportery opancerzone. Konfrontacja sił zakończyła się tragedią. Według oficjalnych danych (zaniżonych zgodnie z regułą państwa radzieckiego, pomimo wprowadzenia *glasnosti*) zabito 19 osób, kilkaset zostało rannych¹⁵⁴.

Tragiczne wydarzenia 9 kwietnia 1989 r. w Tbilisi wstrząsnęły całym krajem oraz odbiły się szerokim echem w federacji sowieckiej, jak i na całym świecie¹⁵⁵. Umownie należy je określić rewolucją, bowiem faktycznie wpłynęły na zakończenie rządów komunistycznych w Gruzji. Władze republikańskie i przede wszystkim związkowe utraciły mandat moralny i zaufanie społeczne. Doskonale zdawano sobie sprawę, że za sznurki pociągała Moskwa. Demonstrantów masakrowali żołnierze radzieccy, zaś gruzińska milicja w wielu przypadkach pomagała opozycjonistom w ucieczce i ewakuacji rannych. Opinię społeczeństwa po części potwierdzała radziecka komisja parlamentarna kierowana przez Anatolija Sobczaka, która wskazała winnego w osobie gen. Radionowa. Nastroje antysowieckie zaczęły podzielać wraz ze społeczeństwem gruzińskim miejscowi komuniści. Moskwa, aby uniknąć zrywu niepodległościowego Gruzinów podjęła natychmiastowe działania. Do Tbilisi wysłano Eduarda Szewardnadzego, który

¹⁵⁴ A. Furier, Droga..., op. cit., 146-147.

¹⁵⁵ „Gazeta Wyborcza”, 9 maja 1985.

odpowiedzialność polityczną za kwietniowe wydarzenia miał obarczyć przywódców republikańskich. Personalna rewolucja „Białego Lisa” ze stanowisk zmiotła szefa KPG Dżumbera Patiaszwiliego oraz premiera Zuraba Czcheidzego. Kierownictwo formalne w republice objął Giwi Gumbaridze, polityk umiarkowany, *notabene* daleki krewny swojego protektora¹⁵⁶.

Znacznie większe konsekwencje przyniosła inna próba sparaliżowania antysowieckich nastrojów w Gruzji. Moskwa zdecydowała się podjudzić do wystąpienia separatystów abchaskich. Już w lipcu 1989 r. wybuchły zamieszki w Suchumi, w którym zginęło 11 osób. Z podobnych pobudek centrala popierała tendencje separatystyczne Osetyjczyków¹⁵⁷.

Nowe władze republikańskie również starały się pacyfikować nastroje opozycyjne. Wykorzystywano w tym celu jednak środki, które nie naruszały interesów narodowych republiki. Zdecydowano się odwołać do mediacji popularnego katolikosia Ilji II. Umożliwiono mu występowanie w miejscach publicznych, na czele z miejscem tragedii, a telewizja gruzińska rozpoczęła transmitować nabożeństwa z okazji ważniejszych świąt kościelnych. Wszelkie wysiłki komunistów, czy to poparte siłą, lub umiejętną propagandą nie mogły powstrzymać rozpoczętej demokratyzacji życia i coraz śmielszych zabiegów niepodległościowych w Gruzji. Nawet osoby do tej pory obojętne wobec wszelkich działań politycznych obudzone „rewolucją kwietniową” zaczęły popierać demokratyczne siły opozycyjne. Niemal wszystkie miejscowości, zakładając komitety uczczenia pamięci ofiar kwietniowych zajęć ogarnęło polityczne wrzenie. Zaktywizowanie polityczne Gruzji podtrzymywały kontakty z działaczami opozycyjnymi z krajów bałtyckich oraz pozostałych krajów zakaukaskich. Od 1989 r. zaczął się kształtować wspólny front niepodległościowy narodów nierosyjskich w Związku Radzieckim. Zrozumiano w Gruzji, że walka o suwerenność ma szansę powodzenia w momencie zjednoczenia wysiłków z Litwą, Łotwą, Estonią, czy Armenią. Bezkrwawa rewolucja w Polsce w 1989 r., która rozpoczęła proces uwalniania Krajów Europy Środkowo-Wschodniej spod jarzma komunistycznego, pozwalała wierzyć opozycjonistom, że uda się to również i Gruzji.

¹⁵⁶ W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s.259.

¹⁵⁷ A. Furier, *Droga...*, op. cit., s. 144.

Pragnący wolności Gruzini w niezwykle szybkim tempie organizowali się w półjawnie działające partie polityczne. Największym poparciem wśród społeczeństwa cieszyły się: Związek Helsiński Zwiada Gamsachurdi, Partia Narodowo-Demokratyczna pod przewodnictwem Giorgi Czanturi, Związek Równości Narodowej Iraklego Szegelaigo oraz Partia Niepodległości Narodowej kierowana przez Iraklego Ceretelego. Ich wspólny cel działalności, a więc wyjście Gruzji z federacji sowieckiej doprowadził do powstania wspólnego frontu walki o suwerenność kraju pod nazwą Komitet Ocalenia Narodowego. Wkrótce scenę ruchu demokratycznego uzupełniły powstające jak grzyby po deszczu organizacje, ugrupowania, towarzystwa i partie. Wiązało się to zapewne z temperamentem Gruzinów, który nadmiernie miesza się z indywidualizmem oraz z uwielbieniem nieskrępowanej wolności. W powiązaniu z niezwykłą odwagą pozwoliło to na podjęcie coraz radykalniejszych metod oporu. By wymóc ustępstwa na władzach organizowano paraliżujące kraj strajki, demonstracje, głodówki oraz tzw. czuwania. Napór wzmógł się z chwilą tajemniczej śmierci najwybitniejszego gruzińskiego dysydenta, Meraba Kostawy¹⁵⁸.

Rok 1989 stał się również przełomowy dla postawy gruzińskich komunistów. Kierownictwo partyjne monitorowało sytuację w państwach bloku komunistycznego oraz wewnątrz Związku Radzieckiego. O ile w pierwszej połowie roku tylko Polsce udało się zdemontować ustrój komunistyczny wspólnym wysiłkiem opozycji oraz rządzących i wprowadzić upragnioną demokrację, to w kolejnych miesiącach polski scenariusz w ekspresowym tempie przeprowadzono na Węgrzech, w NRD, Bułgarii i Czechosłowacji (wyjątkiem była Rumunia). Jesień ludów w Europie Środkowo-Wschodniej wywołała w imperium radzieckim „histerię nacjonalistyczną”. Coraz żywsze ruchy ku secesji wykazywały republiki bałtyckie¹⁵⁹. Sparaliżowana ekipa Gorbaczowa zyskała silną opozycję w samym łonie partii komunistycznej w postaci konserwatystów i demokratów¹⁶⁰. Bariera strachu znikła w szeregach gruzińskich komunistów, którzy rozpoczęli wdrażanie programu niepodległościowego. Przełom nastąpił 14 listopada 1989 r. podczas sesji Rady Najwyższej Gruzjińskiej SRR, na której zdecydowano się na

¹⁵⁸ W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s.259-261.

¹⁵⁹ *Oświadczenie KC KPZR o sytuacji w republikach nadbałtyckich*, „Życie Warszawy” 28 sierpnia 1989.

¹⁶⁰ Czołową postacią wśród demokratów był Borys Jelcyn, późniejszy prezydent Rosji; *72 lata drogi do nikąd*, „Gazeta Wyborcza” 8 listopada 1989.

nowelizację republikańskiej konstytucji. Uchwalono ustawy przyspieszające formalne upodmiotowienie republiki: prawo Gruzji do samodzielnego określenia form własności oraz prawo do odrzucania aktów prawnych ZSRR, godzących w interes narodowy kraju. Jednym z najistotniejszych kroków podjętych ku suwerenności przez władze gruzińskie było zastrzeżenie możliwości republiki do nieskrępowanego wyjścia z federacji sowieckiej. Spektakularny wydzwięk miały kolejne owoce programu niepodległościowego. Rada Najwyższa Gruzjińskiej SRR wyznaczyła termin wolnych wyborów parlamentarnych na marzec 1990 r. Dla złagodzenia żądań opozycji w sprawie wyborów uznano ofensywę bolszewicką na Gruzję za „okupację w celu zmiany istniejącego ustroju”¹⁶¹, a z dniem 9 marca 1990 r. wypowiedziano umowę o utworzeniu ZSRR¹⁶².

Rozpoczęty przez władze program wyjścia z federacji sowieckiej nie złagodził postawy opozycji demokratycznej, która zaczęła organizować się w jednolite bloki polityczne, koordynujące działania niepodległościowe partii gruzińskich wewnątrz republiki. W marcu 1990 r. powstało Forum Narodowe z Nodarim Natadze, jako przewodniczącym. Wkrótce Forum zwołało Narodowy Zjazd Gruzji. Uchwalono na nim dość radykalne postulaty: wyprowadzenia z Gruzji wojsk radzieckich, rozwiązania istniejących władz i przywrócenia suwerenności republiki. Znacznie trwalszym organizmem politycznym od Forum okazał się powstały na polskich doświadczeniach prozachodni „Okragły Stół – Wolna Gruzja” z czołowym opozycjonistą na czele, Zwiadem Gamsachurdią. Już w pierwszym etapie demokratyzacji społeczeństwa zarysowały się pierwsze podziały, co do sposobu walki o niepodległość. Doskonałym tego przykładem były dwa ugrupowania negatywnie nastawione w kwestii rozmów ze stroną komunistyczną: Partia Narodowo-Demokratyczna i Partia Niepodległości Narodowej, które zapowiadały bojkot nadchodzących wyborów¹⁶³. Pozostałe ugrupowania widziały w wyborach szansę na definitywny demontaż ustroju komunistycznego. Termin wiosenny wyborów był jednak niekorzystny dla opozycji, która działała nadal półlegalnie, bez ukrytym struktur. Rozpoczęto naciski na władze, by wybory przesunięto na jesień 1990 r. I sekretarz KPG, Gumbaridze doskonale zdawał sobie sprawę, że nadchodząca pierwsza rocznica tragedii kwietniowej wobec

¹⁶¹ „Rzeczpospolita”, 2-3 grudnia 1989.

¹⁶² W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s.262.

¹⁶³ Ibidem, s. 262-263.

braku ustępstw w tej kwestii może doprowadzić do paraliżu kraju i po serii rozmów z liderami opozycji zgodził się na termin jesienny¹⁶⁴. Opozycja nie zadowolona z tym sukcesem. W wyniku rocznicowych strajków w kwietniu i kolejnych w lipcu wywalczone wprowadzenie systemu wielopartyjnego, a tym samym prawo do legalizacji partii. Komunizm w Gruzji chylił się ku upadkowi.

Proces demokratyzacji poszczególnych republik związkowych, prowadzący je do nieuchronnej secesji z upadającego imperium radzieckiego, aż nadto zauważalny był dla władz centralnych w Moskwie i republikańskich w Tbilisi. Już 11 marca 1990 r. wybrana w wyborach demokratycznych Rada Najwyższa Litewskiej SRR ogłosiła niepodległość¹⁶⁵. Podobne deklaracje niepodległościowe złożyły parlamenty pozostałych republik bałtyckich: 30 marca estoński, a 4 maja łotewski¹⁶⁶. Widząc ostatnią szansę dla uwiarygodnienia swojej pozycji kierownictwo KPZR uchyliło zapis konstytucyjny o kierowniczej roli partii komunistycznej i zapowiedziało, że walczyć będzie o utrzymanie partii w ramach procesu demokratycznego¹⁶⁷. Fala fermentu demokratyzacji rozszerzała się i objęła również Rosję. Kongres Deputowanych Ludowych Rosyjskiej Federacyjnej SRR ogłosił deklarację suwerenności, przyjmując nową nazwę państwa – Federacja Rosyjska. Zmusiło to Gorbaczowa, urzędującego już jako prezydent ZSRR, do rozpoczęcia dyskusji na temat nowego układu związkowego. By zapobiec chaotycznemu rozpadowi imperium, Gorbaczow postulował utworzenie w miejsce ZSRR nowej federacji suwerennych państw. Odniosło to skutek odwrotny do zakładanego, bowiem kolejne republiki ogłaszały deklarację suwerenności¹⁶⁸. Również Gruzja nie schodziła z

¹⁶⁴ Ibidem.

¹⁶⁵ *Litwa ogłasza niepodległość*, „Gazeta Wyborcza”, 12 marca 1990.

¹⁶⁶ *Bez pośpiechu do niepodległości*, „Gazeta Wyborcza”, 31 marca/1kwietnia; *Powrót Rady Bałtyckiej*, „Życie Warszawy” 14 maja 1990.

¹⁶⁷ L. Bojko, *Platforma XXVIII Zjazdu KPZR udźwignie prawie wszystko*, „Gazeta Wyborcza” 15 lutego 1990.

¹⁶⁸ *Przeobrażenia ustrojowe w republikach dawnego ZSRR*, red. E. Zieliński Warszawa 1993, s. 25-37, 283-296.

podjętej drogi wystąpienia z ZSRR. Sowieckie władze republiki podjęły kolejne kroki akcentujące już niemal rzeczywisty fakt jej podmiotowości. Mimo nacisków ze strony Moskwy zawarto bilateralny układ handlowy z Litwą, poparto prawa republik bałtyckich do niezawisłej państwowości oraz wycofano KPG z szeregów KPZR. Ponadto rządzący Gruzją zdecydowali się na ruch, który definitywnie przekreślał funkcjonowanie ustroju komunistycznego w republice. I sekretarz KPG Giwi Gumbaridze zwolnił zajmowane stanowisko przewodniczącego gruzińskiej Rady Najwyższej, formalnie umożliwiając rozpisanie demokratycznych wyborów parlamentarnych.

Po ponad siedemdziesięciu latach dyktatury komunistycznej pierwsze, wolne i demokratyczne wybory parlamentarne odbyły się w Gruzji 28 października 1990 r. Zorganizowano je według systemu mieszanego, większościowo-proporcjonalnego: połowę deputowanych wybierano w okręgach jednomandatowych, drugą – z list wyborczych. O 250 mandatów do gruzińskiej Rady Najwyższej rywalizowało jedenaście partii i koalicji wyborczych oraz 119 kandydatów niezależnych¹⁶⁹. Uwagę zwraca fakt powstania w czasie kampanii wyborczej bloków opozycyjnych, składających się z partii politycznych, ale również z rozpolitykowanych związków obywatelskich i towarzystw kulturalnych, które zakładano licznie pod koniec lat osiemdziesiątych.

Tab. 6. Wybory do Rady Najwyższej Gruzji z 28 października 1990 r.

Partie/Bloki wyborcze	Procent głosów	Liczba mandatów z list	Liczba mandatów w okręgach	Procent mandatów
Okrągły Stół – Wolna Gruzja • Związek Helsiński • Tow. Obrońców Prawa im. Św. Ilii Prawego • Tow. Im. Meraba Kostawy • Związek Gruzjińskich Tradycjonalistów • Front Ludowy-Związek Radykalny • Partia Narodowo-Chrześcijańska • Związek Narodowo-Liberalny	54,0	81	74	63,0
Komunistyczna Partia Gruzji	29,6	44	20	26,0
Jedność, Pokój, Odrodzenie • Związek Narodowej Jedności i Odrodzenia • Pokój i Wolność	3,4	-	0	0,0
Wolność • Partia Republikanów Federalistów	3,1	-	0	0,0

¹⁶⁹ W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s.264.

• Wybór Demokratyczny Gruzji • Narodowa Partia Liberalno-Demokratyczna • Partia Gruzjińskich „Zielonych” • Związek Jedności Narodowej • Związek Chrześcijańsko-Demokratyczny				
Towarzystwo im. Szoty Rustawelego	2,3	-	1	0,4
Wyzwolenie i Odrodzenie Gospodarcze	1,5	-	1	0,4
• Partia Konstytucyjnych Demokratów • Partia Postępowej Demokracji • Partia Pracy				
Front Ludowy	1,9	-	12	4,9
Demokratyczna Gruzja	1,7	-	4	1,6
• Towarzystwo im Ilii Czawczawadzego • Partia Republikańska • Związek Wolnych Demokratów • Towarzystwo im Iwane Dżawachiszwilego • Towarzystwo im. Arczila Dżordżadzego • Demokratyczny Front Ludowy • Gruzjińskie Towarzystwo Demograficzne				
Partia Socjaldemokratyczna	1,4	-	0	0,0
Partia Ludowa	0,7	-	0	0,0
Związek Pracowników Rolnych	0,4	-	0	0,0
Kandydaci niezależni	-	-	9	3,7
Łącznie	100,0	125	121	100

Źródło: D. Slider, *Democratization in Georgia*, [w.] *Conflict, Cleavage, and Change in central Asia and the Causasus*, red. K. Dawisha, B. Parrott, Cambridge 1997, s. 176.

Ta konsolidacja opozycji dyktowana była rozczłonkowaniem gruzjińskiej sceny politycznej na około 100 partii oraz obawą o osiągnięcie dobrego wyniku przez Komunistyczną Partię Gruzji w ramach rzeczywistego poparcia, lub ewentualnej manipulacji. Wraz z jednoczesnym procesem jednoczenia wśród sił opozycyjnych wystąpiły pierwsze dość poważne konflikty wśród liderów środowiska. Cieszący się największym poparciem Zwiad Gamsachurdia optował za wykorzystaniem szansy jaka nadarza się w wyborach, inni zaś historyczni dysydenci, m.in. Cereteli i Czanturia uważali to posunięcie za legalizację władzy komunistycznej, którą należy jak najszybciej usunąć¹⁷⁰.

Frekwencja w wyborach wyniosła 70 procent. Do urn udało się 2,4 mln z uprawnionych do głosowania ponad 3,4 mln obywateli republiki¹⁷¹. Zwycięstwo odniosła

¹⁷⁰ W. Jagielski, *Dobre miejsce do umierania*, Warszawa 2008, s. 59-60.

¹⁷¹ D. Slider, *Democratization in Georgia*, [w.] *Conflict, Cleavage, and Change in central Asia and the Causasus*, op. cit., s. 175.

koalicja demokratycznych ugrupowań „Okragły Stół – Wolna Gruzja”, uzyskując 63 procent mandatów, zdecydowanie wygrywając w okręgach mandatowych. Sukces był ogromny zważywszy na fakt, że koalicja Gamsachurdii istniała kilka miesięcy i w przeciwieństwie do partii rządzącej nie miała dostępu do masmediów. Mimo antyradzieckich nastrojów panujących wśród większości społeczeństwa gruzińskiego dość dobry wynik uzyskała Komunistyczna Partia Gruzji. Po wywalczeniu 64 miejsc w parlamencie zajęła drugie miejsce na scenie politycznej Gruzji. Tylko „Okragły Stół – Wolna Gruzja” i KPG przekroczyły 4 procentowy próg na listach wyborczych. Wyniki te mogłyby zwiastować silną polaryzację społeczeństwa republiki, tak jak w przypadku wielu krajów bloku komunistycznego na dwa obozy: demokratyczny i postkomunistyczny. Pozostałe partie uzyskały miejsca tylko w okręgach jednomandatowych.

Radykalniejszy odłam opozycji demokratycznej po ogłoszeniu wyników wyborów zorganizował nieformalną drugą turę do dublującego Radę Najwyższą – Kongresu Narodowego Gruzji. Do rywalizacji o 200 miejsc wystartowało ok. 100 partii. Najistotniejszymi graczami dekoracyjnego organu stały się: Partia Narodowo-Demokratyczna i Partia Niepodległości Narodowej Gruzji. Ugrupowania Czanturii i Ceretelego zdominowały Kongres, który stał się narzędziem zmasowanej krytyki działalności Gamsachurdii¹⁷².

Pierwsza sesja Rady Najwyższej Gruzjińskiej SRR odbyła się 14 listopada 1990 r. Rozpoczęto z wielkim zapalem wprowadzanie w republice „okresu przejściowego”. Dokonano istotnych zmian, które zbliżyły Gruzję do pełnej suwerenności. Przywrócono symbolikę Gruzji z okresu I Republiki – nazwę państwa, godło i flagę. Nowy parlament określany mianem Rady Najwyższej powołał komisję do opracowania nowej konstytucji, zniósł obowiązek służby w wojsku sowieckim oraz przyjął dymisję dotychczasowego gabinetu premiera Nodarego Czitanawy – ostatniego gabinetu sowieckiej Gruzji! Tym samym konstrukcją pierwszego demokratycznego rządu zajął się prof. Tengiz Sigua, przywódca Towarzystwa im. Szoty Rustawelego. W państwie kluczowa rola w budowie

¹⁷² W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s.267.

nowego porządku przypadła Zwiadowi Gamsachurdii, który został wybrany większością głosów deputowanych na przewodniczącego parlamentu Republiki¹⁷³.

Tragedia tbiliska obudziła naród gruziński z sowieckiego letargu. Tracące grunt pod nogami gruzińskie władze demokratyczne rozpoczęły monitorować sytuację w rozpadającym bloku komunistycznym i pod naporem zorganizowanej opozycji demokratycznej zdecydowały się wzorem Polski podzielić się władzą. Niekwestionowanym liderem ruchu niepodległościowego stał się Z. Gamsachurdia, który rozpoczął realizację niepodległościowych marzeń narodu gruzińskiego.

2.2. Prezydentura i upadek Zwiada Gamsachurdii.

Zmierzająca do niepodległości Gruzja w wyniku rewolucji kwietniowej 1989 r. oraz pierwszych wyborów demokratycznych znalazła się pod przewodnictwem Zwiada Gamsachurdii. Wybitny dysydent stał się w krótkim czasie dla Gruzinów uosobieniem walki o wolność, niemal mesjaszem. Urodził się 31 marca 1939 r. w Tbilisi. Przemóżny wpływ na charakter Zwiada wywarł jego ojciec, Konstantin. Jeden z najznakomitszych pisarzy gruzińskich, intelektualista antybolszewicki zagnał syna do polityki, wpoił antykomunizm oraz obsesję na punkcie wolnej i niepodległej Gruzji. Konstantin przygotowywał go do roli prezydenta, lub przynajmniej katolikosa¹⁷⁴. Już w wieku nastolatka Zwiad rozpoczął realizację ambicji ojca i został opozycjonistą antysowieckim. W swojej działalności znalazł przyjaciela Meraba Kostawę. Obaj zostali przez reżim aresztowani: nieugięty Merab trafił do łagrów, zaś Zwiad po dwumiesięcznych torturach został złamany przez KGB i zmuszony do publicznego wycofania się z poglądów. Kiedy powrócił do Tbilisi całe środowisko dysydenckie odsunęło się od niego, przypisując mu miano niemalże zdrajcy. Szansę na zrehabilitowanie Gamsachurdia otrzymał wraz z ogłoszeniem w imperium *perestrojki*. Organizował demonstracje, marsze, pikety i spotkania dyskusyjne. Wiosną 1989 r. porywając Gruzinów do przeciwstawienia się władzy sowieckiej zmył z siebie wszystkie winy, a prowadząc do zwycięstwa swoje ugrupowanie w wyborach zrealizował ambicje ojca. Przed Gamsachurdia, który uzyskał

¹⁷³ Ibidem, s. 267-268.

¹⁷⁴ W. Jagielski, *Dobre...*, s. 50, 53.

realną władzę wyłonił się najpoważniejszy do zdania egzamin w życiu: doprowadzenie Gruzji do pełnej niepodległości.

Fot. 1. Zaviad Gamsachurdia; Źródło: www.kaukaz.pl, 12.05.2010.

Zadanie stojące przed politykiem o duszy intelektualisty-rewolucjonisty było niezwykle trudne do zrealizowania. Wpływ na to miały czynniki zewnętrzne i

wewnętrzne, których stopień zagrożenia nie był zauważalny dla nowych władz. Gruzja nadal była częścią rozpadającego się Związku Radzieckiego. ZSRR, następnie Rosja – jego prawny sukcesor, choć tracił pozycję imperium światowego, nadal był zdecydowanie najsilniejszym graczem w regionie i dla utrzymania swoich wpływów w Gruzji wykorzystywał w sposób niezwykle instrumentalny wszelkie słabości i problemy republiki. Najgroźniejszym czynnikiem moskiewskiego nacisku dla Gamsachurdii i jego ekipy stał się separatyzm: osetyjski, abchaski i w mniejszym stopniu adżarski. Potężny sąsiad uciekał się również do szantażu ekonomicznego i energetycznego na zdewastowanej gospodarce Gruzji. Istotnym również problemem dla Gamsachurdii okazała się rosnąca w siłę wewnętrzna opozycja oraz brak zaplecza w administrowaniu państwem.

Zwiad Gamsachurdia rozpoczął swoje rządu przy wtórze strzałów w Południowej Osetii, która dążyła do bezpośredniego przyłączenia się w struktury federacji sowieckiej. Przewodniczący parlamentu postanowił, więc wzmocnić swoją pozycję w państwie poprzez rozszerzenie kompetencji kierowanego przez siebie organu. Uchwalono ustawę o tzw. prefektach – przedstawicielach parlamentu w terenie, dla realizacji linii politycznej deputowanych na prowincji. O ile ta decyzja był słuszną decyzją, to kolejna – likwidacja autonomii w Południowej Osetii i wprowadzenie tam stanu wyjątkowego w dniu 11 grudnia 1990 r. – rozpoczęła napędzającą się spiralę wojenną. Nie zważając na zagrożenie utraty integralności terytorialnej Gamsachurdia zmierzał do jak najszybszego zerwania więzów ze Związkiem Radzieckim. Odrzucono propozycję udziału Gruzji w wyznaczonym przez Gorbaczowa na 17 marca 1991 r. referendum ogólnozwiązkowym w sprawie nowego układu związkowego. Relacje bilateralne Moskwa-Tbilisi popsuły kolejne posunięcia nowej władzy. Zdecydowano się na zdymisjonowanie kierownictwa republikańskiego KPG oraz organizacja narodowych sił militarnych. 20 grudnia 1990 r. parlament rozpoczął tworzenie „oddziałów wewnętrznych Gwardii Narodowej”. Formacja nawiązująca do chlubnej tradycji sił I Republiki, otrzymała zadanie obrony „narodowych interesów i integralności terytorialnej państwa”. Zapowiedziano również na wiosnę 1991 r. pobór do regularnej armii republikańskiej¹⁷⁵. Hucznych zapowiedzi budowy potencjału militarnego Gruzji nie zrealizowano z powodu pogłębiającego się kryzysu finansowego. Niemal w tym samym czasie odbywała się ogólnozwiązkowa akcja rekrutacyjna do wojsk radzieckich, która zakończyła się propagandową klęską władz związkowych. Przed komisjami poborowymi w Gruzji zjawilo się jedynie 10 procent poborowych – najmniej w skali całego Związku Radzieckiego. Moskwa w odpowiedzi na gruziński secesjonizm podgrzewała separatyzm: osetyjski i abchaski, doprowadzając do destabilizacji stosunków wewnętrznych w Gruzji. Nowa władza stawiała się w swej postawie co raz bardziej antysowiecka i z wielką determinacją dążyła, by republika stała

¹⁷⁵ „The Army and Society In Georgia”, styczeń 1998.

się rzeczywistym podmiotem prawa międzynarodowego¹⁷⁶. Wzorem krajów bałtyckich już 31 marca 1991 r. Gruzja przeprowadziła republikańskie referendum nad secesją od ZSRR. Władze postawiły jedno pytanie poruszające kwestię powrotu do stanu z 26 maja 1918 r., a więc momentu przyjęcia „Aktu Niepodległości”. Za pełnym powrotem do suwerenności opowiedziało się 99 procent głosujących. Do urn referendalnych udało się, aż 95 procent uprawnionych obywateli! Wymowny był fakt uchYLENIA SIĘ od głosowania Osetyjczyków i Abchazów. 9 kwietnia 1991 r. parlament wypełnił wolę narodu gruzińskiego i poprzez aklamację uchwalił rezolucję o reaktywowaniu niepodległości¹⁷⁷. Gruzja stała się kolejnym niepodległą postradziecką republiką obok: Rosji, Uzbekistanu, Mołdowy, Ukrainy, Białorusi, Turkmenistanu, Tadżykistanu, Azerbejdżanu, Kazachstanu i Kirgistanu.

Parlament niepodległej Gruzji 14 kwietnia uchwalił zmiany ustrojowe w konstytucji. Zdecydowano się na wprowadzenie ustroju prezydenckiego o szerokich kompetencjach głowy państwa. Jednogłośnie wybrano Zwiada Gamsachurdie na tymczasowego prezydenta Republiki do momentu przeprowadzenia powszechnych wyborów prezydenckich. Posunięcie elit politycznych było ryzykownym krokiem. Gruziniński system prezydencki stwarzał w swej ułomności możliwość wprowadzenia dyktatury, a więc jedyną szansą na powodzenie stojących przed republiką przedsięwzięć było powierzenie prezydentury politykowi umiarkowanemu, który zna meandry sprawowania władzy. Niestety Gamsachurdia nie był takim politykiem, co potwierdzały opinie jego przeciwników. Miał charakter wiecowego rewolucjonisty. Złamany przez system komunistyczny z każdym dniem u władzy okazywał swój nacjonalizm i fanatyzm religijny. Nie posiadał również grona wybitnych doradców, którzy potrafiliby powstrzymać jego radykalizm¹⁷⁸. Pierwsze postanowienie nowo wybranego prezydenta potwierdzało jego charakterystykę. Gamsachurdia wydał dekret nakazujący organom władzy państwowej „działanie na niekorzyść ZSRR na terytorium Gruzji”, a następnego dnia w związku z wprowadzeniem wojsk sowieckich do Osetii Południowej, zdecydował się na szaleńczy ruch i ogłosił, że Gruzja znajduje się w stanie wojny ze Związkiem Radzieckim. To posunięcie wpłynęło na pogorszenie pozycji międzynarodowej Gruzji, ale przysporzyło poparcia tymczasowemu prezydentowi. Potwierdziły to dobitnie wybory prezydenckie z 26 maja 1991 r. Były to pierwsze powszechne wybory prezydenckie wśród republik związkowych. Wygrał je zdecydowanie Zwiad Gamsachurdia, uzyskując

¹⁷⁶ „Wschód” 1991, nr 17/18, s. 20.

¹⁷⁷ *Niepodległość – tak*, „Gazeta Wyborcza”, 2 kwietnia 1991

¹⁷⁸ W. Jagielski, *Dobre miejsce...*, s. 62, 64.

aż 86-procentowe poparcie. W przeciwieństwie do pozostałych pięciu kandydatów poprzez główne hasło wyborcze swojej kampanii: „Gruzja dla Gruzinów” – umiejętnie wykorzystał nastroje nacjonalistyczne Gruzinów, zrodzone na kanwie zagrożenia ze strony Moskwy oraz separatystów abchaskich i południowoosetyjskich. Prezydent Gamsachurdia uzyskał bardzo szeroki mandat społeczny. Frekwencja wyborcza sięgnęła ponad 86 procent, do urn udało się blisko 3 mln uprawionych do głosowania Gruzinów¹⁷⁹.

Tab. 7. Wybory prezydenckie z 26 maja 1991 r.

Kandydat	Liczba głosów	Procent głosów
Zwiad Gamsachurdia	2 565 362	86,41
Waleri Adwadze	240 243	8,09
Dżemal Mikeladze	51 717	1,74
Nodari Natadze	36 266	1,22
Irakli Szengelaja	26 886	0,91
Tamaz Kwaczantiradze	8 553	0,29

Źródło: D. Slider, *Democratization in Georgia*, s. 187.

Gamsachurdia uzyskawszy silną pozycję wewnątrz kraju mógł rozpocząć umacnianie niepodległości Gruzji oraz reformę jej państwowości. Jednak „po wyborach prezydenckich Gamsachurdia zmienił się nie do poznania”, zaprzeczając daną mu szansę przez naród gruziński. Jak podkreślał ówczesny premier Gruzji, Tengiz Sigua: Z przerażeniem patrzyłem, jak Gamsachurdia pogrąża się w nierzeczywistym świecie, którzy stworzyli mu jego współpracownicy. [...]. Jednym z głównych architektów tego baśniowego świata była jego żona, Manana. Ta kobieta zawsze miała ogromny wpływ na to, co robił. W ostatnich miesiącach to ona faktycznie rządziła krajem¹⁸⁰. Opinię premiera potwierdził bieg powyborczych wydarzeń.

Głównym celem administracji Gamsachurdi stało się zerwanie więzów łączących Gruzję z Moskwą. Prezydent, żyjący w błędnym przeświadczeniu, że Gruzini są narodem, „który może prowadzić wojnę przeciwko wszystkim jednocześnie i zwyciężyć ze wszystkimi” ogłosił latem 1991 r. „strajk przeciwko imperialistycznej polityce Kremla”¹⁸¹ w celu zmuszenia wojsk sowieckich do wycofania się z terytorium Gruzji.

¹⁷⁹ *Gruzja wybierała prezydenta*, „Życie Warszawy”, 27 maja 1991; *Gamsachurdia prezydentem*, „Gazeta Wyborcza” 28 maja 1991.

¹⁸⁰ W. Jagielski, *Dobre miejsce do umierania*, op. cit., s. 63-65.

¹⁸¹ *Ibidem*, s. 63-64.

Nierealność tego posunięcia podkreśla fakt niewielkiej przewagi gruzińskich sił militarnych nad separatystami z Osetii Południowej i Abchazji. Moskwa prowokacyjną konfrontację zwyciężyć musiała, natomiast państwo gruzińskie odniosło wielkie straty ekonomiczne, które rozpoczęły totalny kryzys gospodarki. Pole manewru wdrażania reform gospodarczych zawężał brak wyspecjalizowanej kadry administracyjnej i przymus oparcia się na urzędnikach obalonego ustroju. Sytuację próbowano ratować poprzez zwalczanie zjawiska kryminalnego uwłaszczania się sowieckiej nomenklatury oraz likwidację „wiecznej” korupcji. Były to tylko działania zastępcze i socjotechniczne.

Podobnym zabiegiem obliczonym na zyskanie, a *de facto* na utrzymanie poparcia społecznego przez prezydenta była polityka wobec muzułmańskiej Adżarii. Brak realizmu u Gamsachurdii łączył się w tym przypadku z szowinizmem i fanatyzmem religijnym. Wszędzie widząc muzułmański spisek chciał nawracać na chrześcijaństwo Adżarów. Osobiście jeździł po wsiach islamskiej autonomii i przekonywał jej mieszkańców, że powinni porzucić błędne wyznanie, bowiem tylko chrześcijanin może być prawdziwym Gruzinem. Domagał się zamykania meczetów, a w ich miejsce otwierania cerkwi oraz zamierzał wprowadzić zakaz mieszanych małżeństw. Niepoważna „krucjata” Gamsachurdii nie wywołała nasilenia dążeń separatystycznych Adżarii. Rządzący autonomią Aslan Abaszydze starał się nie dopuścić do wypadków osetyjskich i abchaskich w swoim „księstwie udzielnym”¹⁸².

Nieporadnością prezydent-rewolucjonista grzeszył również w polityce zagranicznej, choć tu udało się mu odnieść kilka sukcesów podkreślających niepodległość Gruzji. Grę dyplomatyczną II Republiki dyktowały dwa czynniki: istnienie ZSRR – członka wielu organizacji międzynarodowych oraz niezrozumiała polityka nowej ekipy, która skupiała się na bezkrytycznym i megalomańskim kształtowaniu wizerunku prezydenta jako męża stanu, jednego z najwybitniejszych polityków świata, który przyczynił się do obalenia komunizmu. Sam Gamsachurdia musiał wierzyć w ten wizerunek, a potwierdzeniem tego jest „Odezwa do narodu amerykańskiego”. Tydzień przed wizytą premiera Siguy w Stanach Zjednoczonych, prezydent domagał się w niej dymisji Georga’a Busha, który rzekomo miał podzielać negatywne zdanie o jego polityce zagranicznej w stosunku do Gorbaczowa¹⁸³. Opinię o rządzie gruzińskim i samym Gamsachurdii ukształtowały przede wszystkim zagraniczne masmedia, posługujące się

¹⁸² Ibidem, s. 62.

¹⁸³ Ibidem, s. 65-66.

głównie relacjami rosyjskojęzycznymi. Nie przeszkodziło to Gamsachurdii w nawiązaniu poprawnych stosunków z sąsiadami. Szczególnie dobrze układały się relacje z Turcją. Gruzińscy politycy postrzegali muzułmańskiego sąsiada, nie jako tradycyjnie wrogie państwo, ale najbliższa część europejskiej wspólnoty – okno na Zachód. Turcja jako pierwsze państwo otworzyła swój konsulat w Gruzji. Turecką placówkę dyplomatyczną ulokowano w czarnomorskim Batumi. Gruzja z pozostałymi sąsiadami budowała dobre stosunki w ramach Konfederacji Narodów Kaukazu. Dominującą rolę w tej organizacji zaczęła odgrywać Czeczenia, co bardzo niepokoiło Moskwę. Konsolidacja Kaukazyków stanowiła bowiem realne zagrożenie dla pozycji rozpadającego się imperium oraz jego sukcesorki – Rosji, nie tylko na Zakaukaziu, ale i w regionie Północnego Kaukazu¹⁸⁵. Stosunki z wielkim sąsiadem podgrzała niejasna rola Gamsachurdii w nieudanym puczu sierpniowym obrońców imperium radzieckiego w Moskwie. Teorię tą potwierdzają słowa dowódcy Gwardii Narodowej, Tengiza Kitowaniego: „Przyjechał do Tbilisi zastępca Jazowa, wiceminister obrony Żurawlew, i powiedział Gamsachurdii, co ma robić. Jeszcze przed puczem na rozmowy ze spiskowcami Janajewa jeździł do Moskwy wicepremier Omanidze. Dziewiętnastego sierpnia Gamsachurdia wezwał nas wszystkich i zapowiedział, że musi wypełniać rozkazy puczystów, bo inaczej wkroczy Amia Czerwona i poleje się krew”¹⁸⁵.

Fiasko puczu skonsolidowało demokratów, przyspieszyło emancypację republik, a w końcu doprowadziło do historycznego przełomu – likwidacji ZSRR. Dla Gamsachurdii pucz sierpniowy stał się okazją do usunięcia niewygodnych przeciwników politycznych. Pod pretekstem udzielenia pomocy puczystom, zdelegalizował KP Gruzji, deputowanych z ramienia komunistów pozbawił miejsc w parlamencie, a w celu uzupełnienia wolnych miejsc rozpisał wybory uzupełniające. W swoich poczynaniach prezydent był coraz bardziej chorobliwie nieufny, zdradzał zapędy dyktatorskie. Niczym Beria zaczął się otaczać swoimi krajanami megrelskiego pochodzenia, bezwzględnie mu posłusznymi. Swoją politykę kadrową zdradził w kłótni z premierem Siguą o ministra handlu, który według prezydenta: „Może i nie jest najlepszy, ale za to posłuszny”¹⁸⁶. Premier Sigua nie zgadzając się z linią kadrową Gamsachurdii demonstracyjnie podał się do dymisji.

¹⁸⁴ Furier, *Droga...*, op. cit., s. 174.

¹⁸⁵ W. Jagielski, *Dobre miejsce...*, s. 70; na czele spisku stali: premier Pawłow, wiceprezydent Janajew, szef KGB Kriuczkwow, minister obrony Jazow oraz minister spraw wewnętrznych Pugo.

¹⁸⁶ Ibidem, s. 64.

Rozpoczął się nieuchronny proces rozkładu obozu rządzącego i lawinowy wzrost i tak już licznych przeciwników prezydenta. Gamsachurdia od początku rządów miał silną opozycję wewnętrzną w postaci organizacji paramilitarnych, które odgrywały ważną rolę na scenie politycznej Gruzji. Najgroźniejszą i jednocześnie największą była organizacja Mchedrioni (Jeźdźcy). Utworzona w 1989 r. nawiązywała do legendarnej formacji zbrojnej Kakucy Czolokaszwiliego z okresu antybolszewickiego powstania z 1924 r. Na jej czele stał charyzmatyczny przywódca o kryminalnej przeszłości, profesor Dżaba Joselani. Opozycja polityczna, czująca poparcie dużej części społeczeństwa zaczęła domagać się zaprzestania zgubnej dla państwa polityki rozbijania jego jedności oraz wprowadzenia reform gospodarczych. Żądania zaostrzono, pojawiły się postulaty przedterminowego ustąpienia Gamsachurdii i rozpisania nowych powszechnych wyborów prezydenckich. Do opozycji przystąpił latem 1991 r. Tengiz Kitowani, minister obrony, który nie chciał, aby kierowana przez niego formacja militarna pełniła rolę przybocznej gwardii popadającego w autorytaryzm prezydenta. Kitowani nie wykonał rozkazu pacyfikującego Gwardię, zrezygnował z urzędu ministra i z częścią wiernych gwardzistów opuścił Tbilisi¹⁸⁷. Gamsachurdia nie przejął się utratą sił, na których *de facto* opierały się jego rządy. Prezydent za bardzo kochał władzę, a posiadając silne poparcie na prowincji rozpoczął walkę o utrzymanie się na urzędzie.

Otwarty atak na prezydenta siły opozycyjne przeprowadziły jesienią 1991 r. Demonstracje rozpoczęła 2 września Partia Narodowo-Demokratyczna. Wiec zwolenników Czanturii nie miał masowego charakteru, a mimo to prezydent zdecydował się na użycie siły. Do pacyfikacji przeciwników wysłał uzbrojone Milicyjne Oddziały Specjalnego Przeznaczenia (OMON). Od tej pory ulice Tbilisi stały się miejscem permanentnej walki politycznej. Do wielkiej manifestacji ulicznej doszło 16 września. Ponowne użycie sił przyczyniło się do ostatecznego rozpadu koalicji rządzącej. Z ugrupowania „Okragły Stół – Wolna Gruzja” wystąpili m.in. Waża Adamia i Tedo Paataszwili, tworząc opozycyjną grupę parlamentarną „Karta 91”. W drugiej połowie września nastąpiła eskalacja walk ulicznych. Konflikt zaogniały grupy zwolenników prezydenta tzw. zwiadziści, których przywożono „z całego kraju autokarami, wynajmowanymi przez gubernatorów”¹⁸⁸. Tbiliskie ulice stanęły w barykadach; pierwszą zbudowali niepodległościowcy, następną narodowi demokraci i zwolennicy prezydenta. Rozgorzały walki, padli zabici, szpitale zapełniły się rannymi. Na znak protestu w alei Rustawelego przed filharmonią oblał się benzyną i podpalił trzydziestoletni lekarz

¹⁸⁷ W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s.281.

¹⁸⁸ W. Jagielski, *Dobre miejsce...*, op. cit., s. 33.

kardiolog, Giwi Abesadze. „W wieczornym dzienniku podali, że zostawił w domu pożegnalny list. Napisał w nim, że swoją śmiercią chciał powstrzymać rodaków przed bratobójczą wojną. Na pogrzeb przyszło całe miasto”¹⁸⁹. Niestety rodacy Abesadzego nie zaniechali krwawego sporu. Wkrótce do opozycji przystąpili zbuntowani gwardziści. Gamsachurdia zdecydował się rozpocząć 29 września pertraktacje z opozycją na temat przzerwania walk w stolicy i złożenia broni przez nieposłuszną Gwardię Narodową. Zakończyły się one połowicznym sukcesem strony rządowej. Co prawda wojsku udało się opanować sytuację, Gwardia opuściła 3 października Tbilisi, ale jednak nie złożyła broni. Gamsachurdia przekonany o swoim zwycięstwie zwołał nadzwyczajną sesję parlamentu, na której bez głosów usuniętej opozycji uznano antyprezydenckie wystąpienia za zamach stanu. Dla uspokojenia sytuacji w kraju prezydent zdecydował się 28 listopada 1991 r. na zniesienie stanu wyjątkowego w Południowej Osetii. W odpowiedzi już następnego dnia władze południowoosetyjskie ogłosiły oderwanie się od Gruzji, odrzucając w ten sposób możliwość pokojowego rozwiązania konfliktu. Był to wystarczający powód dla opozycji, że Gamsachurdia nie potrafi rozwiązać najbardziej palących problemów państwa, które zagrażają świeżo odzyskanej niepodległości oraz kruchej integralności terytorialnej Gruzji. Obie strony szykowały się do ostatecznej konfrontacji, zbierając się u zdemoralizowanych żołnierzy radzieckich stacjonujących na terytorium republiki. W grudniu „w alei Rustawelego wybuchła wojna uliczna, rządowe gmachy spłonęły”¹⁹⁰. Gwardziści, uzyskawszy znaczne wsparcie ze strony Moskwy (niechętniej poczynaniom Gamsachurdii), przystąpili do ataku 22 grudnia 1991 r.¹⁹¹. 2 stycznia 1992 r. opozycja powołała Radę Wojskową, organ koordynujący zaprowadzanie nowego porządku. Zlikwidowano m.in. instytucję Rady Najwyższej. Zamach stanu skończył się 4 stycznia – obalony prezydent wraz z otoczeniem udał się na emigrację do Armenii, a później został przyjęty niczym głowa państwa w Czeczenii przez prezydenta Dżochara Dudajewa. Zamach stanu kosztował życie co najmniej 107 osób, i co istotniejsze rozpoczął wojnę domową w Gruzji, która miała trwać prawie cztery lata¹⁹².

Trudno jest o jednoznaczną ocenę dokonań Gamsachurdii. Wieloletni dysydent o duszy rewolucjonisty porwał naród gruziński do walki z dyktaturą komunistyczną. Jako przewodniczący parlamentu w znacznym stopniu przyspieszył proces emancypacji

¹⁸⁹ Ibidem, s. 39.

¹⁹⁰ Ibidem, s. 39; Ch. Aberli, *Wojna na głównej ulicy*, „Prawo i Życie” 1992, nr 1/2

¹⁹¹ *Gruzja. Zamach stanu trwa*, „Gazeta Wyborcza”, 24/26 grudnia 1991 r.

¹⁹² J. Cichocki, *Gruzja*, Warszawa 1994, s. 7-17.

Gruzji. Po objęciu funkcji prezydenta Gamsachurdia zmienił oblicze nie do poznania. Jego politykę zewnętrzną, jak i wewnętrzną cechował silny ton nacjonalistyczny. Rozpalone separatyzmy abchaski, południowoosetyjski i w mniejszym stopniu adżarski doprowadziły do utraty integralności terytorialnej przez II Republikę. Człowiek, który walczył o prawa człowieka w sowieckiej Gruzji, w wolnej Gruzji prawa te łamał niczym dyktator. W obronie swojej władzy rozpoczął zbrojną walkę z opozycją, zostawiając ojczyznę w ogniu zniszczeń bratobójczej wojny. Gamsachurdia pokonał komunistów dzięki „rewolucji kwietniowej”, ale sam został na drodze rewolucyjnej zwyciężony.

2.3. Rządy Eduarda Szewardnadzego – umocnienie niepodległości Gruzji.

Po obaleniu prezydenta Zwiada Gamsachurdii władzę w państwie przejęła Rada Wojskowa z Dżabą Joselanim, Tengizem Kitowanim i prof. Tengizem Siguą na czele. Podjęto decyzję o rozwiązaniu parlamentu i rozpisaniu nowych wyborów. Nowe władze pozbawione legitymacji prawnej doskonale zdawały sobie sprawę, że niepodległość i integralność terytorialna Gruzji jest zagrożona. Zwierzchnictwa Rady nie uznawały niektóre regiony znajdujące się w zachodniej części kraju. Sytuacja puczystów z dnia na dzień pogarszała się. Początkowo myślano o przywróceniu monarchii w Gruzji i zwrócono się do mieszkających w Hiszpanii potomków królewskiej rodziny Bagrationi. Zabiegi delegacji Rady Wojskowej zakończyły się niepowodzeniem¹⁹³. Uznano, że rozwiązaniem na całe zło będzie powierzenie współrządów Eduardowi Szewardnadzemu – jednemu politykowi gruzińskiemu, który wówczas posiadał „papiery” na rządzenie.

Szewardnadze urodził się w 25 stycznia 1928 r. w małym miasteczku Mamat. Jego prowincjonalne pochodzenie i niezwykła pracowitość połączona z wielkimi ambicjami pozwoliła mu zająć na szczyty władzy w imperium radzieckim. Już jako student był szefem Komsomołu na całą Gruzję, a w 1968 r. otrzymał stanowisko ministra spraw wewnętrznych republiki. Zasłynął jako nieugięty przeciwnik korupcyjnych zjawisk w administracji kolonialnej. Moskwa, która od lat bacznie przyglądała się młodemu działaczowi uznała, że jest godzien zaufania, że można powierzyć mu losy prowincji. W 1972 r., mając zaledwie czterdzieści cztery lata, Szewardnadze został szefem KPG. Robił niemal wszystko, by przypodobać się protektorom z Kremla. Bez

¹⁹³ W. Jagielski, *Dobre miejsce...*, op. cit., s. 95.

wahań wykonał rozkaz rozbicia grupki dysydentów, którzy tworzyli w Gruzji Komitet Helsiński. Wówczas to po raz pierwszy los zetknął Szewardnadzego z Gamsachurdią. Szef komunistycznej partii Gruzji nakazał tbiliskiemu KGB aresztować dysydenta i wysłać go do Moskwy. Złamany w śledztwie Gamsachurdia nigdy nie wybaczył Szewardnadzemu swojej hańby. Jak się okazało wydarzenie to zaważyło w istotnym stopniu na późniejszych losach Gruzji. Wobec I sekretarza kierowano zarzuty, że był wiernopoddańczym lokajem Moskwy. Zarządzał krajem jak najlepiej potrafił; wprowadził udaną reformę rolną, nadal próbował zwalczać korupcję. Martwił go los swoich rodaków. Gdy wybuchły zamieszki po przegranym meczu Dynamo Tbilisi z rosyjską drużyną Zaria Woroszyłowgrad przeciwko stołecznym kibicom skierowano wojsko. Szewardnadze przewidując pogrom wkroczył w rozwścieczony tłum. Jego odwaga połączona z szaleńczą brawurą otrzeźwiła kibiców, którzy zaprzestali burd i rozeszli się pokojowo do domów. Potrafił przeciwstawić się Moskwie w 1978 r., kiedy to władze związkowe zamierzały uznać język rosyjski za jedyny oficjalny język na obszarze całego ZSRR. Szewardnadze nie tylko odmówił skierowania wojsk przeciwko demonstrującym Gruzinom, ale również nakłonił Kreml do wycofania się z pomysłu rusyfikacji republiki. Z całej konfrontacji wyszedł wzmocniony, uzyskując miano skutecznego negocjatora. W nagrodę otrzymał miejsce w Biurze Politycznym KPZR. W gronie starców poznał swojego rówieśnika, Michaiła Gorbaczowa. Znajomość z Rosjaninem o duszy reformatora zmieniła jego życie do góry nogami. Gdy w 1985 r. Gorbaczow został sekretarzem generalnym, powołał wiernego Gruzina na stanowisko ministra spraw zagranicznych. Szewardnadze odplacił się przyjacielowi ogromną pracowitością i zdolnością zawierania kompromisów, odnosząc tym samym wiele sukcesów dyplomatycznych, które zmieniały świat. „Gorbi i Szewi” podjęli się zadania niewykonalnego – reformy komunizmu. Przebudowa zakończyła się jednak demontażem. Gorbaczow i Szewardnadze widząc, że z upadającego imperium wolność odzyskują zniewolone narody zrezygnowali z podtrzymywania błędnej idei. Świat ich za to pokochał, zaś komunistyczni generałowie obiecali zemstę. O ile Gorbaczow stojący na świeczniku czuć się mógł bezpiecznie, to Szewardnadze zyskał w Moskwie wielu wrogów. W Gruzji rozpoczęła się walka między obozem prezydenckim a opozycją. Były minister spraw zagranicznych Związku Radzieckiego wiedział, że w jego ojczyźnie źle się dzieje. Po obaleniu Gamsachurdii zamachowcy zwrócili się do niego z propozycją, by wrócił i znów został szefem państwa gruzińskiego, tym razem niepodległego i demokratycznego. Eduard Szewardnadze nie dał się prosić i propozycję przyjął¹⁹⁴.

¹⁹⁴ Ibidem, s. 80-94.

Fot. 2. Eduard Szewardnadze; Źródło: www.kaukaz.pl, 12.05.2010.

Trudno wskazać inicjatora zwrócenia się o pomoc do byłego ministra spraw zagranicznych ZSRR. Wśród grona rozsądnych polityków wymienia się wojskowego komisarza Tbilisi Besika Kutateladzego, dawnego przywódcę KPG Awtandyla Margianiego, a także kierujących Radą Wojskową: Dżabę Joselaniego i Tengiza Siguę. Inicjatywa musiała się zakończyć powodzeniem. Szewardnadze znalazł się na pełnym marginesie politycznym w związku z rozwojem sytuacji wewnętrznej w Rosji. Posiadając wysoko postawionych przeciwników nie miał więc szans powrotu na szczyty władz. Polityk, który większość życia poświęcił służbie Związkowi Radzieckiemu żył w przekonaniu, że służy Gruzji – kochał swoją ojczyznę, nie mógł odmówić.

Edward Szewardnadze doskonale zdawał sobie sprawę z trudności zadania jakie przed nim stało. Trafnie określił je w wywiadzie dla zagranicznych mediów: „W tej chwili decyduje się los mojej ojczyzny. Jeżeli stabilizacja polityczna i gospodarcza się nie uda, to niepodległość Gruzji będzie przegrana”¹⁹⁵. By tego dokonać musiał zyskać silną pozycję w państwie. Tymczasem, gdy przybył do Tbilisi 7 marca 1992 r., zasiadając obok zamachowców w Radzie Wojskowej, stał się „królem bez armii, policji i bez dworu, zupełnie sam”¹⁹⁶. Zamachowcy liczyli na legendę reformatora, a jednocześnie mając perspektywę wykorzystania jego działalności komunistycznej chcieli uczynić z niego marionetkę polityczną, firmującą politykę Rady Wojskowej. Nie bez przypadku jednak Szewardnadze otrzymał przydomek „Białego Lisa”. Zapędy puczystów przewidział zapewne w chwili złożenia propozycji współrządów, a następnie po przybyciu do Gruzji skrupulatnie i systematycznie wzmacniał swoją pozycję.

10 marca Rada Wojskowa przekształciła się w Radę Państwa Republiki Gruzji jako tymczasowy parlament z uprawnieniami wydawania dekretów. Przewodniczącym jej prezydium został Szewardnadze. Obok niego w kierownictwie znaleźli się Joselani, Kitowani i Singua – w czwórkę sprawując funkcję kolektywnego prezydenta. Po okresie władzy puczystów, rozpoczęły się rządy cywilne, które stwarzały możliwość kompromisowego uspokojenia konfliktów targających republiką. Rada skupiała aż 44 sił politycznych, co przy jej rozbięciu politycznemu ułatwiało Szewardnadzemu budowanie własnego zaplecza. Przewodniczący Rady utworzył Fundację na rzecz Gruzińskiego Odrodzenia i Demokracji, przy pomocy której skupił wokół siebie ugrupowania centrowe. Stojąc na czele Rady Państwa objął również funkcję przewodniczącego Rady Obrony Państwa, uzyskując legitymację prawną dla swojej wciąż kruchej władzy¹⁹⁷. Rodzącą się samodzielność Szewardnadzego ograniczał brak wystarczającego poparcia w parlamencie, za pomocą którego mógł wprowadzać reformy na drodze wydawania dekretów. „Biały Lis” zaczął stawiać się w roli „ojca narodu”, a szachując groźbą ustąpienia umiejętnie przekonywał Radę do przeprowadzania niepopularnych, lecz potrzebnych zmian

¹⁹⁵ „Der Spiegel” 1992, nr 16.

¹⁹⁶ W. Jagielski, *Dobre miejsce....*, op. cit., s. 96

¹⁹⁷ W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s. 287-289

Pozycję „głowy państwa” (*glawa gosudarstwa*)¹⁹⁸ ograniczały przy braku sił narodowych również „walczące partie” Kitowanego i Joselaniego – Gwardia Narodowa i Mchedroni. Wpływy współzrządzających Szewardnadze zrównoważył poprzez umiejętne próby zyskania poparcia wśród społeczeństwa gruzińskiego. Sympatii przysporzyła elastyczność polityczna i niemalże szaleńcza odwaga. Wykorzystując przywiązanie Gruzinów do własnego kościoła zwrócił się do katolikosa Eliasza II o udzielenie mu sakramentu chrztu. Otrzymał na nim imię Jerzego – patrona Gruzji. Szewardnadze zdawał sobie sprawę, że zabieg ten tylko na chwilę umocni jego poparcie. Postanowił niemal na własną rękę rozwiązać najważniejszy problem nurtujący Gruzinów – zakończyć konflikty, które zagrażały niepodległości i integralności terytorialnej państwa. Nie chcąc wojny z buntownikami „wyjechał w objazd po zbuntowanych prowincjach. [...] Do Osetii Południowej, gdzie od dwóch lat trwała gruzińsko-osetyjska wojna, pojechał bez zbrojnej eskorty. W towarzystwie osetyjskich żołnierzy przybył do Cchinwali, gdzie od półtora roku nie stanęła noga Gruzina. Osetyjczycy zdębieli. Dogadali się, że pora przerwać wojnę”¹⁹⁹. Dzięki mediacji Rosji na teren Osetii Południowej wprowadzono trójstronne siły pokojowe. Wprawdzie zbuntowanej prowincji nie udało się podporządkować władzom tbiliskim, jednak wygaśnięcie konfliktu gruzińsko-osetyjskiego było osobistym sukcesem Szewardnadzego.

Sukces ugodowej polityki Szewardnadzego wobec Osetyjczyków zniweczyły jednak kolejne konflikty zbrojne w Megrelii i Abchazji. Od czerwca 1992 r. Megrelia stała się twierdzą fanatycznych zwolenników obalonego prezydenta Gamsachurdii. Były prezydent wykazał się ogromną determinacją, *de facto* w nierealnej próbie odzyskania władzy. Dzięki umiejętnej agitacji za pomocą periodyku „Sakarthwelos cis kwe” („Pod niebem Gruzji”) szybko odbudował swoje wpływy²⁰⁰. Również ten konflikt Szewardnadze chciał rozwiązać na drodze pokojowej i bez eskorty wojskowej udał się na rozmowy z przeciwnikami do megrelskiej stolicy, Zugdidi²⁰¹! Mediacja zakończyła się fiaskiem, ale utwierdziła Gruzinów w przekonaniu, że Szewardnadze jest właściwym człowiekiem,

¹⁹⁸ A. Furier, *Droga....*, op. cit., s. 194.; W gruzińskim prawie nie istnieje tytuł przyjęty przez Szewardnadzego – określić je należy mianem Szela lub naczelnika państwa.

¹⁹⁹ W. Jagielski, *Dobre miejsce....*, op. cit., s. 97.

²⁰⁰ „Sakarthwelos cis kwe”, 9 września 1992, s. 2

²⁰¹ W. Jagielski, *Dobre miejsce....*, op. cit., s. 97.

który może zakończyć bratobójczą wojnę i umocnić niepodległość Gruzji. Konflikt zaogniły wypadki pacyfikacyjne niepokornych Gwardzistów i Mchedrioni przeciwko zwiadziatom. Na nowo rozgorzała wojna domowa, która podzieliła kraj na dwie strefy wpływów: wschód – pod kontrolą władz tbiliskich (antyzwiadziści) oraz zachód – ostoje zwolenników Gamsachurdii²⁰². Na domiar złego rebelianci zaczęli szukać schronienia w Abchazji, która coraz śmielej zmierzała do secesji. Pod pretekstem walki z bandytyzmem Abchazi zaczęli tworzyć własne siły militarne. Gruzińska ludność niespokojnej prowincji odpowiedziała powołaniem miejscowych oddziałów Mchedrioni. Kolejna wojna stała się kwestią czasu. Latem 1992 r. wybuchy tragiczne w skutkach walki gruzińsko-abchaskie. Jedynym ratunkiem dla kraju ogarniętego wojną było zwrócenie się o pomoc do Rosji. Szewardnadze mimo istnienia nastrojów antyrosyjskich w narodzie gruzińskim zdecydował się skorzystać z mediacji prezydenta Jelcyna i jesienią podpisał rozejm z abchaskimi separatystami. Posiadający zdolności wybitnego dyplomaty wiedział, że uniezależni to Gruzję od wielkiego sąsiada, ale pozwoli mimo wszystko zachować niepodległość. Chwilowe wygaśnięcie walk Szewardnadze musiał wykorzystać do uzyskania mandatu społecznego oraz do przekonania opinii międzynarodowej dla swej polityki, która dotychczas nie wpłynęła zasadniczo na normalizację stosunków wewnętrznych w republice. Rozpisując wybory parlamentarne szansę tą próbował wykorzystać.

W czasie kampanii wyborczej Szewardnadze rozpoczął tworzenie armii narodowej i zreorganizował Ministerstwo Obrony. Dla wprowadzenia swoich ludzi do parlamentu zmusił Radę Wojskową do zmiany początkowo przyjętej ordynacji wyborczej z okresu I Republiki. Z ogólnej puli wyłączono 75 mandatów, których rozdział miał nastąpić według zasady większościowej, w okręgach jednomandatowych. Centralna Komisja Wyborcza w przeciwieństwie do poprzednich wyborów parlamentarnych z 1990 r. zarejestrowała wszystkie partie, które zgłosiły akces do wyborów. Społeczne szykany zmusiły jednak do rezygnacji z walki wyborczej większość partii popierających byłego prezydenta Gamsachurdę. Kandydowali przedstawiciele 47 partii i bloków wyborczych, zgrupowani na 36 listach. Wybory parlamentarne odbyły się 11 października 1992 r. w 75 z 84 rejonów. W 9 zapalnych rejonach w Osetii Południowej, Abchazji i częściowo w Megrelii wybory przesunięto na „czas nieokreślony”. Frekwencja w okręgach wielomandatowych wyniosła 75 procent, zaś w okręgach jednomandatowych – 77 procent. W opinii międzynarodowych obserwatorów wybory przebiegły bez zakłóceń – poza Adżarią, gdzie Asłan Abaszydze „poprawiał” listy dla utrzymania swojej pozycji.

²⁰² A. Furier, *Droga...*, op. cit., s. 193.

Tab. 8. Wyniki wyborów parlamentarnych z 11 października 1992 r.

Partie/Bloki wyborcze	Liczba głosów	Procent głosów	Liczba mandatów	Procent mandatów
Blok „Pokój” („Mszowiba”)	528 328	20,38	35	15,6
Blok „11 października”	277 496	10,17	19	8,4
Partia Narodowo-Demokratyczna	211 938	8,19	14	6,2
Blok „Jedność”	190 844	7,36	15	6,7
Partia Demokratyczna	162 014	6,25	10	4,4
Związek Tradycjonalistów	127 923	4,94	8	3,6
„Zieloni”	113 028	4,36	11	4,9
„Karta ‘91”	111 148	4,29	10	4,4
Towarzystwo im. Ilii Czawczawadzego	69 306	2,67	7	3,1
Towarzystwo im. Meraba Kostawy	65 381	2,52	7	3,1
Narodowa Partia Niepodległości	62 198	2,40	4	1,8
Socjalistyczna Partia Pracujących	54 364	2,10	4	1,8
Związek Zgody Narodowej	49 595	1,91	5	2,2
Partia Społeczno-Demokratyczna	23 819	0,92	2	0,9
Partia Przyjaźni i Sprawiedliwości Ludowej	23 489	0,91	2	0,9
Związek Sprawiedliwości Społecznej	22 160	0,85	2	0,9
Związek Dzieci Bożych	19 732	0,76	2	0,9
Stowarzyszenie Ludności Górskiej	19 675	0,76	1	0,4
Związek Rolników	19 565	0,75	2	0,9
Partia Konstytucyjnych Demokratów	19 156	0,74	1	0,4
Jedność Narodowa/Blok Gór	16 088	0,62	1	0,4
Odrodzenie Ojczyzny	15 847	0,61	1	0,4
Radykalny Związek Monarchistów	15 814	0,61	1	0,4
Partia Państwowo-Narodowej Jedności	10 846	0,42	1	0,4
Kandydaci niezależni	-	-	60	26,7
Łącznie	-	-	225	100,0

Źródło: D. Slider, *Democratization in Georgia*, s. 179.

Wybrano parlament słaby, bardzo podzielony i pozbawiony solidnego zaplecza politycznego. Rezygnując z progu wyborczego, 150 mandatów z list wyborczych rozdzielono między aż 24 listy wyborcze. Największą grupę w parlamencie stanowili kandydaci niezależni. Wśród 60 niezrzeszonych znaleźli się członkowie Rady: Joselani, Kitowani i Sigua. Z ugrupowań wyborczych największe poparcie uzyskał utworzony przez Szewardnadzego blok „Pokój”, ale liczba 35 mandatów w 225-osobowym parlamencie nie pozwalała nawet na skonstruowanie trwałej koalicji. Stosunkowo duży sukces odniosły elity komunistyczne²⁰³. Porównywalny wynik osiągnęły partie byłych zwiadcistów: Związek Tradycjonalistów, „Karta ‘91”, Towarzystwo im. Meraba Kostawy – łącznie ok. 12 procent.

Równocześnie z wyborami parlamentarnymi przeprowadzono wybory na przewodniczącego parlamentu – *de facto* prezydenta republiki. Bezprecedensowe

²⁰³ W okręgach jednomandatowych wybrano ok. 10 byłych prominentnych działaczy KPG.

rozwiązanie dla ustrojów demokratycznych w przeciwieństwie do wyborów parlamentarnych pozwoliło uzyskać społeczną legitymację Szewardnadzemu. Jako jedyny kandydat uzyskał aż 96-procentowe poparcie spośród 75 procent głosujących.

Kadłubkowy parlament podporządkował się Szewardnadzemu i w listopadzie 1992 r. przyjął po jego myśli ustawę o organach władzy państwowej, zgodnie z którą na czele państwa stoi przewodniczący parlamentu – Rady Państwa, wyposażony w uprawnienia wykonawcze i legislacyjne jest wybierany w wyborach powszechnych na trzyletnią kadencję. Na wniosek głowy państwa wybierany również na trzyletnią kadencję parlament powołuje premiera i rząd²⁰⁴. Wybory umocniły Szewardnadzego na tle swojego obozu oraz pozwoliły zerwać z krążącą w kraju i na zewnątrz opinią polityka radzieckiego, ale nie wpłynęły zasadniczo na poprawę sytuacji wewnętrznej.

Ukształtowana jesienią 1992 r. scena polityczna mimo swojego zróżnicowania nadal dzieliła się według osi: strona prorządowa – antyzwiadziści i opozycja – zwiadziści. Gamsachurdia, który nawoływał do nierespektowania wyników wyborczych nie zrezygnował z prób odzyskania władzy i latem 1993 r. przybył do Megrelii w celu usunięcia Szewardnadzego. Zamysł byłego prezydenta miał duże szanse powodzenia, bowiem siły rządowe nadal absorbował separatyzm abchaski. Bieg wydarzeń w Gruzji bacznie obserwowała Rosja, która wystąpiła z ponowną propozycją mediacji. Cel Moskwy był oczywisty – za cenę pokoju Gruzja miała podporządkowanie się Rosji i wstąpić do Wspólnoty Niepodległych Państw. Szewardnadze zaryzykował, bez zgody parlamentu skorzystał z rosyjskiej pomocy, następnie wycofał resztki wojsk ze zbuntowanej prowincji i poniósł porażkę. Abchazowie ponownie wykorzystali zbrojną aktywność zwiadzystów i przy milczącym przyzwoleniu Moskwy złamali rozejm. Apokalipsę dopełniał marsz zwiadzystów na Tbilisi. Siły rządowe z samym Szewardnadzem znalazły się w dramatycznym potrzasku²⁰⁵. Klęska wywołała szok w rozbitym kraju. Upokorzony przez dawną metropolię Szewardnadze wiedział, że nie może liczyć na pomoc Zachodu, który Gruzji nie wliczał do swojej strefy wpływów. Nie myślał o swojej pozycji, musiał ratować niepodległość ojczyzny i bez zgody gruzińskich elit politycznych zgodził się na warunki Rosji. Niczym król Herakliusz II oddał ojczyznę pod rosyjski protektorat, chroniąc ją od utraty niepodległości. Był to moment przełomowy w najnowszej historii Gruzji. Wkrótce dzięki rosyjskiej pomocy militarnej zwyciężono zwiadzystów²⁰⁶. Sam Gamsachurdia schronił się w Megrelii i w tajemniczych

²⁰⁴ D. Darcziaszwili, *Elections In Georgia.....*, op. cit. s. VI-VII.

²⁰⁵ W. Jagielski, *Dobre miejsce...*, op. cit., s. 99-100.

okolicznościach zginął²⁰⁷. Prowizoryczny pogrzeb obalonego prezydenta odbył się w styczniu 1994 r. w swaneckiej wiosce Dżichaskari²⁰⁸. Nieliczni zwolennicy Gamsachurdii zrezygnowali ostatecznie z oporu. Jednocześnie z pomocą Rosji udało się władzom gruzińskim zakończyć walki z separatystami abchaskimi. Posłuszna Rosji Szewardnadze wprowadził formalnie Gruzję w struktury WNP 1 marca 1994 r. Większość społeczeństwa gruzińskiego, które wyczerpane było toczącymi się wojnami ze zrozumieniem przyjęła decyzję „głowy państwa”.

Przeprowadzona przez Szewardnadzego reorientacja polityki zagranicznej Gruzji na kurs prorosyjski nie znalazła uznania rosnącej w siłę opozycji politycznej. Dochodziło na tym tle do zamieszek, a nawet zamachów bombowych²⁰⁹. W przeciwieństwie do swoich oponentów Szewardnadze był trzeźwym realistą i wiedział, że uzależnienie się od Rosji podyktowane było wyższą racją stanu. Pod wpływem licznych konfliktów zbrojnych jakie przetoczyły się przez Gruzję zapomniano o jego znaczących sukcesach dyplomatycznych, które uczyniły republikę pełnoprawnym członkiem wspólnoty międzynarodowej. Na przestrzeni 1992 r. Gruzja została uznana *de iure* i nawiązała pełne stosunki dyplomatyczne z wieloma państwami, w tym z kluczowymi mocarstwami – Stanami Zjednoczonymi, Niemcami, Wielką Brytanią, Francją, Włochami oraz stała się członkiem organizacji międzynarodowych: ONZ, MFW i Wspólnoty Państw Morza Czarnego. Nawiązano również kontakty dyplomatyczne z Polską²¹⁰. Szewardnadze nie rezygnował ostatecznie z kursu prozachodniego w polityce zewnętrznej po zawarciu „zgniłego kompromisu” z Rosją, czego dowodem były wielokrotne próby uzyskania pomocy w ONZ i OBWE w postaci międzynarodowych kontyngentów sił pokojowych w strefie rozdzielenia wojsk gruzińskich z separatystami abchaskimi. Pomocy takiej „głowa państwa” nie uzyskała.

²⁰⁶ <http://new-arch.rp.pl/artykul/10034.html>; 10.08.2010.

²⁰⁷ <http://new-arch.rp.pl/artykul/15084.html>; por. „Moskowskije Nowosti” 1994, nr 2, s. 3.

²⁰⁸ W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s. 309.

²⁰⁹ Ibidem, s. 313.

²¹⁰ „Pro Georgia” 1997, t. VI, s. 100.

Na tle faktycznej utraty Abchazji i Osetii oraz odnowienia ścisłej współpracy z Rosją układ na szczytach władzy zaczął pękać a opozycja antyrządowa uległa konsolidacji. Ze stanowiska wicepremiera ustąpiła działaczka Partii Narodowo-Demokratycznej Irina Sariszwili, żona Gii Czanturii, narastał konflikt między przewodniczącym Rady Państwa a Kitowanim i Siguą, którzy zorganizowali Narodowy Front Wyzwolenia, dążący do odzyskania Abchazji siłą. Do opozycji przeszła również Partia Niepodległości Narodowej Ceretelego. Wstąpienie w struktury WNP podległej *de facto* Moskwie, wpłynęło na odrodzenie ugrupowań komunistycznych, przejmujących elektorat KPG, nawet w oparciu o korzenie stalinowskie. Głównym ugrupowaniem opozycyjnym wobec polityki Szewardnadzego stała się Zjednoczona Partia Republikańska, powstała w czerwcu 1994 r. z trzech liberalnych partii reformatorskich – „Karty ‘91” Tedo Paataszwilego, Republikanów Wachtanga Dżabiradzego, i Frontu Ludowego Nodariego Natadzego²¹¹. Tendencję wzrostu przeciwników Szewardnadzego zatrzymał niespodziewanie „historyczny dysydent” Czanturia. Lider Partii Narodowo-Demokratycznej podpisał z przewodniczącym Rady Państwa w maju 1994 r. „Pakt o pokoju” – uznając jego za jedyne polityka gruzińskiego, który może umocnić niepodległość kraju. Sojusz Czanturii, jednego z najbardziej zasłużonych polityków dla odzyskania niepodległości Gruzji z szefem państwa mógł wpłynąć na ustabilizowanie się życia politycznego w republice. Niestety 3 grudnia 1994 r. przewodniczący PND został zastrzelony w centrum Tbilisi²¹². Mimo rozpoczętej przez Szewardnadzego akcji rozbijania ludności²¹³ po konflikcie ze zwiadcistami zamachy bombowe stały się niemal stałym elementem gry politycznej w Gruzji²¹⁴. Opozycja narzekająca na niestabilność polityczną w kraju domagała się również reformy upadającej gospodarki, która w równie dużym stopniu, co wojny absorbowała Gruzynów. Walkę z przestępczością i problem niestabilności życia politycznego Szewardnadze mógł rozwiązać za pomocą resortów siłowym, nad którymi sprawował coraz ściślejszą kontrolę, natomiast do reformy gospodarki niezbędne było szerokie zaplecze polityczne. Szef państwa już w trakcie wygaszania konfliktów wewnętrznych rozpoczął konsolidowanie własnego obozu

²¹¹ W. Materski, s. 310-318.

²¹² <http://new-arch.rp.pl/artukul/35288.html>, 10.09.2010; Serwis „Reutera”, 4 grudnia 1994.

²¹³ „Niezwawisimaja Gazieta” 1994, nr 120 z dn. 25 czerwca, s. 3.

²¹⁴ „Niezwawisimaja Gazieta” 1994, nr 68 z dn. 12 kwietnia, s. 3; „Niezwawisimaja Gazieta” 1994, nr

politycznego. W listopadzie 1993 r. założył nowoczesną partię o nazwie Gruziński Związek Obywatelski (gruz. Sakarthwelos Mokalaketa Kawsziri). Po trzech miesiąca odbył się w stolicy pierwszy zjazd partii, który określił jej cele programowe, przyjął statut i wybrał władze. GZO w swej ideologii umiarkowanej zbliżone było do zachodnich socjaldemokracji. Partia Szewardnadzego w oparciu o rządy prawa i gospodarkę wolnorynkową zapowiadała zaprowadzenie w Gruzji ładu i porządku, przywrócenie integralności terytorialnej kraju na drodze pokojowej, likwidację bezrobocia, wprowadzenie zasad wolnorynkowych oraz poparcie przedsiębiorczości prywatnej²¹⁵. W budowę partii osobiście zaangażował się szef państwa, który cyklicznie występował przed mikrofonami radiowymi i przedstawiał założenia polityki utrzymania pokoju i niepodległości Gruzji oraz stworzył sprawny zespół współpracowników. W szybkim tempie do partii przystąpiło 78 deputowanych, a w rejonowe struktury ponad 100 tys. osób. Partię poparły partie skupiające młodą tbiliską inteligencję: Partia Zielonych, Partia Jedność i Dobrobyt oraz Towarzystwo Tbiliseli. Na czele ugrupowania stanął sam Szewardnadze, ale kierownictwo oddał w ręce jej sekretariatu generalnego, do którego weszli w 1995 r.: Żurab Żwania, Eldar Szengelaja i Georgi Baramidze²¹⁶.

Szewardnadze posiadając umocnioną pozycję w parlamencie powołał wiosną 1994 r. nowy rząd, który opracował pakiet reform gospodarczych. Kłopoty w wdrażaniu programu zmusiły nową ekipę z skorzystania pomocy międzynarodowych ekspertów. Manewr Szewardnadzego pozwolił zatrzymać galopujący kryzys (szerzej w rozdziale IV) i uśmierzyc niepokoje społeczne, które objawiły się m.in. w nieudanej inicjatywie zorganizowania przez grupę 10 obywateli referendum w sprawie wotum zaufania dla parlamentu²¹⁷.

Wraz z uzdrawianiem gospodarki rozpoczęto rozprawę z niewygodnymi przeciwnikami politycznymi w ramach obowiązującego prawa. GZO wezwało przewodniczącego Rady Państwa do zaprowadzenia porządku „żelazną ręką”²¹⁸. Apel wymierzony był w przeciwników politycznych, którzy stać mogli za zbrojnymi próbami

²¹⁵ „Niezawisimaja Gazieta” 1994, nr 51 z dn. 18 marca, s. 3.

²¹⁶ A. Furier, *Droga...*, op cit., s. 195.

²¹⁷ Ibidem, s. 217.

²¹⁸ <http://new-arch.rp.pl/arttykul/35462.html>, 10.09.2010

odzyskania Abchazji oraz atakami terrorystycznymi. Na polecenie Szewardnadzego siły bezpieczeństwa zaarrestowały ponad 370 członków Frontu Narodowego Wyzwolenia, którzy udali się w kierunku Abchazji, chcąc ponownie zaatakować republikę buntującą się przeciwko Tbilisi. Wśród aresztowanych znaleźli się były minister obrony Tengiz Kitowani oraz poprzedni szef rządu gruzińskiego Tengiz Sigua. Liczba więźniów politycznych wzrosła w ciągu 3-letniego szefostwa „srebrnego lisa” do 100 osób. Zapewnienia Szewardnadzego nie brzmiały wiarygodnie, że „Gruzja nie ma więźniów politycznych”²¹⁹. Mimo, to szef państwa rozpoczął rozprawę z krępującym jego poczynania „wojując partią” Mchedrioni. Jeźdźcy, którzy zajmowali wiele istotnych funkcji państwowych w resortach siłowych, zmuszeni zostali na wiosnę 1995 r. do złożenia broni – „poszli w rozsypkę”²²⁰. Równocześnie podjęto inicjatywę pokojową uspokojenia stosunków politycznych. Strona rządowa opracowała dziewięciopunktową Deklarację o Narodowej Zgodzie i Jedności, która zawierała zobowiązanie do popierania prowadzonych przez rząd reform gospodarczych, walki z przestępczością i obrony integralności terytorialnej. Deklarację podpisało 34 partie i ruchy obywatelskie. Podobna liczba organizacji politycznych uznała dokument tylko za propagandowy gest²²¹.

Porządkowanie sceny politycznej wymuszał zbliżający się koniec kadencji parlamentu i konstytucyjny obowiązek rozpisania nowych wyborów parlamentarnych. Szewardnadze posiadał słuszne przeświadczenie, że umocnienie niepodległości Gruzji może być dokonane, nie poprzez skłócony parlament (zwiastowało to istnienie licznych partii politycznych), ale dzięki silnej władzy centralnej skupionej w jego rękach. W tym celu dokonano 24 sierpnia 1995 r. uchwalenia przez Radę Państwa nowej konstytucji. Określała ona państwo jako republikę parlamentarną, której głową jest prezydent, wybierany w wyborach powszechnych na pięcioletnią kadencję. Władzę ustawodawczą powierzono jednoizbowemu parlamentowi, który składał się z 225 deputowanych, wybieranych na czteroletnią kadencję w wyborach powszechnych według ordynacji mieszanej. Władza wykonawcza powierzono nadzorowanemu przez prezydenta rządowi. W Gruzji usankcjonowano system prezydencki, przygotowany dla dotychczasowej

²¹⁹ G. Nodia, *Democracy without Democrats*, “War Report” 1997, nr 56, s. 29-31; istnienie więźniów politycznych potwierdziła sprawa Wiktora Domuchowskiego, o czym pisała obszernie prasa polska.

²²⁰ W. Jagielski, *Gruzja*, op. cit., s. 194.

²²¹ A. Furier, *Droga.....*, op. cit., s. 218.

„głowy państwa”²²². W lipcu 1995 r. ustalono termin wyborów prezydenckich i parlamentarnych na 5 listopada. Pod koniec sierpnia marsz po władzę Szewardnadzemu próbowali zastopować zamachowcy²²³. Wybuch samochodu pułapki ranił lekko przejeżdżającego limuzyną szefa państwa. Wśród zamachowców wymieniano szefów rosyjskich służb specjalnych, separatystów abchaskich, Dżabę Joselaniego oraz ministra bezpieczeństwa republiki Igora Georgadze²²⁴. Analitycy polityczni wskazywali, że organizatorem zamachu była Moskwa, która chciała poprzez likwidację Szewardnadzego udaremnić rozpoczęte przez niego próby uniezależnienia się energetycznego Gruzji.

Zamach terrorystyczny na „głowę państwa” nie zakłócił przygotowań do wyborów. 1 września uchwalono ordynację wyborczą. W wyborach prezydenckich mogli wziąć udział politycy, którzy zdołają zebrać 50 tys. podpisów. Wymóg ten spełniło 6 kandydatów. W wyborach parlamentarnych wystartowało 65 partii i organizacji politycznych, skupiających, 8,2 tys. kandydatów. Tak jak w poprzednich wyborach partie o mniejszym poparciu organizowały się w bloki wyborcze – powstało ich 8²²⁵. By uniknąć rozproszenia głosów w parlamencie ustalono dla partii 5-procentowy próg wyborczy.

W wyborach prezydenckich zdecydowanym faworytem był Szewardnadze, popierany przez siły rządowe oraz zwolenników pokojowego rozwiązania separatyzmu abchaskiego i południowoosetyjskiego oraz zacieśnienia więzów politycznych z Rosją (GZO, Partia Socjalistyczna, Blok Postęp, Związek Reformatorów, Tanadgoma). Elektorat prorosyjsko nastawiony wyrażał poparcie również dla Dżumbera Patiaszwiliego oraz gen. Pantelemona Georgadzego (Zjednoczona Partia Komunistyczna). Pozostali kandydaci: Akaki Bakradze (poparcie Partii Narodowo-Demokratycznej), Roin Liparteliani (poparcie Partii Agrarnej) i Kartlos Garibaszwili – reprezentujący obóz opozycji antykomunistycznej – popierani byli przez mniejsze partie i *de facto* nie mieli większych szans na uzyskanie dobrego wyniku. W wyborach parlamentarnych z pośród 54 bloków wyborczych faworytów upatrywano w pięciu partiach: Gruzińskim Związku

²²²http://www.parliament.ge/index.php?lang_id=GEO&sec_id=69&kan_det=det&kan_id=23; 10.09.2010

²²³ <http://new-arch.rp.pl/artukul/66038.html>, 10.09.2010.

²²⁴ <http://new-arch.rp.pl/artukul/66194.html>, 10.09.2010.

²²⁵ A. Furier, *Droga...*, op. cit., s. 205 i 220.

Obywatelskim, Narodowej Partii Demokratycznej, Zjednoczonej Partii Komunistycznej, Zjednoczonej Partii Republikańskiej i w Związku Tradycjonalistów. Gruzińska scena polityczna podzielona była na cztery główne obozy: rządzący, niepodległościowy – zwolennicy kursu prozachodniego, zwolenników Gamsachurdii oraz tzw. folklor, głoszący głównie hasła „restauracji stalinowskiego komunizmu”. Gruzini wybierając się na listopadowe wybory mogli znaleźć na listach pełen spektrum kierunków politycznych: od monarchistów po organizacje praw kobiet i dzieci²²⁶.

Kampania wyborcza w 1995 r. zbliżona był do standardów europejskich. Partie i kandydaci na prezydenta reprezentowali swoje poglądy poprzez ulotki, plakaty i wywiady telewizyjne, ale tylko kampania Szewardnadzego odznaczała się profesjonalizmem. Wykorzystując swoje doświadczenie polityczne, sukcesy w umacnianiu niepodległości Gruzji oraz sprawowaną funkcję umiejętnie potrafił przekonać rodaków do swojego programu. Nadal nazwisko byłego ministra spraw zagranicznych ZSRR posiadało przyciągającą magię. Szewardnadze przed wyborami odniósł kilka istotnych sukcesów: podpisał nową konstytucję, gwarantującą stabilność ustrojową państwa oraz przyjął w odrestaurowanym budynku parlamentu delegację rządową USA, która wyraziła poparcie dla dalszych reform gruzińskiej państwowości. W czasie kampanii Szewardnadze umiejętnie posłużył się propagandą: wykorzystał nieudany zamach na jego osobę, odwiedził buntującą się Adżarię, spotkał się z katolikosem Ilią II, wspólnotą żydowską i azerską. Dla Gruzinów najistotniejszą kwestią pozostawała sprawa uregulowania separatystycznych autonomii. Szewardnadze jako jedyny polityk zdołał przekonać wyborców, że problem integralności terytorialnej kraju można rozwiązać na drodze pokojowej przy współpracy z Rosją²²⁷. Zmęczeni wojną Gruzini uwierzyli, że „Biały Lis” jest gwarantem takiego rozwiązania.

Wybory z 5 listopada 1995 r. odbyły się na terytorium całej Gruzji z wyjątkiem Abchazji i części Południowej Osetii. „Według obserwatorów Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, którzy czuwali nad przebiegiem wyborów, głosowanie przebiegało zgodnie z zasadami demokracji. Odnotowano jedynie drobne nieprawidłowości”²²⁸. Przy stosunkowo dużej frekwencji, wynoszącej 80 % w wyborach

²²⁶ A. Furier, *Dlaczego Szewardnadze?* „Eurazja” 1996 r., t. III, nr 1, s. 110-111.

²²⁷ A. Furier, *Droga...*, op. cit., s. 224-225.

²²⁸ <http://new-arch.rp.pl/artukul/71558.html>, 10.09.2010.

prezydenckich zwyciężył Eduard Szewardnadze, którego zagłosowało ok. 75 procent wyborców²²⁹.

Tab. 9. Wyniki wyborów prezydenckich z 5 listopada 1995 r.

Kandydat	Liczba głosów	Procent głosów
Eduard Szewardnadze	1 589 909	74,32
Dżumber Patiaszwili	414 303	19,37
Akaki Bakradze	31 350	1,47
Pantelejmon Giorgadze	10 697	0,50
Kartlos Garibaszwili	10 023	0,47
Roin Lipartelani	7 948	0,37

Źródło: D. Slider, *Democratization In Georgia*, s. 190.

Tab. 10. Wyniki wyborów parlamentarnych z 5 listopada 1995 r.

Partie/Bloki wyborcze	Liczba głosów	Procent głosów	Liczba mandatów	Procent mandatów
Gruziński Związek Obywatelski	504 586	23,71	113	50,2
Partia Narodowo-Demokratyczna	169 218	7,97	37	16,4
Związek Gruzińskiego Odrodzenia	145 626	6,84	33	14,7
Związek Gruzińskich Tradycjonalistów	89 752	4,22	2	0,9
Partia Socjalistyczna	80 747	3,79	3	1,3
Związek Gruzińskich Reformatorów/ Porozumienie Narodowe	61 424	2,89	1	0,4
Unia Polityczna „Tanadgoma”	45 747	2,15	3	1,3
Komunistyczna Partia Gruzji	44 117	2,07	1	0,4
Zjednoczona Partia Republikańska	35 051	1,65	1	0,4
Blok „Postęp”	28 189	1,37	4	1,8
Kandydaci niezależni	-	-	27	12,2
Łącznie			225	100,0

Źródło: D. Slider, *Democratization in Georgia*, s. 183-184.

W wyborach parlamentarnych najwięcej mandatów zdobyło ugrupowanie przyszłego prezydenta, Gruziński Związek Obywatelski. Klęskę poniósł blok lewicowy (komuniści i socjaldemokraci) oraz blok Zjednoczona Gruzja - kontynuatorzy polityki Zwiada Gamsachurdii. Definitywnie ze sceny politycznej zniknęli dawni sojusznicy, a następnie wrogowie Szewardnadzego – Joselani i Kitowani.

Wybory okazały się całkowitym sukcesem Szewardnadzego, który objął do 2000 r. stanowisko prezydenta, a poprzez dobry wynik GZO uzyskał silne zaplecze w

²²⁹ „Neue Kaukasische Post” 1996, nr 1, s. 38-39; por.: W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s. 325.

parlamencie. Wybory listopadowe były również sukcesem Gruzji – utwierdzały demokratyczne przemiany oraz normalizowały wizerunek kraju w świecie. Zmienił się również stosunek gruzińskich polityków do własnej państwowości. W przeciwieństwie do wyborów z 1991 r. zaakceptowano wielonarodowość Gruzji, o czym świadczą wystąpienia kandydatów w języku nie tylko gruzińskim, ale również rosyjskim, azerskim czy ormiańskim²³⁰. Naród gruziński dał kolejną szansę rządzącym, by kraj w końcu nawiązał do chlubnej historii.

Nowa konstytucja oraz wygrane wybory pozwalały prezydentowi Szewardnadzemu na przeprowadzenie sanacji państwa. Kierunek rządów trafnie zapowiadał tytuł jednego z pierwszych wywiadów prezydenta: „Będzie dyktatura, ale dyktatura prawa”²³¹. Zmiany instytucjonalne w państwie dyktaturę taką rozpoczynały. Szewardnadze bogaty o wcześniejsze doświadczenia zrezygnował z oparcia swoich rządów na parlamencie – rządy sprawował za pomocą dekretów. Urząd premiera uczyniono niemal zastępcą prezydenta, a w resortach siłowych uporządkowano sytuację. Podobnej determinacji, jak w usprawnieniu władzy wykonawczej prezydentowi nie wystarczyło w naprawie gospodarki. Z pomocą międzynarodowych instytucji finansowych udało się ożywić początkowo niektóre wskaźniki ekonomiczne. Po 1998 r. nastąpiło jednak załamanie koniunktury na rynku rosyjskim i tureckim. Szewardnadze zniechęcony skalą trudności podobnie jak jego poprzednik zrezygnował z niepopularnych reform. Postępy poczyniono w polityce zagranicznej. Prezydent widząc brak pozytywnych aspektów sojuszu z Rosją, postanowił nawiązać ściślejsze stosunki z Zachodem. Zdecydowano się przyjąć za perspektywę strategiczną partnerstwo Gruzji z NATO i Unią Europejską²³². Uniezależnienie od Rosji próbowano rozluźnić również poprzez budowę lokalnego partnerstwa na płaszczyźnie gospodarczej z Ukrainą, Azerbejdżanem i Mołdawią (GUAM). Presja Rosji ambitne plany organizacji jednak przekreśliła, a w kwestii statusu autonomii abchaskiej i południowoosetyjskiej nie pozwoliła odnieść Szewardnadzemu znaczącego sukcesu. Jego renoma „ojca narodu” zaczęła gasnąć i potwierdziła to kampania do wyborów prezydenckich z 9 kwietnia 2000 r. Szewardnadze uzyskał reelekcję z poparciem ok. 81 procent głosujących. Zwycięstwo faworyta było możliwe po szantażu służb specjalnych na głównym kontrkandydacie, Dżumberze Patiaszwilim (16,55 procent poparcia), na którego zrzucano bezpośrednią

²³⁰ A. Furier, *Dlaczego Szewardnadze?* „Eurazja” op. cit., s. 112.

²³¹ A. Mikadze, *Budiet dyktatura – no dyktatura zakona*, „Moskowskije Nowosti” 1995, nr 78, s.9.

²³² <http://new-arch.rp.pl/artukul/248205.html>, 10.09.2010.

odpowiedzialność za masakrę tbiliską z 1989 r. Pozostali kandydaci skarżyli się na utrudniony dostęp do masmediów. Według szefa misji obserwatorów OBWE, Nikołaja Wulczanowa, liczba oddanych głosów była większa od liczby osób uprawnionych do głosowania. Rywalizacja wyborcza z 2000 r. nie przypominała nowoczesnej demokracji²³³. Szewardnadze odniósłby zwycięstwo w wyborach bez fałszerstw, potrzebował jednak zwycięstwa miażdżącego. Gruzini przy całej ułomności jego rządów doceniali, że kraj nie jest targany wojnami, ponadto prezydent nie posiadał liczącego się rywala, który mógł z nim rywalizować. Kolejna prezydentura Szewardnadzego odznaczyła się utrwaleniem w polityce zagranicznej kursu prozachodniego. Wpływ na to miał przede wszystkim zamach terrorystyczny na World Trade Center z 11 września 2001 r. Gruzja stała się miejscem schronienia dla islamskich bojowników ceczeńskich. Powstały podejrzenia, że w rejonie Wąwozu Pankiskiego mogą przebywać terroryści z Afganistanu. Zarówno Stany Zjednoczone, jak i Rosja problem destabilizujący bezpieczeństwo w regionie próbowali rozwiązać. Szewardnadze skorzystał z pomocy wojskowej Amerykanów²³⁴. Nowy prezydent Rosji, Władimir Putin próbując odzyskać wpływ na rząd w Tbilisi rozpoczął naciski na republikę poprzez szantaż gospodarczy oraz wspieranie żądań separatystycznych Abchazji (nadawanie obywatelstwa rosyjskiego Abchazom) i Osetii Południowej²³⁵. Szewardnadze nie dał się jednak sprowokować do zerwania stosunków dyplomatycznych z Rosją, które grozić mogły tragicznym konfliktem, ale tracił poparcie w oczach. Państwo gruzińskie na początku XXI w. popadło w kryzys. Zbliżał się kres rządów „srebrnego lisa”.

Protegowany Szewardnadzego, Michaił Saakaszwili, który zaczął wyrastać na lidera nowej, prężnej opozycji antyrządowej dość radykalnie, lecz trafnie określił ostatnie lata rządów prezydenta: „Staczaliśmy się w przepaść, a Szewardnadze nie potrafił niczemu zaradzić albo udawał, że w ogóle tego nie dostrzega”²³⁶. Najbardziej dokuczliwy był kryzys gospodarczy i wynikające z niego coraz częstsze i dłuższe przerwy w

²³³ <http://new-arch.rp.pl/artykul/271858.html>, 10.09.2010.

²³⁴ <http://new-arch.rp.pl/artykul/375461.htm>, 10.09.2010.

²³⁵ „Rzeczpospolita”, 14 stycznia 2003, s.7.

²³⁶ W. Jagielski, *Dobre miejsce...*, op. cit., s. 202

dostawach prądu i gazu, które stały się „symboliczną wizytówką gruzińskiej biedy”. Na wszystkich szczeblach administracji panoszyła się korupcja. Naród gruziński nie powinien jednak zapomnieć o tym, co udało się Eduardowi Szewardnadzemu dokonać w ciągu zaledwie pierwszych dwóch-trzech lat prezydentury. „Przerwał wojny w Osetii Południowej i Abchazji, zaprowadził pokój w samej Gruzji, przepędził z ulic tych wszystkich partyzantów, którzy w pierwszych latach niepodległości stanowili prawo w państwie bezprawia, doprowadził do przerwania międzynarodowej izolacji, w jakiej znalazła się Gruzja pod rządami Gamsachurdii, ściągnął zagraniczny kapitał, zaczął liberalne i demokratyczne reformy, przeorientował politykę na Zachód”²³⁷. Rządy Edwarda Szewardnadzego (III 1992 – XI 2003) wpłynęły w znacznym stopniu na umocnienie kruchej niepodległości Gruzji.

2.4. „Rewolucja Róż”. Prezydentura Micheila Saakaszwiliiego – budowa nowoczesnej państwowości.

Kryzys rządów Szewardnadzego zbiegł się z powstaniem nowej, prężnej opozycji, która skupiała młodych działaczy politycznych, domagających się reform w duchu zachodnich demokracji. W większości byli to politycy wywodzący się z obozu rządzącego, „wychowankowie” prezydenta. Szewardnadze potrzebował w swojej drużynie „młodych marzycieli, gniewnych idealistów, pragnących poświęcić się budowie kraju”²³⁸. Wśród nich prym wiodli: Micheil Saakaszwili – minister sprawiedliwości, Zurab Żwania – przewodniczący parlamentu, oraz Nino Burdżanadze – posłanka i przewodnicząca wielu komisji parlamentarnych. Aby uzyskać stan równowagi w rządzie, Szewardnadze powoływał ludzi, którzy pojmowali władzę jako interes i dążyli do utrzymania *status quo*. Dochodziło do licznych tarć między frakcjami, a sam prezydent tracił determinację do uzdrowienia państwa. Społeczeństwo gruzińskie nadal uważało Szewardnadzego za dobrego przywódcę, a winę za całe zło obarczało jego współpracowników. Gruzinom oczy otworzyła prywatna stacja telewizyjna Rustawi-2 – jedyne niezależne medium w kraju. Programy tej stacji: *Sześćdziesiąt minut* oraz *Nocny kurier*, przedstawiając błędy prezydenta, przyciągały rzeszę setek tysięcy telewidzów. Wkrótce nastąpiła kontrofensywa rządzących. Latem 2001 r. we własnym mieszkaniu w

²³⁷ Ibidem, s. 202-203.

²³⁸ Ibidem, s. 207.

Tbilisi zastrzelono prowadzącego program Nocny kurier, dwudziestosześcioletniego dziennikarza Giorgiego Sanaję. Na pogrzeb ulubieńca przybyło niemal całe miasto. Dwa miesiące później siły porządkowe zamknęły telewizję Rustawi-2. Przeciwko jawnemu łamaniu praworządności przed parlamentem zebrał się wielotysięczny tłum, domagający się dymisji rządu i prezydenta – po raz pierwszy wznoszono okrzyki: Kmara! (Dość). Niedawni uczniowie, widząc postępujący kryzys jeden po drugim przechodzili do opozycji. Pierwszym odważnym był Saakaszwili, który bez ogródek ustępując ze stanowiska stwierdził, że: „Nie da się pracować w rządzie, w którym zasiadają ministrowie biorący łapówki”²³⁹. Bezkompromisowość w walce z korupcją oraz krytyka poczynań rządzących przyniosła mu ogromną popularność. Po założeniu własnej partii – Ruch Narodowy, Saakaszwili z ugrupowaniem „Tbilisi bez Szewardnadzego” wygrał w cułach wybory samorządowe w stolicy i został przewodniczącym rady miasta²⁴⁰. W jego opozycyjne ślady udali się Żwania i Burdżanadze oraz inni: Micheil Mczawariani, Giorgi Baramidze i Zurab Nogaideli. Reformatorzy uważali Gruzję pod rządami prezydenta za „kraj możliwości straconych” i podjęli wysiłek tworzenia nowoczesnych partii, w celu odwrócenia tej tendencji. Szansę otrzymali w wyborach parlamentarnych 2 listopada 2003 r. Sondáže przedwyborcze wskazywały zwycięstwo Ruchu Narodowego i bloku „Burdżanadze-Demokraci” – partii opozycyjnych, które wystartowały w kampanii wyborczej pod wspólnym hasłem: „Gruzja bez Szewardnadzego”. Prezydencki blok „Za Nową Gruzję”, zajmował dopiero czwarte miejsce z 8-procentowym poparciem²⁴¹. Wybory miały być papierkiem lakmusowym wskazującym, jak będzie wyglądało przekazanie realnej władzy. Druga, a zarazem ostatnia kadencja Szewardnadzego zmuszała go do wskazania następcy, lub jeśli chciał zatrzymać dla siebie urząd zmiany konstytucji. Do tego niezbędny był parlament.

Do urn wyborczych udało się jedynie 35 procent uprawnionych do głosowania. Tak niska frekwencja świadczyła o małej wierze Gruzinów, że cokolwiek może się zmienić. Przełom jednak nastąpił z chwilą ogłoszenia wstępnych wyników, które dawały zwycięstwo niepopularnemu obozowi prezydenckiemu. W całym kraju, a szczególnie na ulicach Tbilisi, doszło do masowych protestów. Szczególną aktywność wykazała młodzieżowa organizacja obywatelska „Kmara”. Demonstracjami kierował Michaił

²³⁹ Ibidem, s. 207-219.

²⁴⁰ W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s. 336.

²⁴¹ <http://new-arch.rp.pl/artykul/458798.html>, 10.09.2010.

Saakaszwili. Pod wpływem charyzmatycznego przywódcy opozycji tłumy skandowały: „Oddajcie nam nasze głosy!”, „Dosyć!”, „Sakartwelo!”, oraz imię swojego przywódcy: „Misza, Misza!”²⁴². O nieprawidłowościach w wyborach alarmowała OBWE. Wybory parlamentarne w Gruzji, które miały być sprawdzianem tamtejszej demokracji, odbyły się w totalnym bałaganie. Z całego kraju nadchodziły informacje o niekompletnych spisach wyborców, kradzieżach urn, pobiciach członków wyborczych komisji i unieważnionych wynikach²⁴³. Szczególne zaniedbania, wręcz fałszerstwa odnotowano w Czardahi, Muhrani, Kandzie i Gori²⁴⁴. Z całej Gruzji, skrycie, zwykłymi liniowymi autobusami, pociągami i samochodami do stolicy zjeżdżali zwolennicy opozycji, która otwarcie domagała się nowych wyborów i ustąpienia prezydenta. Rząd przeszedł do ofensywy: postawił na nogi policję i wyprowadził na ulicę oddziały wojsk wewnętrznych²⁴⁵. Szewardnadze uzyskał poparcie Armenii i Azerbejdżanu oraz zaczął zabiegać o głosy z Adżarii, które mogły zadecydować o ostatecznym wyniku wyborczym²⁴⁶. W odpowiedzi Saakaszwili wezwał wszystkich Gruzynów do sprzeciwu wobec władz poprzez nieposłuszeństwo wypełniania obowiązków obywatelskich²⁴⁷. Na ulicach Tbilisi pojawiły się proządowe posiłki z Adżarii, a rządzący prowincją Asłan Abaszydze nawoływał, by powstrzymać „faszystowską” opozycję. Szewardnadze nie zamierzał rezygnować z władzy i krótko przedstawił scenariusz nadchodzących wypadków: „Gdy za dwa, trzy dni Centralna Komisja Wyborcza ogłosi ostateczne rezultaty zwołam pierwszą sesję nowego

²⁴² W. Materski, Gruzja, op. cit., s. 337.

²⁴³ <http://new-arch.rp.pl/artukul/458798.html>, 10.09.2010.

²⁴⁴ P. Reszka, Miejsce po imperium, Warszawa 2007, s. 144-145, 166.

²⁴⁵ <http://new-arch.rp.pl/artukul/459603.html>, 10.09.2010.

²⁴⁶ P. Reszka, Miejsce..., op. cit., s. 171, 179.

²⁴⁷ <http://new-arch.rp.pl/artukul/460256.html>, 10.09.2010.

parlamentu. Ten wybierze swojego przewodniczącego i szefów komisji”²⁴⁸. Sytuację zaogniły oficjalne wyniki wyborów ogłoszone przez Centralną Komisję Wyborczą. Sfałszowane wybory wygrał rządowy blok „Za Nową Gruzję”, tuż przed „Odrodzeniem” Abaszydzego i opozycją antyrządową. Zwycięzca wyborów zmieniła się po raz czwarty w ciągu dwóch tygodni! Zagraniczni obserwatorzy przekonani byli, że powtórzy się scenariusz z końca 1991 r., gdy obalano Gamsachurdę.

Tab. 11. Wyniki sfałszowanych wyborów parlamentarnych z 2 listopada 2003 r.

Partie/Bloki	Procent głosów
Blok „Za Nową Gruzję”	21,32
„Odrodzenie”	18,84
Ruch Narodowy	18,80
Partia Pracy	12,04
Blok „Burdżanadze – Demokraci”	7,39
Nowa Prawica	7,39

Źródło: <http://new-arch.rp.pl/artukul/461540.html>, 10.09.2010.

Opozycja nie uznała wyników wyborów parlamentarnych i zapowiedziała mobilizację społeczeństwa do wielkiej, ale pokojowej manifestacji przeciwko reżimowi. W tym celu Saakaszwili wyjechał ze stolicy zmobilizować swoich zwolenników w cały kraj. Opozycja wróciła pod parlament jeszcze liczniejsza i pewniejsza siebie. Demonstrujący zaskoczyli swoją postawą siły porządkowe. Nigdzie nie dochodziło do burd, młodzi bratali się z policjantami wtykając im róże w lufy karabinów. Dumni Gruzini zaczęli nazywać swój zryw po demokrację rewolucją róż. Na stronę opozycji zaczęły przechodzić oddziały policji i gwardii narodowej. Szewardnadze nie chciał i uważał, że nie może ustąpić, dążył do jak najszybszego zwołania nowego parlamentu, co pozwalałoby mu przeprowadzić sukcesję urzędu. Saakaszwili zapowiedział, że nigdy do tego nie dopuści. Wszystko rozegrało się 21 listopada 2003 r. w dzień inauguracyjnego posiedzenia parlamentu. Do gry politycznej włączył się katolikos Ilia II, który zapowiedział, że nie udzieli parlamentowi błogosławieństwa. Tłum demonstrujących ruszył na gmach parlamentu. Siły porządkowe przepuściły demonstrantów ściskających w rękach pęki róż na znak, że nie chcą przemocy. „Saakaszwili na czele kilkudziesięciu działaczy niosących partyjne białe sztandary z czerwonym krzyżem św. Jerzego wkroczyli do sali parlamentu”²⁴⁹. Na Sali doszło do rękoczynów, Szewardnadze opuścił mównicę w asyście ochrony i udał się do podmiejskiej rezydencji Krcanisi. Jego miejsce

²⁴⁸ <http://new-arch.rp.pl/artukul/460973.html>, 10.09.2010.

²⁴⁹ W. Jagielski, *Dobre miejsce...*, op. cit., s. 226.

zajął Saakaszwili, który ogłosił, że pełniącym obowiązki prezydenta oraz głównodowodzącym armią od tej pory jest Nino Burdżanadze. Wszystko to odbywało się na oczach setek tysięcy Gruzinów, bowiem obrady transmitowała telewizja. Początkowo Szewardnadze zagroził, że władzę w kraju przejmą resorty siłowe, ale po konsultacjach z ministrem spraw zagranicznych Federacji Rosyjskiej, Igorem Iwanowem oraz sekretarzem stanu USA, Collinem Powellem zgodził się na serię rozmów z liderami opozycji. 23 listopada prezydent spotkał się z delegacją opozycji w swojej rezydencji i po godzinnej rozmowie złożył urząd, uznając tym samym wybory z 2 listopada za nieważne i sfałszowane ²⁵⁰. Szewardnadze pomny doświadczeń Gamsachurdii nie chciał kolejnej wojny domowej i z godnością wybitnego męża stanu bezkrwawo przekazał władzę swoim „wychowankom”. Kraj ogarnęła euforia. Gruzini, doprowadzając do pokojowej zmiany na szczytach niereformowalnej władzy dorosli do demokracji. Rewolucja róż stanowiła niejako symboliczne zamknięcie procesu dochodzenia gruzińskiego państwa do niepodległości²⁵¹.

23 listopada na wezwanie Saakaszwiliiego gruziński parlament zebrał się w starym składzie i usankcjonował pełnomocnictwa dla Nino Burdżanadze w pełnieniu funkcji głowy państwa. Przewodnicząca izby ogłosiła termin przyspieszonych wyborów prezydenckich na 4 stycznia 2004 r. Do wyścigu prezydenckiego wystartowało sześciu kandydatów, ale tylko jeden miał szansę na zwycięstwo – Micheil Saakaszwili. Przywódca Rewolucji Róż program wyborczy oparł na krytyce poprzedniej ekipie oraz zapewnieniach walki z korupcją i związania przyszłości kraju z NATO i Unią Europejską. Wybory starym zwyczajem nie odbyły się w Abchazji i Osetii. Istniało również niebezpieczeństwo, że dołączy do nich Adżaria, jednak pod naciskiem ambasadora Stanów Zjednoczonych Abaszydze ugiął się i zezwolił na otwarcie komisji wyborczych w „swojej” prowincji.

Tab. 12. Wyniki wyborów prezydenckich z 4 stycznia 2004 r.

Kandydat	Ugrupowanie polityczne	Procent głosów
Micheil Saakaszwili	Nowy Ruch Narodowy	96,0
Teimur Szasziaszwili	„Biały Ruch”	1,9
Zaza Sicharulidze	Związek Synów Bożych	1,2
Roin Lipartelani	„Dawid Budowniczy”	0,3
Kartlos Garibaszwili	Związek Adwokatów Gruzji	0,2
Zurab Kelechaszwili	Mdzeweli	0,1
Przeciw wszystkim		0,3

²⁵⁰ P. Reszka, *Miejsce...*, op. cit., s. 191-192.

²⁵¹ P. Trzaskowski, *Gruzińska "rewolucja róż"...*, op. cit., s. 10-145.

Źródło:

Przy 83-procentowej frekwencji spektakularne zwycięstwo odniósł Saakaszwili, uzyskując poparcie aż 96 procent głosujących. Młody polityk stał się nadzieją dla większości Gruzinów. Głosowali na niego nawet jego niedawni zawzięci wrogowie. Szewardnadze, który ciągle mieszkał w państwowej rezydencji w Tbilisi, także przyznał, że głosował na Miszę²⁵². Trzydziestosześcioletni lider Ruchu Narodowego został zaprzysiężony na prezydenta Gruzji 25 stycznia 2004 r.²⁵³. Stał się jednym z najmłodszych polityków demokratycznego świata, pełniących funkcję głowy państwa.

Nowy prezydent Gruzji urodził się 21 grudnia 1967 r. w Tbilisi. Charyzmatyczny, chorobliwie ambitny i pewny siebie uzyskał szerokie wykształcenie prawnicze na Uniwersytecie w Kijowie i Uniwersytecie Columbia. Po powrocie do kraju zajął się polityką. Wstąpił do rządowego Związku Obywatelskiego i w 1995 r. został deputowanym do parlamentu gruzińskiego. Trzy lata później był już przewodniczącym klubu poselskiego Związku Obywatelskiego. Szybko zyskiwał poparcie i uznanie Szewardnadzego. W 2000 r. otrzymał stanowisko ministra sprawiedliwości i rozpoczął bezpardonową walkę z korupcją na wszystkich szczeblach administracji państwa. Poróżniony z prezydentem przeszedł do opozycji i założył własne ugrupowanie polityczne. Krytykę władz kontynuował jako przewodniczący rady miasta Tbilisi. Stał się najbardziej popularnym politykiem w Gruzji²⁵⁴. W wyniku Rewolucji Róż naród gruziński powierzył w jego ręce losy ojczyzny.

²⁵² <http://new-arch.rp.pl/artykul/467290.html>; 10.09.2010.

²⁵³ <http://new-arch.rp.pl/artykul/470570.html>; 10.09.2010.

²⁵⁴ http://www.president.gov.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=215

Fot. 3. Micheil Saakaszwili.

Źródło: http://www.president.gov.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=221&album_id=12

Nowa ekipa rządząca dla przeprowadzenia reformy państwa musiała mieć silne oparcie w parlamencie. Zdecydowano się utrzymać mandaty osiemdziesięciu pięciu deputowanych wybranych w listopadowych wyborach w okręgach jednomandatowych, a pozostałe 150 miejsca w izbie uzupełnić poprzez nowe wybory 28 marca 2004 r. Kampanię przeprowadzono nie tylko w języku gruzińskim, ale również w językach azerskim, ormiańskim i rosyjskim. Zachodni komentatorzy zgodni byli w opinii, że Gruzja czyni szybkie postępy w demokracji.

Tab. 13. Wyniki wyborów parlamentarnych z 28 marca 2004 r.

Partie/Bloki	Procent głosów	Mandaty
Ruch Narodowy - Demokraci	67,020	135
Prawicowa Opozycja, Przemysłowcy, Nowe Prawa	7,620	15
Demokratyczna Unia „Odrodzenie”	6,020	
Partia Pracy Gruzji	5,810	
Ruch Polityczny „Wolność”	4,230	
Partia Narodowo-Demokratyczna – Tradycjoniści	2,520	
Socjalistyczna Partia Gruzji	0,470	
Nacjoniści	0,270	
Partia Prawdy Demokratycznej	0,150	
Blok Wyborczy „Odrodzenie Narodowe”	0,110	

Narodowo-Państwowa Unia Gruzji „Mdzleweli”	0,050	
Zjednoczona Komunistyczna Partia Gruzji	0,040	
Blok Wyborczy „Ojczyzna”	0,030	
Partia Narodowej Ideologii Gruzji	0,030	
Gruziński Sojusz Ludowy	0,030	
„Sprawiedliwość”	0,010	
Partia Ochrony Praw Konstytucyjnych	0,005	
Przeciw wszystkim	0,200	

Źródło: opracowanie własne na podstawie Internetu.

Frekwencja w wyborach parlamentarnych była jednak niższa niż w wyborach prezydenckich i wyniosła 64 procent. Przy wysokim progu, sięgającym 7 procent parlament uzupełnili kandydaci tylko dwóch partii. Na fali rewolucyjnego entuzjazmu wygrała miążdząco proprezydencka koalicja Ruch Narodowy – Demokraci, uzyskując aż 135 mandatów na 150 możliwych! Resztę miejsc otrzymał blok wyborczy „MOMA” (Prawicowa Opozycja, Przemysłowcy, Nowe Prawa)²⁵⁵. Nowy parlament podczas inauguracyjnego posiedzenia, na wniosek prezydenta Saakaszwiliego zdecydował o zmianie flagi narodowej – z dotychczas obowiązującej bordowo-czarno-białej I Republiki, na nową, białą w czerwone krzyże, nawiązującą do Gruzji złotego wieku Dawida IV i królowej Tamary²⁵⁶. Stanowiło to podkreślenie znaczenia rewolucji róż i symboliczne otwarcie nowej karty w historii Gruzji. Obóz rządzący rozpoczął odmienną politykę symboliczną od poprzedników. Jej celem było zwiększenie utożsamiania się Gruzinów z państwem, a poprzez nawiązywanie do historii podniesienie na duchu narodu, który musi przygotować się na kolejny etap budowy niepodległej ojczyzny²⁵⁷.

Nowe władze budując nowy rozdział musiały jednak przeciwstawić się odwiecznym problemom – separatystom, rozrywającym integralność terytorialną Gruzji i kryzysowi gospodarczemu. Już w trakcie wyboru prezydenta, a następnie parlamentu doszło do napięć na linii Tbilisi-Adżaria. Rządzący buntującą się prowincją Abaszydze bał się rozprzestrzenienia Rewolucji Róż, która mogła go pozbawić dyktatorskiej władzy.

²⁵⁵ <http://new-arch.rp.pl/arttykul/480278.html>, 10.09.2010. Nie wszystko dla Saakaszwilego? 30.03.2004

²⁵⁶ W. Materski, Gruzja, op. cit., s. 344-345.

²⁵⁷ D. Zadura, *Polityka symboliczna w Gruzji wobec działań politycznych po „rewolucji róż”*, [w.] *Region Kaukaz w stosunkach międzynarodowych*; pod red: Krzysztof Iwańczuk, Tomasz Kapuśniak, Lublin 2008, s. 97-111.

W Adżarii działa już sieć konspiracyjnych komórek Kmary, a w głównym mieście autonomii Batumi, pojawiły się ulotki: "Mówię dość, bo kocham Gruzję", "Precz z dyktatorem". Przestraszony "Adżarski Lew" odpowiedział aresztowaniami, represjami i ponownym wprowadzeniem stanu wyjątkowego na terenie republiki²⁵⁸. Tbilisi zdecydowało się na blokadę autonomii. Obie strony ustąpiły jednak i na terenie Adżarii zorganizowano wybory parlamentarne. Wygrana obozu prezydenckiego wpłynęła na wznowienie konfliktu. Zawrzało, gdy adżarskie służby graniczne nie wpuściły Saakaszwiliego, na teren autonomii, gdy ten zmierzał do swoich zwolenników w Batumi. Tbilisi rozpoczęło manewry wojskowe, a w samym centrum Batumi odbywały się wiece proprezydenckiej partii „Nasza Adżaria”. Gruzja ponownie znalazła się na krawędzi wojny domowej. Saakaszwili stanął jednak na wysokości zadania i zwrócił się o mediację w konflikcie do sekretarza Rady Bezpieczeństwa Rosji Igora Iwanowa. Podobnie jak kilka miesięcy wcześniej jego misja zakończyła się powodzeniem. W nocy z 5 na 6 maja Abaszydze podał się do dymisji, a władze centralne przejęły kontrolę nad Adżarią bez jednego wystrzału²⁵⁹. Sukces adżarski Saakaszwili próbował wykorzystać w stosunku do pozostałych autonomii separatystycznych: Abchazji i Osetii Południowej.

Jako pierwszy z gruzińskich przywódców zwrócił się w języku abchaskim i osetyjskim do władz autonomii z propozycją nowego statutu federacyjnego²⁶⁰.

Ekipa prezydenta dla skutecznego podjęcia problemu integralności terytorialnej państwa, a tym samym umocnienia niepodległości Gruzji podjęła szereg działań reformujących struktury państwa. Dążono do podniesienia prestiżu władzy, efektywności administracji, ograniczenia korupcji i przestępczości, uporządkowania systemu podatkowego oraz doinwestowania gospodarki. Zarząd państwa na szczeblach administracji państwowej i lokalnej zaczęto powierzać młodym i wykształconym obywatelom. Z wielką energią w zwalczanie korupcji zaangażował się osobiście prezydent Saakaszwili. Do więzień trafiali oligarchowie i prominentne osoby, które w epoce poprzednich rządów dorobili się nielegalnych fortun. Gruzja szybko poprawiała notowania w rankingach korupcyjnych Transparency International. Dla budowy silnej armii narodowej opartej o wzorce natowskie zwielowrotniono wydatki budżetowe ministerstw siłowych. Gruntownie zreformowano policję, co przyczyniło się do efektywniejszego zwalczania przestępczości zorganizowanej. Uzdrawieniu poddano

²⁵⁸ <http://new-arch.rp.pl/artykul/468700.html>, 10.09.2010.

²⁵⁹ <http://new-arch.rp.pl/artykul/485621.html>, 10.09.2010.

²⁶⁰ PAP, 27 maja 2004.

szkolnictwo, zwłaszcza na szczeblu średnim. Wielkim wyzwaniem stało się podniesienie stopy życiowej społeczeństwa gruzińskiego. W tym celu Saakaszwili położył silny nacisk na prywatyzację, zreformował system podatkowy, oraz rozpoczął zabiegi o doinwestowanie gospodarki. Dla zagranicznych inwestorów Gruzja stanowiła jednak rynek niestabilny i niepewny. Wykształcony na Zachodzie Saakaszwili wiedział, że należy z taką negatywną opinią zerwać poprzez ustabilizowanie życia politycznego w Gruzji i złożenie deklaracji trwałego związania republiki z Zachodem. Uzyskano wsparcie państw zachodnioeuropejskich i Stanów Zjednoczonych. W ciągu trzech lat po zwycięstwie Rewolucji Róż dochody budżetu państwa zwiększyły się ponad siedmiokrotnie, gospodarka zaczęła się rozwijać w tempie 12 procent w skali rocznej, a znaczna część społeczeństwa gruzińskiego odczuła wyraźny postęp w jakości życia²⁶¹.

W pierwszych latach prezydentury Saakaszwili republika odczuła również wyraźny postęp w polityce zagranicznej. Początkowo prezydent składał obietnicę, że należy zrównoważyć stosunki z Amerykanami i Rosjanami. Pierwszą wizytę jako prezydent złożył w Moskwie. W spotkaniu z prezydentem Władymirem Putinem i premierem Michaiłem Kasjanowem zapewniał o otwartości współpracy, ale również przedstawił postulat pozostawienia Gruzji jej spraw wewnętrznych, szczególnie narodowościowych oraz zaproponował likwidację rosyjskich baz wojskowych na terenie Republiki²⁶². Niezależnie od tego ukłonu w stosunku do wielkiego sąsiada Saakaszwili przepełniony ideałami zachodniej demokracji próbował przeciwstawić się rosyjskim wpływom i ostatecznie obrał wyraźny kurs prozachodni. Ryzykowny krok Saakaszwiliego stanowił regres w gruzińskiej dyplomacji. Głównym państwem, na którym Saakaszwili oparł się w polityce zagranicznej były Stany Zjednoczone. Prezydent USA Georg W. Bush, wizytujący w Tbilisi 10 maja 2005 r., pochwalił Gruzinów za demokratyczne przemiany i zapewnił, że wesprze Gruzję w staraniach o członkostwo w NATO²⁶³. Umocniona tą obietnicą ekipa rządząca coraz śmielej domagała się na forum parlamentu likwidacji baz rosyjskich oraz rozpoczęła dyskusję nad wystąpieniem Gruzji z WNP. Wywołało to silne reperkusje w stosunkach rosyjsko-gruzińskich. Rosja odczytała te zabiegi, jako gruzińskie przygotowania do militarnego rozwiązania separatyzmu abchaskiego i południowoosetyjskiego²⁶⁴. Prezydent Putin postanowił zahamować proces utraty rosyjskich wpływów w regionie Kaukazu i zdecydował się na

²⁶¹ „Rzeczpospolita”, 3 sierpnia 2006, s.7.

²⁶² <http://new-arch.rp.pl/artukul/473015.html>, 10.09.2010

²⁶³ W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s. 352-353.

skarcenie niepokornej Gruzji. Wykorzystał w tym celu skuteczne środki nacisku: szantaż energetyczny, sankcje gospodarcze oraz zapowiedź poparcia niepodległościowych dążeń Abchazów i Osetyjczyków. Gruzjińska gospodarka doznała szoku. Saakaszwili postanowił zacieśnić współpracę gospodarczą i energetyczną w ramach organizacji GUAM. Bilateralne stosunki na linii Moskwa-Tbilisi wyraźnie zaostrzyły się w chwili aresztowania czterech oficerów rosyjskiego wywiadu wojskowego (GRU) przez służby gruzińskie²⁶⁴. Gruzję w konflikcie z Rosją poparli wspólnie prezydenci Polski, Litwy i Ukrainy. Przy jednocześnie zachowawczej postawie Zachodu, Rosja nie zrezygnowała z dalszej eskalacji kryzysu.

Równoległe z zaostrzeniem się relacji z Moskwą wybuch wewnętrzny kryzys w republice. Bezpośrednim powodem jego wybuchu były skierowane 25 września 2007 r. przez byłego ministra obrony Iraklego Okruaszwilego pod adresem prezydenta Saakaszwilego oskarżenia o popełnienie szeregu przestępstw i działanie wbrew interesowi państwa oraz dokonane dwa dni później przez organa ścigania aresztowanie eksministra pod zarzutem m.in. korupcji. Na ulicę wyszła opozycja, do której dołączyła część społeczeństwa sfrustrowana transformacją gospodarczą oraz apodyktycznym styl uprawiania polityki przez prezydenta²⁶⁵. Protesty 7 listopada 2007 r. stłumiły siły porządkowe, a w całym kraju wprowadzono stan wyjątkowy. Działania te wywołały krytykę w Moskwie, ale też konsternację na Zachodzie. Saakaszwili dla uspokojenia nastrojów oraz zneutralizowania oskarżeń o tłumienie demokracji, zapowiedział gotowość przeprowadzenia przedterminowych wyborów prezydenckich 5 stycznia 2008 roku i wezwał społeczność międzynarodową do wnikliwego ich monitoringu²⁶⁷. Decyzja ta przeniosła ciężar napięć w państwie z ulicy na poziom polityczny. W związku z

²⁶⁴ „Rzeczpospolita”, 23 listopada 2005, s. 6.; zdecydowana większość mieszkańców Abchazji i Południowej Osetii posiada obywatelstwo rosyjskie.

²⁶⁵ „Rzeczpospolita”, 30 września 2006, s. 4.; B. Musiałowicz, *Gruzja – wybrane problemy polityki wewnętrznej i zagranicznej*, [w] *Region Kaukazu...*, op. cit., s. 91-92.

²⁶⁶ „Tydzień na Wschodzie”, OSW, 3 października 2007, nr 24, s. 6-7.

²⁶⁷ „Tydzień na Wschodzie” OSW, 7 listopada 2007, nr 28 s. 2-4.

wyborami Saakaszwili złożył urząd w ręce przewodniczącej parlamentu Nino Burdżanadze i rozpoczął kampanię²⁶⁸.

Ryzykowny krok Saakaszwilię zapewnił mu reelekcję na stanowisku głowy państwa. Kandydat Ruchu Narodowego wygrał w pierwszej turze przedterminowe wybory prezydenckie, uzyskując ponad 52% głosów. Jego główny konkurent, wspólny kandydat 9 partii opozycyjnych Lewan Gaczecziladze otrzymał 25% głosów, a biznesmen Badri Patarkacyszwili – niespełna 7%. Frekwencja wyniosła ponad 57% i była wynikiem silnej polaryzacji społeczeństwa.

Tab. 14. Wyniki wyborów prezydenckich z 7 stycznia 2008 r.

Kandydat	Ugrupowanie polityczne	Procent głosów
Micheil Saakaszwili	Ruch Narodowy	53,38
Lewan Gaczecziladze	Kandydat opozycji	25,66
Badri Patarkacyszwili	Bezpartyjny	7,1
Szalwa Natelaszwili	Partia Pracy	6,55
Dawid Gamkrelidze	Partia „Nowej Prawicy”	4,05
Gia Maisaszwili	Partia Przyszłości	0,78
Irina Sariszwili	Partia Nadziei	0,19

Źródło: „Tydzień na Wschodzie”, OSW, 9 stycznia 2008, nr 1(35), s. 6-7;
<http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2008-01-09/micheil-saakaszwili-ponownie-prezydentem-gruzji>. 10.09.2010.

Wynik wyborów oraz ich generalnie demokratyczny charakter zostały uznane przez OBWE, UE, USA i in. Wyniku nie uznaje jednak opozycja, która domagała się przeprowadzenia drugiej tury i zapowiedziała protesty uliczne oraz procesy sądowe. Centralna Komisja Wyborcza odrzuciła jednak wszelkie protesty. Saakaszwili odzyskał mandat społeczny do pełnienia rządów. Wraz z wyborami prezydenckimi przeprowadzono referendum składające się z dwóch pytań: czy jesteś za członkostwem Gruzji w NATO?; czy jesteś za wyborami parlamentarnymi?. Większość Gruzinów opowiedziała się za wyborami (63,6 procent) oraz za wejściem do struktur atlantyckich (60 procent)²⁶⁹. Wybory parlamentarne wyznaczono na 21 maja 2008 r. oraz podjęto uchwałę aprobującą starania rządu w kwestii przystąpienia do NATO, uznając, iż będzie

²⁶⁸ W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s. 359.

²⁶⁹ „Tydzień na Wschodzie” OSW, 9 stycznia 2008, nr 1(35), s. 6.

to „najlepsza gwarancja dla bezpieczeństwa Gruzji, integralności terytorialnej kraju i demokracji”²⁷⁰.

Zwycięstwo Saakaszwilię było przekonywujące, ale wskazywało tendencję utraty entuzjazmu przez społeczeństwo do przeprowadzanych reform. Sytuację próbowała wykorzystać opozycja, która pozbawiona programu posługiwała się jedynie niepowodzeniami obozu rządzącego. Wybory parlamentarne przyniosły jednak zdecydowane zwycięstwo rządzącemu Zjednoczonemu Ruchowi Narodowemu, który uzyskał ponad 53 procent poparcia przy 55-procentowej frekwencji. Pozwoliło to rządzącym wprowadzić 120 deputowanych na 150 mandatów. Opozycja starym zwyczajem zapowiadała protesty, ale misja obserwacyjna OBWE/ODIHR, Rady Europy, NATO i Parlamentu Europejskiego doceniła kierownictwo państwa za skuteczną próbę zdemokratyzowania procesu wyborczego i zrealizowanie wielu wcześniejszych zaleceń OBWE i Rady Europy.

Tab. 15. Wyniki wyborów parlamentarnych z 21 maja 2008 r.

Partie/Bloki	Procent głosów
Zjednoczony Ruch Narodowy	59,48
Zjednoczona Opozycja - Rada Narodowa - Nowa Prawica	17,8
Ruch Chrześcijańsko-Demokratyczny	8,5
Partia Pracy	7,5

Źródło: „Tydzień na Wschodzie, OSW, 28 maja 2008, nr 18(52), s. 4.; <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2008-05-28/partia-rzadzaca-wygrywa-wybory-w-gruzji>, 10.09.2010.

Wypadki listopadowe z 2007 r. oraz ponowne uzyskanie społecznej legitymacji doprowadziły do zmiany stylu rządzenia prezydenta Saakaszwilię. Zaczął zwracać uwagę na aspekt socjalny przeprowadzanych reform, w większym stopniu zamiany personalne zaprowadzał wedle kryterium fachowości i przede wszystkim zaczął wysłuchiwać opinii opozycji. Wybory pozwalały na wyciszenie nastrojów antyrządowych, uzyskanie przyzwolenia na kontynuację działań naprawy państwa oraz wzmacniały niepodległą i demokratyczną Gruzję w jej dążeniach integracyjnych ze światem euroatlantyckim. Niestety ten pozytywny scenariusz przerwał wkrótce konflikt wokół separatystycznych autonomii w Osetii Południowej i Abchazji.

²⁷⁰ „Międzynarodowy Przegląd Polityczny” 2008, nr 3 (23), s. 60.

Republika Gruzjińska pod rządami trzech prezydentów: Z. Gamsachudii, E. Szewardnadzego i M. Saakaszwiliiego stała się pełnoprawnym i suwerennym graczem na arenie międzynarodowej. Pierwsza faza rządów Z. Gamsachurdii doprowadziła do zerwania z komunistycznym reżimem, druga zaś wplątała młode państwo w wojnę domową. Zbawcą narodu okazał się były sekretarz KPG, E. Szewardnadze, który umocnił niepodległość Gruzji. Zarzuty wobec jego prezydentury, mającej doprowadzić rzekomo do upadku państwa są nieprawdziwe. Republika Gruzjińska E. Szewardnadzego uzyskała wewnętrzną stabilizację i uznanie międzynarodowe. Nie udało się jednak rozwiązać wszystkich problemów państwowości gruzjińskiej, zwłaszcza kryzysu gospodarczego. Naród gruzjiński pragnący polepszenia warunków życiowych powierzył w drodze bezkrwawej rewolucji reformę państwa M. Saakaszwiliemu. Młody reformator podjął wysiłek uzdrowienia republiki na wzór zachodnich demokracji. Budowę nowoczesnej państwowości zatrzymał jednak tragiczny konflikt z separatystycznymi republikami Abchazji i Osetii Południowej, które zostały wsparte przez neoimperialną Rosję.

3. Walka Republiki Gruzjińskiej o integralność terytorialną.

W wyniku kilkunastuletniej niewoli muzułmańskich sąsiadów: Turcji i Persji oraz późniejszych opresyjnych rządów carskiej Rosji Gruzja, tak jak cały region Kaukazu stała się wielokulturową i wieloetniczną mozaiką. Rosjanie tą różnorodność wykorzystywali w sposób instrumentalny, doprowadzając do drastycznej zmiany struktury etnicznej Gruzji, zwłaszcza w rejonie Osetii Południowej. Gruzja będąca od zarania dziejów niespójną całością, stała się zlepkiem „parapaństw” poprzez administracyjne poczynania Związku Radzieckiego, który dla utrzymania w ryzach gruzjińskich władz utworzył na terenie republiki autonomie: Abchaską ASRR, Adżarską

ASRR i Południowoosetyjski Obwód Autonomiczny. To co mogło stać się bogactwem młodej republiki, stało się jej przekleństwem.

Map. 1. Historyczne ziemie Gruzji.

Źródło: www.kaukaz.pl, 10.09.2010.

Rozpad ZSRR uwolnił ruchy narodowościowe, które ogarnęły Gruzję. Młoda republika, zamieszkała przez dziesiątki narodowości w okresie uzyskiwania niepodległości stała się dla nich nowym Związkiem Radzieckim w mniejszej skali. Gruzja rozpoczęła walkę z dążeniami separatystycznymi: Ormian w Dżawachetii-Mschetii, Azerów w Kwemo Kartlii i muzułmańskich Gruzinów w Adżarii, oraz znacznie bardziej niebezpiecznymi dla integralności terytorialnej państwa dążeniami niepodległościowymi Osetyjczyków i Abchazów²⁷¹.

Tab. 16. Dynamika narodowości Gruzji w XX w. (w proc.).

Narodowość	1897	1926	1939	1956	1959	1979	1991
Gruzini	68,3	66,8	61,4	66,8	64,3	68,6	68,9
Ormianie	9,2	11,5	11,7	11,5	11,0	9,0	9,2
Rosjanie	5,3	3,5	8,7	3,6	10,1	7,4	8,5
Azerowie	5,7	5,4	5,3	5,2	3,8	5,1	7,2
Osetyjcy	3,7	4,2	4,2	4,2	3,5	3,2	3,5
Abchazowie	3,1	2,1	1,6	2,1	1,6	1,7	1,5
inni	4,7	6,5	7,1	6,6	5,7	5,0	1,2

²⁷¹ *Konflikty v Abchazii i Użnoj Osetii : dokumenty 1989-2006 gg.* [w.] *Moskowskij gosudarstwennyj institut meżdunarodnych otnošenij*, „Russkaja panorama”, Moskwa 2008.

Źródło: zestawienie własne na podstawie literatury przedmiotu.

3.1. Wygaszenie dążeń separatystycznych w Dżawachetii-Meschetii, Kwemo Kartlii i Adżarii.

Dążenia separatystyczne: Ormian w Dżawachetii-Mschetii i Azerów w Kwemo Kartlii oraz muzułmańskich Gruzinów w Adżarii powstały w wyniku rywalizacji prawosławnej Rosji z islamską Turcją i Persją na Kaukazie. Sporne tereny od wieków były obszarem penetracji państw muzułmańskich. Ekspansja rosyjska w XIX w. doprowadziła do zamiany granic na Zakaukaziu. Rdzenne gruzińskie ziemie Dżawachetii i Meschetii, stały się częścią imperium Romanowów w wyniku wojny stoczonej z Turcją w latach 1828-1829. Zmiany terytorialne usankcjonował pokój w Adrianopolu. Carat dla porządkowania tzw. paszałyku achalcichijskiego doprowadził natychmiast do zmian administracyjnych. Utworzono dwa powiaty: achalkalakijski w Dżawachetii i achalcychijski w sąsiedniej Meschetii, co stało się przyczyną ruchów migracyjnych głównie administracyjnie sterowanych²⁷². Wysiedlono zamieszkujących te tereny wyznających islam Gruzinów, Turków i znaczną część Turków meschetyjskich. Miejscowa ludność muzułmańska, która zdecydowała się pozostać, poddana została szykanom oraz przymusowi przejścia na prawosławie. Przywiązani do islamu miejscowi Gruzini w znacznej części zaczęli opuszczać Dżawachetię i Meschetię i przenosić się na terytoria pozostające pod panowaniem tureckim. Osiedleni zostali w Anatolii, Kurdystanie, Iraku. „Gruzini Turki” stanowili tam grupy jednych z najbardziej radykalnych wyznawców islamu²⁷³. Na miejsce wypędzonych osiedlali się przybysze z innych regionów Kaukazu, wśród których dominowali Ormianie, uciekający spod panowania tureckiego. Inną grupą napływową, ale znacznie mniej liczną byli rosyjscy staroobrzędowcy, sekciarze, którzy znajdowali się w konflikcie z oficjalną linią prawosławia. Napływowa ludność ormiańska szybko zaczęła przeważać wśród zamieszkujących dwa powiaty Gruzinów i Turków. Wpływ na to miał również surowy klimat tych terenów, określanych mianem „gruzińskiej Syberii”. Ciepłokrwisci Gruzini niechętnie osiedlali się w miejscowościach górzystych, gdzie temperatura potrafiła

²⁷² A. Jurusow, *Achyskinskije (Meschietinskije) Turki: dwaždy dieportirowanyj narod*, „Centralnaja Azija i Kawkaz” 1999, nr 1(2), s. 161-172.

²⁷³ B. Baranowski, K. Baranowski, *Historia Gruzji*, op. cit., s. 144-145.

spadać 25 stopni poniżej zera²⁷⁴. Przed wybuchem rewolucji październikowej grupa ormiańska liczyła według niektórych rachunków ponad 80 % mieszkańców Dżawachetii i Meschetii²⁷⁵.

Dla administracji carskiej element ormiański w Dżawachetii-Meschetii nie stanowił trudności, mógł być tylko formą nacisku na miejscowych Gruzinów. Wysoki odsetek ludności w tym regionie był jednak problemem dla władz Demokratycznej Republiki Gruzjińskiej, które zamierzały budować państwo narodowe. Nie rozwiązano go z uwagi na krótkość istnienia I Republiki. Problem dostrzegały władze radzieckiej Gruzji. Na drodze administracyjnych metod próbowano zmienić skład etniczny Dżawachetii i Meschetii na korzyść ludności gruzjińskiej. Początkowo wysiłki republikańskich władz nie przyniosły żadnych rezultatów. Sytuację zmieniła druga wojna światowa. Centrum z rozkazu Stalina, który dążył do ukarania narodów oskarżonych o sabotaż na rzecz hitlerowców, wysiedlił w 1944 r. 115 500 Turków meschetyjskich z Meschetii do odległego Uzbekistanu. W efekcie przesiedlenia na ich miejsce ludności gruzjińskiej odsetek Ormian spadł z 80 procent do 30 procent ogółu mieszkańców. Problem ormiański pozostał nierozwiązany w Dżawachetii, gdzie Ormianie byli dziewięciokrotnie liczniejsi od pozostałych mieszkańców prowincji. Ten stan utrzymał się do końca istnienia radzieckiej Gruzji.

Red. 17. Stosunek liczebności Ormian do pozostałych mieszkańców Dżawachetii-Meschetii w l. 80. XX w. (w tys.).

	Dżawachetia	Meschetia
Liczba ludności	110	120
Liczba Ormian	99	36

Źródło: G. Mamulia, *Koncepcja gosudarstwiennoj politiki Gruzii w otnoszenii dieportirowannyh i riepatrirowannyh w Gruziju Mieschow. Istorija i sowriemiennost'*, „Centralnaja Azija i Kawkaz” 1999, nr 1 (2), s. 152-160.

W wyniku rozpoczętej reformy Związku Radzieckiego, opartej na *pieriestrojce* i *glasnostii* odrodziły się dążenia narodowościowe Ormian zamieszkujących zwłaszcza Dżawachetię. Już w 1988 r. oddziały ochotników z tych terenów wzięły udział w wojnie o Karabach Górski toczony między Armenią i Azerbejdżanem. Kontakt z rodakami ułatwiało sąsiedztwo prowincji z Armenią, a zbrojne wsparcie możliwe było dzięki odpłatnej uprzejmości stacjonujących w Achalkalaki żołnierzy radzieckich. Nasilenie

²⁷⁴ A. Furier, *Droga.....*, op. cit., s. 165.

²⁷⁵ *Armjanskij wopros. Encykłopedija*, red. K. S. Chudawerdian, [w] *Tak eto bylo*, Erewan 1991, s. 67-68.

walk ormiańsko-azerskich nastąpiło na początku 1990 r. Napiętą sytuację w Dżawachetii uspokoiła zbrojna interwencja wojsk radzieckich w Azerbejdżanie²⁷⁶.

Konflikt o Górski Karabach²⁷⁷ zaktywizował „gruzińskich” Ormian. W 1988 r. powstał w Achalkalaki ormiański Ruch Narodowo-Społeczny „Dżawachk”²⁷⁸, który propagował hasła zachowania przez miejscową ludność ormiańskiej tożsamości narodowej. „Dżawachk” prężnie zabiegał o rozwój szkolnictwa i innych instytucji narodowych a głównym jego celem stała się walka o uzyskanie autonomii w granicach Gruzji. Dobre kontakty Ormian z miejscową bazą radziecką pozwalały sukcesorze ZSRR, Rosji na wspieranie separatyzmu w Dżawachetii, widząc w tym kolejny czynnik nacisku na władze tbiliskie²⁷⁹. Dla Gruzji zaistniała obawa, że „Dżawachk” upomni się o przyłączenie prowincji do Armenii. Po zwycięstwie sił antykomunistycznych „Okrągły Stół-Wolna Gruzja”, Dżawachetia znalazła się poza jurysdykcją tbiliską. Od końca 1990 r. stanowisko prefekta w Achalkalaki nie było obsadzone. Władzę sprawowali liderzy „Dżawachka”, którzy powołali własny organ administracyjny – Tymczasową Radę Pełnomocników, złożoną z 24 przedstawicieli. Pod głosowanie Rady poddano wniosek o ogłoszeniu niepodległości Dżawachetii. Racjonalne podejście działaczy spowodowało odrzucenie wniosku większością głosów. Wkrótce administracja gruzińska w porozumieniu z ludnością ormiańską powołała prefekta. W następnych latach władze centralne liberalnie podchodziły do ormiańskiego problemu Dżawachetii. Zezwolono na przemyt przez granicę z Armenią, nie karano również tutejszych Ormian za odmowę służby w armii gruzińskiej. Poparcie udzielone Abchazom podczas wojny w latach 1992-1993 przez „dżawachetyjskich” Ormian spowodowało zaostrzenie kursu Tbilisi wobec prowincji. Nie pociągnęło to jednak reperkusji ze strony Armenii, która pochłonięta była w latach 1992-1994 kolejnym etapem wojny o Górski Karabach z Azerbejdżanem.

²⁷⁶ M. Wiernikowska, *Oblężeni lecz niepodlegli*, „Gazeta Wyborcza” 25/26 sierpnia 1990.

²⁷⁷ Górski Karabach był autonomiczną enklawą zamieszkaną przez Ormian, położoną w zachodniej części Azerbejdżańskiej SRR.

²⁷⁸ „Dżawachk” – ormiańska nazwa Dżawachetii.

²⁷⁹ A. Kuchianidze, *Armianskoje i azierbejdżanskoje mienszynstwa w Gruzii. O nacyonalnoj i wnieszniej politike Gruzii*, [w] *Etniczieskije i regionalnyje konflikty w Jewrazii*, red. A. Małaszenko, B. Koppitiers, T. Trienin, Moskwa 1997, s. 177-179.

Władze ormiańskie wspierane milcząco przez Rosję nie chciały jednak żadnych zatargów z Gruzją. W związku z tym udzielono skromnego poparcia Ormianom mieszkającym w Gruzji. Tbilisi przeszło do ofensywy i z chwilą uchwalenia nowej konstytucji w 1995 r. wprowadziło nowy podział administracyjny kraju, który w Dżawachetii doprowadził do rozbicia zorganizowanych skupisk ludności ormiańskiej. „Dżawachk” rozpoczął akcję protestacyjną. Grupa licząc ok. 5 tys. członków, zaczęła zbierać podpisy pod petycją zaprowadzenia w Dżawachetii autonomii, a jej zbrojne ramię „Parwana” zaktywizowało swoją działalność paramilitarną²⁸⁰. Rozwój separatystycznych dążeń Ormian uzależniony był od poczynań rządu erewańskiego. W 1994 r. Armenia podpisała rozejm z Azerbejdżanem wygaszający konflikt o Górski Karabach²⁸¹. Trwający stan „ani wojny, ani pokoju” oraz trudne położenie polityczne Erewania w znacznym stopniu ograniczało możliwość wsparcia rodaków w Dżawachetii. Dowiodła tego wizyta prezydentów Gruzji i Armenii w prowincji jesienią 1997 r., po której ogłoszono wspólny komunikat zawierający potępienie separatystycznych poczynań organizacji „Dżawachk” i zapewnienie, że Erewan nie będzie ich popierał. Kolejne ekipy rządzące w Gruzji nie przeprowadzały, żadnych akcji pacyfikacyjnych w Dżawachetii, bowiem dążenia separatystyczne miejscowych Ormian wyraźnie zaczęły wygasać.

Władze Republiki Gruzińskiej musiały również zmierzyć się z dążeniami separatystycznymi mniejszości azerskiej. Azerowie są czwartą pod względem wielkości narodowością, zamieszkującą Gruzję, głównie w Kwemo Kartlii. Pod panowaniem rosyjskim na ziemiach gruzińskich Azerowie zamieszkiwali w zwartych skupiskach okręg zakatański i powiat borchaliński.

Tab. 18. Odsetek liczby azerskiej ludności w Gruzji pod koniec XIX w. (w proc.).

Region	Odsetek Azerów
Guberni tbiliska	10,2
Okręg zakatański	34,0
Powiat borchaliński	29,0

Źródło: zestawienie własne na podstawie literatury przedmiotu.

Wpływ na strukturę etniczną tych regionów miała agresja muzułmańskiej Persji, która przez kilka wieków okupowała południowo-wschodnią Gruzję. Ziemię historycznej Kachetii objęte zostały napływem ludności dagestańskiej i azerskiej. Inwazja

²⁸⁰ A. Furier, *Droga...*, op. cit., s. 167.

²⁸¹ D. M. Kiedrowski, *Wydarzenia w Karabachu Górskim jako przykład konfliktu kaukaskiego po 1991 roku*, [w] *Kaukaz w dobie globalizacji*, red. A. Furier, Poznań 2005, s. 101-114.

bolszewicka na Kaukazie doprowadziła do zmian granicznych w tym regionie. Gruzja utraciła na rzecz Azerbejdżanu okręg zakatański, co Gruzini odczuli jako klęskę narodową²⁸². Bolszewicy dokonali również podziału w powiecie borczalińskim. Większa część powiatu została podzielona między Gruzję i Armenię, a niewielka wschodnia część przyłączona do Azerbejdżanu. W drugiej połowie lat pięćdziesiątych duży odsetek Azerów reemigrował do Azerbejdżańskiej SRR, co wiązało się z rozwojem tamtejszego przemysłu. W późniejszych latach ze względu na przenoszenie się ludności gruzińskiej ze wsi do miast, na opuszczone miejsca pracy w rolnictwie zaczęli znów przybywać Azerowie²⁸³. Pod koniec istnienia ZSRR najważniejsze ośrodki życia politycznego i kulturalnego ludności azerskiej stanowiły rejony Gardabani i Marneuli, gdzie pozostałe narodowości stanowiły zdecydowaną mniejszość (20 procent). Kwestią czasu było upomnienie się Azerów o własną autonomię w Kwemo Kartlii. Stało się to w połowie lat siedemdziesiątych, gdy powstał „Ruch Borczaliński”. Władze sowieckiej Gruzji w odpowiedzi utworzyły w 1978 r. marneulski rejon autonomiczny, co uspokoiło azerskie zapędy na kilka lat. Podobnie jak w przypadku Ormian z Dżawachetii-Meschetii zaktywizowanie ruchu niepodległościowego wśród ludności azerskiej nastąpiło z chwilą wybuchu konfliktu o Górski Karabach. Do pierwszych demonstracji doszło w 1988 r. Domagano się nadania praw urzędowych językowi azerbejdżańskiemu oraz wysiedlenia nieprzyjaznych im Swanów. Władze gruzińskie wystąpiły do Azerbejdżańskiego Frontu Ludowego z prośbą o spacyfikowanie nastrojów w Marneuli. Mediacja przewodniczącego delegacji, Abulfaza Elczibaja²⁸⁴ odniosła skutek. Nie doszło do eskalacji konfliktu a ochotnicy azerscy z Gruzji nie wzięli udziału w walkach o Górski Karabach. W okresie rozpadu Związku Radzieckiego Azerowie powołali kilkanaście organizacji mających chronić ich prawa. Największą taką organizacją był „Gejrat” (azers. „Honor”). „Gejrat” nie prowadził działań politycznych, jego głównym celem podczas wojny domowej w Gruzji stało się zapewnienie bezpieczeństwa mniejszości azerskiej. Azerowie w przeciwieństwie do Ormian z Dżawachetii nie protestowali przeciwko nowym zmianom administracyjnym, które zniósły autonomię w Marneuli, a w wyborach prezydenckich z 1995 r. poparli Szewardnadzego. Żyjący w miastach Azerowie, znacznie mocniej niż na wsi zbliżyli się do Gruzinów. Dobre relacje pomiędzy narodowościami

²⁸² B. Baranowski, K. Baranowski, *Historia...*, op.cit., s. 116, 216.

²⁸³ Ibidem, s. 217.

²⁸⁴ Abulfaz Elczibej – późniejszy prezydent Azerbejdżanu.

potwierdziło założenie przez działaczy gruzińskich i azerskich wspólnej partii politycznej Związek Chrześcijańskich i Muzułmańskich Demokratów w 1997 r. Głównym celem Związku stało się zapewnienie praw mniejszościom narodowym w Gruzji²⁸⁵. Na ugodową postawę społeczności azerskiej wpływ miały dwa czynniki: niska świadomość narodowa Azerów, oraz brak wsparcia dla rodaków z Kwemo Kartlii ze strony bakijskich władz, które interes emigracji przekładali nad plany rozwijania eksportu ropy naftowej przez terytorium Gruzji²⁸⁶. Za rządów prezydenta Saakaszwilię nastąpiło dalsze zacieśnienie współpracy na linii Tbilisi-Baku. Współpraca energetyczna między sąsiadami zaowocowała życzliwym stosunkiem strony gruzińskiej do Azerów, którzy zaprzestali jakichkolwiek działań separatystycznych.

W znacznie większym stopniu niż dążenia separatystyczne Ormian i Azerów integralności terytorialnej Gruzji zagroził separatyzm adżarski. Adżaria (dawny gruziński Lazystan) przez kilkadziesiąt lat znajdowała się pod wpływami tureckimi. Doprowadziło to do faktycznego oderwania tych ziem od reszty Gruzji, a także islamizacji Adżarów. W I poł. XIX rosyjska inkorporacja ziem Gruzji ominęła Adżarię. Wybuch wojny rosyjsko-tureckiej w 1878 r. doprowadził do przyłączenia ziem adżarskich do Cesarstwa Rosyjskiego, a tym samym do scalenia z Gruzją. Dla celów militarnych carat utworzył na terenie „muzułmańskiej Gruzji” obwód karski, a pozostałą część historycznej Adżarii przyłączył do guberni tyfliskiej i kutaiskiej. Władze rosyjskie oprócz porządków administracyjnych rozpoczęły akcję „nawracania na prawosławie” Adżarów. Objęto ich wysiedlaniem w ramach *machadżirstwa*. Upór Adżarów przyczynił się do uznania ich odrębności religijnej niemal za wyróżnik etniczny, choć nie zaginęła w nich znajomość języka kartwelskiego i obyczajowość gruzińska. Adżaria zerwała łączność z resztą Gruzji w okresie I wojny światowej. Wówczas to wojska caratu i oddziały gruzińskie ścierały się z Turkami i podlegającymi im żołnierzom z Adżarii. Walki o adżarski port Batumi – bramę do azerskiej ropy – zmusiły Adżarów do określenia się, z którą ze stroną konfliktu chcą związać swoją przyszłość. Rządząca Adżarią książęca rodzina Abaszydze w swoim programie politycznym zdecydowała, że kraj ich jest częścią składową Gruzji²⁸⁷. Władze I Republiki dążyły do odzyskania Adżarii i skorzystały w konflikcie o sporne terytoria z

²⁸⁵ A. Furier. *Droga...*, op. cit. s. 168.

²⁸⁶ S. Sattarov, *Polityka energetyczna Azerbejdżanu – ropociąg Baku-Tbilisi-Ceyhan*, [w]. *Region Kaukazu...*, op. cit., s. 113-123.

²⁸⁷ T. Komachidze, *Mamed Abaszydze*, Batumi 1993, s. 168.

Turcją z mediacji swojego niemieckiego protektora. Porozumienie było połowicznym sukcesem, bowiem Tbilisi otrzymało północną część „muzułmańskiej Gruzji”²⁸⁸. Administracyjne podstawy do separatyzmu adżarskiego stworzyli bolszewicy. Po opanowaniu Gruzji, Moskwa utworzyła Adżarską Autonomiczną Socjalistyczną Republikę Radziecką, która stanowiła dla centrum kolejne narzędzie nacisku na władze republikańskie. Komunistyczny reżim metodami administracyjnymi próbował upodobnić kraj do pozostałych ziem gruzińskich poprzez wykorzenienie islamu, gruzinizacji alfabetu adżarskiego i masowych przesiedleń. Najbardziej spektakularną objawem tych dążeń był przeprowadzony przez władze komunistyczne chrzest prowincji, dokonany przez katolikosa Gruzji w ostatnich latach istnienia Gruzjińskiej SRR. Wywołało to liczne konflikty i napięcia społeczne, bowiem Adżarowie odebrali działania unifikacyjne jako zamach na ich tradycję. Kryzys Związku Radzieckiego umożliwił Adżarom podjęcie idei autonomii. Republika nie wysuwała jednak żądań oderwania się od centrum, choć istniały ku temu realne możliwości. W momencie upadku komunizmu w Gruzji Adżarowie stanęli przed wyborem nowych władz centralnych. W wyborach parlamentarnych z 1990 r. mieszkańcy autonomii zagłosowali na mniejsze zło. Muzułmańska Gruzja poparła w 56 procentach „ateistycznych” komunistów, a tylko w 20 „prawosławny” obóz Gamsachurdii²⁸⁹. Obawy Adżarów przed administracyjną chrystianizacją były słuszne. Zwycięska ekipa, podjęła akcję nawracania, w którą osobiście zaangażował się prezydent Gamsachurdia. Gwarantem zagrożonej autonomii Adżarii stał się Aślan Abaszydze, potomek książąt adżarskich i były sekretarz miejscowego komitetu, który objął władzę w Batumi w 1991 r. Karierę zaczynał od posady skromnego nauczyciela języka angielskiego w batumskiej szkole muzycznej i działacza Komsomołu. W latach osiemdziesiątych, ukończył ekonomię na uniwersytecie w Tbilisi. Przez piętnaście lat był dyrektorem szkoły, potem działał w samorządzie Batumi, na krótko został wiceministrem w resorcie gospodarczym Gruzjińskiej SRR, a następnie sekretarzem adżarskiego komitetu²⁹⁰. Szybko utworzył własne siły paramilitarne dla utrzymania autonomii, której utrata mogła spowodować upadek znaczenia jego rodziny. Rząd Gamsachurdii oskarżał go o zdradę stanu i siłą próbował podporządkować separatystyczną republikę. W konflikcie zginął bliski współpracownik Gamsachurdii,

²⁸⁸ W. Materski, *Georgia rediviva*, op. cit., s. 56-57.

²⁸⁹ A. Furier, *Droga...*, op. cit., s. 162-163.

²⁹⁰ P. Reszka, *Miejsce...*, op. cit., s. 169.

Nodar Imnadze, przysłany w celu opanowania sytuacji w Batumi. Militarną kontrakcję Tbilisi uniemożliwiły wojny z Osetią Południową i Abchazją²⁹¹. Abaszydze wewnętrznych konfliktów w Gruzji nie wykorzystał do secesji. Robił w tym kierunku aluzje, ale nigdy nie przekroczył granicy zdrady stanu. „Adżarski Lew” zmierzał do odseparowania swojej prowincji od wypadków abchaskich i południowoosetyjskich oraz nieograniczonego przez centralę rozwoju gospodarczego Adżarii. Cel Aslan Abaszydze osiągnął. Zamknął granicę przed oddziałami Gwardii Narodowej i Mchedrioni, które miały zakusy likwidacji autonomii²⁹². Ewentualny konflikt adżarsko-gruziński, posiadając podłoże religijne mógł definitywnie zdestabilizować sytuację w Gruzji. Abaszydze uzyskał szacunek swoich krajan polityką gospodarczą, która doprowadziła Adżarię do rozwoju gospodarczego. Otwarcie granicy z Turcją spowodowało rozkwit handlu przygranicznego, który w czasach radzieckich uległ ze względów politycznych ograniczeniu. W walce z kryzysem rząd adżarski utworzył wolną strefę ekonomiczną w Batumi oraz otoczył systemem socjalnym większość społeczeństwa adżarskiego²⁹³. Niezależność administracyjna i gospodarcza Adżarii negatywnie wpływała na stan gruzińskiej państwowości, przede wszystkim gospodarki. Tbilisi nie potrafiło ściągnąć należnych podatków do centralnego budżetu oraz zmuszone było do zmiany lokalizacji ropociągu łączącego Gruzję z Azerbejdżanem²⁹⁴. Szewardnadze nie podejmował jednak zdecydowanych sankcji wobec zbuntowanej Adżarii. Główny wpływ na postawę gruzińskiego prezydenta oprócz istnienia ognisk zapalnych w Abchazji i Południowej Osetii miał fakt budowy niezależności adżarskiej przez Abaszydżego o rosyjską bazę wojskową w Batumi²⁹⁵. Abaszydze posiadając życzliwy stosunek Rosji próbował nawet

²⁹¹ A. Furier, *Droga...*, op.cit., s. 163.

²⁹² P. Reszka, *Miejsce...*, op.cit., s. 169.

²⁹³ S. Strokan, *Batumi choczet opiat' stat' „pro franco”*, „Moskowskije Nowosti” 1995, nr 13, s. 27.

²⁹⁴ Stację końcową jednego z ropociągów gruzińsko-azerskich wyznaczono w okolicach Poti, a nie jak pierwotnie zamierzano w Batumi.

²⁹⁵ J. Cichocki, *Wojska rosyjskie na Zakaukaziu*, „Eurazja” 1994, nr 5-6, s. 67-71.

zagrozić pozycji politycznej Szewardnadzego. Demonstracyjnie jednak zrezygnował z wyścigu prezydenckiego w wyborach prezydencki w 2000 r., podając za powód swojej decyzji ograniczanie demokracji w Gruzji²⁹⁶. „Adżarski Lew” rządził w autonomii niczym władca udzielny, zlikwidował wszelką opozycję, zorganizował własne media, ale w kwestii gruzińskich wyborów prezydenckich z 2000 r. miał rację. Osobiste relacje dwóch przywódców układały się negatywnie: Abaszydze określał Szewardnadzego breżniewowskim aparaczykiem, zaś „Biały Lis” określał rządy oponenta w Adżarii jako „ciemne siły. Wszystko zmieniła Rewolucja Róż w 2003 r. Sfałszowany wynik wyborów parlamentarnych z 2 listopada 2003 r. wywołał aktywny sprzeciw sił opozycyjnych oraz zdecydowanej większości społeczeństwa gruzińskiego. Szewardnadze znajdujący się w izolacji zaczął zabiegać o wsparcie Abaszydzego. W tym celu udał się z wizytą do Batumi, gdzie został przyjęty w iście królewski sposób²⁹⁷. Władca Adżarii również widział w opozycji Saakaszwiliego zagrożenie dla swoich żywotnych interesów i rozpoczął zabiegi o przychylność Rosji dla utrzymania istniejącego porządku. Na ulicach Tbilisi pojawił się prorządowy kilkutysięczny tłum z Adżarii, który w niewybredny sposób określał opozycję „faszystami”²⁹⁸. Determinacja Gruzinów do zaprowadzenia zmian oraz racjonalne podejście Szewardnadzego doprowadziły do bezkrwawej zmiany władz w Tbilisi. Zwycięstwo opozycji wpłynęło na pogorszenie stosunków na linii Gruzja-Adżaria. Abaszydze bał się rozprzestrzenienia Rewolucji Róż, która mogła go pozbawić dyktatorskiej władzy. W trakcie wyborów prezydenckich, a następnie parlamentarnych doszło do napięć. W Batumi pojawiły się hasła: "Mówię dość, bo kocham Gruzję", "Precz z dyktatorem". Przestraszony "Adżarski Lew" odpowiedział aresztowaniami, represjami i wprowadzeniem stanu wyjątkowego na terenie republiki²⁹⁹. Tbilisi zdecydowało się na blokadę autonomii, ale obie strony ustąpiły jednak i na terenie Adżarii zorganizowano wybory parlamentarne. Wygrana partii Saakaszwiliego w Gruzji wpłynęła na wznowienie konfliktu. Do eskalacji konfliktu doszło w kwietniu 2004 r. Adżarskie służby graniczne nie wpuściły Saakaszwiliego, zmierzającego na spotkanie ze

²⁹⁶ <http://new-arch.rp.pl/artykul/271682.html>, 10.09.2010.

²⁹⁷ P. Reszka, *Miejsce po imperium*, s. 171, 179.

²⁹⁸ *Ibidem*, s. 180-184.

²⁹⁹ <http://new-arch.rp.pl/artykul/468700.html>, 10.09.2010.

swoimi zwolennikami w Batumi. Prezydent zapowiedział, że pociągnie Abaszydze do odpowiedzialności sądowej i zarządził manewry wojskowe przy granicy zablokowanej autonomii. W centrum Batumi zaczęły odbywać się wiece proprezydenckiej partii „Nasza Adżaria”, domagającej się drugiej Rewolucji Róż. Abaszydze odpowiedział wysadzeniem mostów łączących Adżarię z resztą Gruzji oraz zablokował tranzyt ropy naftowej do batumskiego portu. Rozpoczęły się aresztowania opozycji. Na wieść prezydenckiego komunikatu o odsunięciu od rządów Abaszydze rozpoczęła się adżarska Rewolucja Róż³⁰⁰. W rozwiązaniu konfliktu Saakaszwili zwrócił się o mediację do Moskwy. W nocy z 5 na 6 maja Abaszydze, po rozmowie z rosyjskim dyplomatą Igorem Iwanowem podał się do dymisji i udał się na polityczną emeryturę do Rosji. „Adżarski Lew” określany przez cały okres swoich rządów „separatystą”, nie mógł postąpić inaczej. Ogromny wpływ na jego decyzję miała chlubna historia książęcego rodu Abaszydze, który jak sam twierdził, nie zdradził Gruzji³⁰¹. Wierności Gruzji dotrzyмали również Adżarowie, na ulicach Batumi rozległy się radosne okrzyki: „Asłan uciekł!”, „Adżaria jest wolna”. Pozwoliło to władzom centralnym przejąć kontrolę nad Adżarią bez jednego wystrzału³⁰². Gruzja dokonując pokojowej reintegracji Adżarii w krótkim czasie rozciągnęła na autonomię centralną administrację oraz system podatkowy. Poprawiło to w znacznym stopniu bezpieczeństwo wewnętrzne w regionie oraz wzmocniło budżet tbiliski wpływami z kwitnącej gospodarki adżarskiej.

Ormianie w Dżawachetii-Mschetii i Azerowie w Kwemo Kartlii oraz muzułmańscy Gruzini w Adżarii w swoich dążeniach separatystycznych nie przejawiali zdecydowanych tendencji do organizacji własnej państwowości. Ormian i Azerów powstrzymywał fakt istnienia macierzystych metropolii. Znacznie lepsze warunki ku organizacji niepodległego bytu mieli Adżarowie pod rządami Asłana Abaszydze, nigdy jednak nie zapomnieli, że są Gruzinami. Czynniki te pozwoliły władzom Republiki Gruzji w ramach działań pokojowych zneutralizować, a następnie zintegrować z centrum Dżawachetię-Meschetię, Kwemo Kartlię i Adżarię.

³⁰⁰ W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s. 346.

³⁰¹ P. Reszka, *Miejsce po imperium*, op. cit., s. 167-168.

³⁰² <http://new-arch.rp.pl/artukul/485621.html>, 10.09.2010.

3.2. Rozwój dążeń separatystycznych w Abchazji i Osetii Południowej.

Abchazi³⁰³ twierdzą, że stanowią ludność rdzenną ziem obecnej autonomii abchaskiej, doszukując się swoich śladów na tym terenie już w IV tysiącleciu p.n.e.³⁰⁴. Początek VIII w. przyniósł Abchazom własne państwo, co pozwalało im aktywnie rywalizować z gruzińskim państwem Bagratydów³⁰⁵. Wtedy też miał narodzić się naród abchaski³⁰⁶. Po najeździe mongolskim Abchazja weszła, na drodze unii personalnej w skład Gruzji. Rozpad dzielnicowy państwa gruzińskiego w XV w., spowodował odrodzenie księstwa abchaskiego. Niezależność tego tworu nie trwała długo, bowiem w 1578 r. Turcy narzucili Abchazom swoje zwierzchnictwo³⁰⁷. Ponad 250 lat rządów tureckich doprowadziło do przejścia przez znaczną część podbitej ludności abchaskiej islamu. W XIX wieku kraj stał się najpierw protektoratem rosyjskim, a w wyniku wojen kaukaskich został przyłączony do Cesarstwa Rosyjskiego. Opresyjna forma tej aneksji stała się przyczyną powstań antyrosyjskich Abchazów. Carat w odwecie zorganizował masowe deportacje abchaskiej ludności, określane mianem *machadźyrstwa*. W wyniku brutalnej akcji wysiedleń w latach 1864-1878 poza granicami Abchazji mogło znaleźć się około trzech czwartych narodu³⁰⁸. Na opuszczone miejsca zaczęli osiedlać się Gruzini z

³⁰³ Abchazi określają się mianem Apsua („ludzie z duszami”), należą do grupy ludów abchazo-adygejskich z rodziny północnokaukaskiej.; W. Górecki, *Abchaskie elity wobec niepodległości*, Warszawa 1996, s. 6.

³⁰⁴ I. Marychuba, *Ob Abchazach i Abchazji*, Suchum 1992, s. 4.

³⁰⁵ Zajęcie terenów dzisiejszej Abchazji przez lud Apsua uczeni gruzińscy przesuwają nawet na XVIII w.

³⁰⁶ I. Marychuba, *Ob Abchazach...*, op. cit., s. 7.

³⁰⁷ A. Furier, *Droga...*, op. cit., s. 52.

³⁰⁸ W. Górecki, *Abchaskie elity wobec niepodległości*, op. cit., s. 7.

sąsiedniej Megrelii i Swanetii, co doprowadziło do rozpoczęcia procesu drastycznej zmiany struktury narodowościowej w Abchazji.

Tab. 19. Zmiana struktury etnicznej w Abchazji k. XIX-XX w. (w tys.)

Narodowość	1886	1897	1926	1939	1959	1970	1989
Abchazi	58,9	58,7	55,9	56,2	61,2	83,1	93,2
Gruzini	4,1	25,9	67,5	91,9	158,2	213,3	239,8

Źródło: *Gody i nacjonalnyj sostaw žytieliej Abchazii*, [w]. *Bielaja kniga Abchazi 1992-1993*, Moskwa 1993, s. 30.

Rosyjska aneksja przyniosła jednak pozytywne skutki dla narodu abchaskiego. Rozwinięto sieć szkół, a młodzi Abchazi kontynuowali dalszą naukę na rosyjskich uczelniach. Powstała abchaska inteligencja podobna w swej działalności do gruzińskich *Tergdaleulebich*. Utworzono abchaski alfabet, zakładano czasopisma, zapoczątkowano rozwój narodowej literatury³⁰⁹. Inteligencja abchaska utrzymywała dobre stosunki z intelektualistami gruzińskimi do końca XIX w. Środowiska obu narodowości skłóciła jednak odmienna wizja przyszłości Abchazji³¹⁰. Kryzys caratu, a następnie wybuch rewolucji październikowej pozwolił Abchazom na podjęcie idei własnej państwowości. 7 listopada 1917 r. zjazd narodu abchaskiego powołał Abchaską Radę Narodową, będąc rodzajem parlamentu. Przyjęto Deklarację i Konstytucję Abchaskiej Rady Narodowej, która określała za cel samookreślenie narodu abchaskiego we własnym państwie³¹¹. Sojusznika w realizacji tego marzenia poszukiwano w republice Górskiej, która miała w planach zjednoczenie górskich narodów Północnego Kaukazu³¹². Gruzini próbowali przeciwdziałać wydarzeniom abchaskim i wysłali misję delegacyjną z Akakim Czchenkelim na czele, która jednak nie zakończyła się porozumieniem. Postawę

³⁰⁹ Za ojca abchaskiej literatury uznaje się Dmitrija I. Gulię;

³¹⁰ A. Furier, *Droga.....*, op. cit., s. 120-121.

³¹¹ *Istorija Abchazii*, red. S. Łakoba, Suchum 1991, s. 282-283

³¹² W. Górecki, *Abchaskie elity ...*, op. cit., s. 9.

Abchazów zmienił upadek Republiki Górskiej oraz realne zagrożenie agresją bolszewicką. 9 lutego 1918 r. delegacja abchaska z księciem Aleksandrem Szerwaszydze zawarła porozumienie z Radą Narodową Gruzji, wedle którego Abchazi zgodzili się na pozostanie w związku z Gruzją w zamian za obietnicę w odzyskaniu wszystkich ziem abchaskich. Umowę ratyfikowały ukonstytuowane władze I Republiki, zapewniając jednocześnie o gwarancjach szerokiej autonomii oraz pomocy wojskowej i ekonomicznej³¹³. Sytuację w Abchazji destabilizowali jednak bolszewicy i Armia Ochotnicza. W 1919 r. Abchaska Rada Narodowa wypracowała projekty ustaw określające autonomię Abchazji w sprawach miejscowych. Stanowisko abchaskie zaakceptowali politycy gruzińscy, nadając mu moc prawną artykułem 107 w konstytucji uchwalonej w lutym 1921 r.³¹⁴. Upadek rządu mienszewickiego w Tbilisi spowodował przejście władzy w autonomii przez miejscowych bolszewików. Pod presją władz centralnych w 1921 r. Abchazja podpisała układ związkowy z Gruzją, a już 1931 r. przekształcono republikę abchaską w republikę autonomiczną wchodzącą w skład Gruzji. W latach 1937-1953 podjęto administracyjne osiedlanie Gruzinów w Abchaskiej ASRR, co doprowadziło do zmiany składu narodowościowego na niekorzyść Abchazów. W okresach odwilży, a więc w latach 1957, 1967 i 1978 inteligencja abchaska upominała się o prawa narodowe Abchazów, wysuwając nawet hasła „wyjścia: z Gruzji”³¹⁵.

W 1988 r. dążenia separatystyczne Abchazów nabrały kształtów organizacyjnych – powstało Narodowe Forum Abchazji „Aidgylara” (abch. „jedność”), z inicjatywy którego rok później 18 marca na polanie Łychny odbyła się trzydziestotysięczna demonstracja. Uchwalona na niej apel do władz ZSRR z żądaniem przywrócenia Abchazji statusu sprzed 1931 r. (republikę związkowej). Kilka dni później przybyła gruzińska delegacja namawiająca ludność abchaską do niegłosowania na liderów NFA w nadchodzących wyborach do Rady Najwyższej ZSRR. Rozpoczęły się strajki Gruzinów w Suchumi w wyniku których doszło do zamieszek z Abchazami. 15-16 lipca zginęło 14 osób – 9 Gruzinów i 5 Abchazów. Zdeterminowało to Abchazów do przejścia większości w miejscowej Radzie Najwyższej, która na fali demontażu Związku Radzieckiego 25 sierpnia 1990 r. uchwaliła suwerenność Abchazji. Sytuacja uległa dalszemu zaostrzeniu po wygraniu wyborów prezydenckich przez Gamsachurdie, który rozpoczął politykę

³¹³ *Istorija Abchazii*, red. S. Łakoba, Suchum 1991, s. 285.

³¹⁴ A. Menteszaszwili, *Konflikt gruzińsko-abchaski a Rosja*, „Pro Georgia”, t. V, s. 44.

³¹⁵ W. Szaria, *Abchazskaja tragediedia*, [w]., *Abchazskaja tragedia. Sbornik*, 1993, s.14.

ewidentnie nacjonalistyczną. Rzucił hasło „Gruzja dla Gruzinów” i ogłosił budowę unitarnego państwa, zaś podległa mu gruzińska RN podejmowała uchwały ograniczające uprawnienia ciał rządowych Abchazji³¹⁶. Konflikt na polu legislacyjnym zaostrzał się. W lutym 1992 r. Gruzja anulowała swoją konstytucję z 1978 r. i przywróciła ustawę zasadniczą z 1921 r., wedle której Abchazja posiadała ograniczoną autonomię. Wobec zaangażowania się Tbilisi w pacyfikację powstania zwiadzistów w Megrelii, Abchazja podjęła istotny krok separatystyczny. 23 lipca 1992 r. parlament abchaski przywrócił konstytucję z 1925 r., ponadto uchwalił nową nazwę kraju – Republika Abchazja (Apsny), wraz z jego nowym godłem i flagą, co faktycznie oznaczało niepodległość Abchazji. Tego samego dnia gruzińska Rada Państwa uznała ten akt za nieważny³¹⁷. Widoczna stała się dla Tbilisi tendencja dążenia elit abchaskich do uniezależnienia kraju od Gruzji, choć przewodniczący abchaskiej RN Władisław Ardżinba zapewnił, że: „Naród abchaski nie dąży do odizolowania się od narodu gruzińskiego, jesteśmy tylko za stworzeniem jakościowo nowych, cywilizowanych form stosunków między nami”³¹⁸. Późniejsze wydarzenia przekreśliły kompletnie znaczenie słów Ardżinby.

Równoległe z konfliktem legislacyjnym w autonomii prowadzono przygotowania militarne do zbrojnej rozgrywki: władze abchaskie tworzyły pułki wojsk wewnętrznych pod pretekstem bandytyzmu zwiadzistów, zaś miejscowa ludność gruzińska odpowiedziała organizacją oddziałów „Mchedrioni”. Pretekstem do rozpoczęcia konfliktu militarnego stało się uprowadzenie wysokich urzędników gruzińskich przez zwiadzistów do Abchazji³¹⁹. Gruziańskie formacje weszły na terytorium Abchazji 14 sierpnia 1992 r. Przewaga sił gruzińskich była początkowo tak duża, że po czterech dniach walk zajęły one Suchumi i Gagrę. Rząd abchaski musiał się wycofać na północ, do Gudauty. Natarcie gruzińskie załamało się jednak, a Abchazowie otrzymali wsparcie ze strony islamskich ochotników z Konfederacji Górskich Narodów Kaukazu pod wodzą

³¹⁶ W. Górecki, *Abchaskie elity ...*, op. cit., s. 13-15.

³¹⁷ A. Furier, *Droga ...*, op. cit., s. 198-199.

³¹⁸ *Gody i nacjonalnyj sostaw žytieliej Abchazii*, [w]. *Bielaja kniga Abchazi 1992-1993*, Moskwa 1993, s. 87.

³¹⁹ Z. Cierpiński, *Przebieg konfliktu zbrojnego w Abchazji*, [w]., *Region Kaukaz ...*, op. cit., s. 186-187.

Szamila Basajewa³²⁰. Od tego momentu rozpoczęła się krwawa wojna domowa, ze strony abchaskiej prowadzona pod hasłami islamskiej krucjaty religijnej – *dżihadu*. Do eskalacji przyczynił się również dowódca wojsk gruzińskich Giorgi Karkaraszwili nieodpowiedzialną wypowiedzią, że „jest gotów poświęcić życie 100 tys. Gruzinów, aby zniszczyć 97 tys. Abchazów”³²¹. Konflikt zdecydowała się ugasić Rosja i 3 września 1992 r. w Moskwie Szewardnadze z Ardżinbą podpisali porozumienie pokojowe. Miesiąc później Abchazowie odbili Gagrę, a w styczniu 1993 r. podjęli nieudaną próbę odbicia Suchumi. Ponownie Rosja przyjęła wygodną dla siebie rolę mediatora, doprowadzając 27 lipca w Soczi do przerwania walk. Stan formalnego rozejmu utrzymywał się do połowy września, kiedy to Abchazowie wykorzystując ożywienie się zwiadzystów rozpoczęli dwutygodniowy szturm na Suchumi, Gali i Oczamczire³²². Bilans wojny był tragiczny, zwłaszcza dla strony gruzińskiej: 10,3 tys. Gruzinów poniosło śmierć, a ok. 200 tys. zostało zmuszonych do ucieczki z Abchazji. O zwycięstwie strony abchaskiej przesądziły dostawy sprzętu pochodzącego od rosyjskich sił zbrojnych³²³. Oficjalnie Rosja ogłosiła neutralność w konflikcie gruzińsko-abchaskim, ale zdecydowała się wesprzeć militarnie Abchazów, by zmusić Gruzję do członkostwa w strukturach WNP. Tbilisi zgodziło się na dyktat Moskwy, a w zamian otrzymało mediację w uregulowaniu relacji z separatystyczną autonomią. Rokowania rozpoczęto w Genewie, kontynuowano je w Moskwie. Rosja ogłosiła blokadę Abchazji, a następnie zadeklarowała, że w jej interesie jest utrzymanie integralności terytorialnej Gruzji. 3 lutego 1994 r. Gruzja musiała zapłacić za to słoną cenę i zgodziła się na ulokowanie trzech wojskowych baz rosyjskich na swoim terytorium w: Waziani, Batumi i Achalkalaki³²⁴. Położenie baz w regionach

³²⁰ Ibidem, s. 191.

³²¹ „Herold” 1993, s. 37.

³²² Obraz wojny abchaskiej przedstawia pozycja W. Jagielskiego, *Dobre miejsce do umierania*, op.cit.

³²³ *Miejdunarodnaja biezopasnost' i razorużenije. Jeżogodnik SIPRI 1994*, Moskwa 1994, s. 108; tłum: za *Eurazja*” 1996, nr 1, s. 21.

³²⁴ T. Paczkortja, *Rossijskije wojennyje bazy – problema rieszenna*, „Niezawisimaja Gazieta”, 6 lutego 1994, nr 23, s. 3.

objętych dążeniami separatystycznymi wedle strony rosyjskiej miało utrzymać integralność terytorialną gruzińskiego państwa. 14 maja 1994 r. doszło w Moskwie do podpisania układu „O zaprzestaniu działań wojennych i rozdzieleniu sił w Abchazji”. Utworzono strefę zdemilitaryzowaną, w której ulokowano rosyjski kontyngent sił pokojowych pod flagą WNP oraz obserwatorów międzynarodowych. Największe rozbieżności w stosunkach gruzińsko-abchaskich dotyczyły powrotu uchodźców oraz przyszłego statusu autonomii. Rządzący Abchazją Ardżinba uniemożliwił powrót gruzińskich uchodźców oraz odrzucił rosyjsko-gruzińską propozycję federalnego ustroju Republiki – z Abchazją jako podmiotem federacji. Sam przeszedł do ofensywy i zaproponował nie do przyjęcia przez Tbilisi koncepcję konfederacji dwóch niepodległych republik³²⁵. Ardżinba wybrany w wyborach na prezydenta w 1994 r. doprowadził do uchwalenia nowej konstytucji, która określała status Abchazji jako niepodległego demokratycznego państwa o ustroju prezydenckim. Zaprzysiężenie Ardżinby 6 grudnia 1994 r. zakończyło proces kształtowania się państwowości abchaskiej³²⁶. Władze gruzińskie nie uznały tego faktu, jednak kontynuowały pokojowy dialog z separatystyczną autonomią. Następne lata toczących się negocjacji gruzińsko-abchaskich zakłócały wystąpienia ekstremistów po obu stronach. Istotną przeszkodą w porozumieniu stanowiły działające w Tbilisi progruzińskie władze autonomicznej republiki abchaskiej, na czele z Tamazem Nodareiszwilim³²⁷. W 1997 r. doszło jednak do ocieplenia gruzińsko-abchaskiego na najwyższych szczeblach władzy. W Suchumi wizytował minister spraw zagranicznych Gruzji, a w rocznicę tragicznego konfliktu doszło do spotkania Szewardnadzego z Ardżinbą. W roku następnym pod patronatem ONZ zorganizowano spotkanie gruzińsko-abchaskie w Atenach, gdzie podpisano deklarację wzajemnego zaufania. Stosunki uległy gwałtownemu ochłodzeniu w październiku 1999 r., gdy Abchazja zdecydowała się na kolejny krok separatystyczny. W abchaskich wyborach prezydenckich wygrał Ardżinba, a większość mieszkańców Abchazji w referendum opowiedziała się za secesją od Gruzji. Według ONZ zarówno wybory prezydenckie, jak i referendum było nielegalne. Rada Bezpieczeństwa potwierdziła poparcie dla

³²⁵ W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s. 314.

³²⁶ A. Furier, *Droga...*, op. cit., s. 201-202.

³²⁷ „Życie Warszawy”, 6 stycznia 1993.

niezawisłości i integralności Gruzji³²⁸. Spektakularnym objawem dążeń separatystycznych Abchazów stało się proklamowanie przez parlament abchaski pełnej niepodległości autonomii 12 października 1999 r. Deklaracji niepodległości nie uznało żadne państwo³²⁹. Separatyzm Abchazji w znacznym stopniu został uzależniony na początku XXI w. od polityki nowych władz rosyjskich. Moskwa zaczęła ingerować w wewnętrzne sprawy Abchazji, począwszy od spraw gospodarczych po zmiany polityczne na najwyższym szczeblu (wybory prezydenckie z 2003 r.)³³⁰. Wśród elit politycznych Abchazji poparcie znalazła idea wejścia autonomii w granice Federacji Rosyjskiej. Po objęciu władzy w 2003 r. ekipa prezydenta Saakaszwilego rozpoczęła szereg działań zmierzających do rozwiązania problemu abchaskiego. Tbilisi złożyło propozycję autonomii dla Abchazji, która zapewniała daleko posuniętą autonomię kulturalną, ekonomiczną, np. strefy wolnego handlu, stanowisko wiceprezydenta Gruzji dla Abchaza, prawo weta w sprawach dotyczących Abchazji itp. Rozwiązania te Abchazi odrzucili. Strona gruzińska podjęła oprócz wysiłków pokojowych działania siłowe. W 2006 r. Gruzja zajęła wysokogórski, strategiczny Wąwóz Kodorski i zainstalowała tam przebywający dotąd w Tbilisi progruziński abchaski rząd na uchodźstwie. W ostatnich latach na pograniczu abchaskim wielokrotnie dochodziło do incydentów zbrojnych, w których zatrzymywani byli i ginęli zarówno Gruzini, jak i Abchazowie. Spotkało się to z ostrą reakcją Rosji. W marcu 2007 r. budynki administracji gruzińskiej w Kodori ostrzelane zostały przez nieznane (najprawdopodobniej rosyjskie) śmigłowce. Sytuacja uległa gwałtownemu zaostrzeniu wiosną 2008 r. po deklaracjach prezydenta Putina o zalegalizowaniu pomocy udzielanej przez Rosję Abchazji oraz podjęciu działań na rzecz uznania niepodległości Abchazji. W atmosferze nagonki medialnej i politycznej w Rosji wymierzonej w Gruzję (m.in. „demaskowanie” planów inwazji gruzińskiej na Abchazję), przy deklaracjach o obronie posiadających obywatelstwo rosyjskie Abchazów³³¹ na wypadek agresji, doszło do zestrzelenia kilku gruzińskich bezzałogowych samolotów szpiegowskich, wzmocnienia rosyjskich sił pokojowych do górnych limitów (z 1,8 tys. do 3 tys.) i nieuprawnionego wprowadzenia rosyjskich wojsk kolejowych do Abchazji. Zarówno Abchazowie jak i Gruzini zaczęli koncentrować swoje siły w rejonie konfliktu. Wydarzeniom towarzyszyły niezwykle ostre protesty USA, UE, NATO i państw członkowskich, które jednak nie

³²⁸ arch.rp.pl/artykul/245483.html, 10.09.2010.

³²⁹<http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/punkt-widzenia/2008-04-15/reintegracja-czy-rekonkwista-gruzja-wobec-abchazji-i-osetii-pol>, 10.09.2010.

³³⁰Ibidem.

³³¹ Około 80% mieszkańców Abchazji legitymuje się obywatelstwem rosyjskim.

wpłynęły na rozwiązanie problemu abchaskiego, a tym samym na ustabilizowanie integralności terytorialnej Gruzji³³². Posiadając protektorat Rosji, Abchazja wyczekiwała na odpowiednią szansę, by zrealizować ideę własnej niepodległości – i szansę taką otrzymała za sprawą separatystów południwoosetyjskich.

Osetyjczycy uznają, że wywodzą się od koczowniczego ludu Alanów, którzy we wczesnym średniowieczu utworzyli na północ od Kaukazu państwo Alanię. Państwo to stopniowo wchodziło w orbitę wpływów gruzińskich i około XI w. przyjęło chrześcijaństwo przy pomocy Gruzinów lub Abchazów. Według uczonych osetyjskich księżęta gruzińscy toczyli walki z osetyjskim plemieniem Tualów niemal przez pięć wieków na terenie późniejszej Dwaletii, którą w XVII w. zaczęto nazywać „Osetią leżącą po tamtej stronie”, a nieco później Południową Osetią, dla odróżnienia od Północnej Osetii („leżącej po tej stronie Kaukazu”)³³³. W XVIII w. Osetyjczycy, niezdolni do własnej organizacji państwowej wybrali związek z Rosją. Jednak nadzieje pokładane w Rosji nie zostały spełnione. Po przyłączeniu do niej, Osetia została podzielona na dwie gubernie: północną i południową. Na domiar złego księżęta gruzińscy korzystając z pomocy rosyjskiej dążyli do podporządkowania Osetyjczyków, mieszkających w ich dobrach na południowych zboczach Kaukazu³³⁴. Inaczej niż Osetyjczycy proces kształtowania się południwoosetyjskiej autonomii postrzegają uczeni gruzińscy. Według nich Osetyjczycy są ludnością napływową w Gruzji. Migracje Osetyjczyków miały rozpocząć się w XVI w., jednak nie miały one wtedy masowego charakteru. Osetyjczycy osiedlali się, z własnej woli jako chizanowie – chłopci poddani, których gruziński właściciel ziemi nie mógł wyrugować. Struktura demograficzna w tzw. Osetii Południowej uległa zmianie pod rządami carskimi³³⁵. W latach 1846-1859 r. władze rosyjskie utrzymywały okręg osetyjski (tereny Kartlii Wewnętrznej – Szida Kartlia),

³³² W. Bartuzi, K. Pelczyńska-Nałęcz, K. Strachota, *Abchazja, Osetia Południowa, Górski Karabach: rozmrożone konflikty pomiędzy Rosją a Zachodem*, „Raport specjalny OSW”, 2008 Warszawa, s. 5.

³³³ *Iz istorii osietino-gruzińskich wzaimootnoszenij*, red. N.G. Dżusojtj, Cchinwał 1995, s. 35-50.

³³⁴ A. Furier, *Osetia – osetyjski punkt widzenia*, „Sprawy narodowościowe. Seria nowa” 1997, z. 2(11), s. 377-380.

³³⁵ B. Gamkrelidze, *K woprosu o rassielenii Osietin w Gruzii*, [w]. *Osietinskij wopros*, red. A. Bakradze, L. Tatiszwili, Tbilisi 1994, s. 169-189.

wkrótce rozpoczęły osiedlanie na tych terenach wzdłuż Wojennej Drogi Gruzjińskiej prorosyjsko nastawionych Osetyjczyków. Proces *osianoby* miał na celu osłabienie wpływów gruzińskiej grupy etnicznej i uległ nasileniu na przełomie XIX i XX w. Osetyjczycy stali się dominującą narodowością na terenie Kartlii Wewnętrznej, co w późniejszym okresie zaowocowało kolejnym separatyzmem na terytorium Gruzji³³⁶.

Dążenia separatystyczne Osetyjczyków ożywili bolszewicy, chcący jak najszybciej opanować Zakaukazie. Podjęli próbę zdestabilizowania sytuacji politycznej w Gruzji poprzez wykorzystanie składu etnicznego w Szida Kartlii. W latach 1918-1920 r. udało się im trzykrotnie podburzyć Osetyjczyków do walki z Gruzjinami pod hasłem ustanowienia władzy radzieckiej. Władze I Republiki opanowały sytuację, ale bolszewicy południwoosetyjscy rozpoczęli zabiegi dyplomatyczne z Moskwą, by Południowa Osetia została włączona w skład Rosji Radzieckiej³³⁷. Atak Armii Czerwonej w lutym 1921 r. umożliwił Osetyjczykom ponowne przystąpienie do walki z Gruzją oraz opracowanie zasad politycznego samookreślenia Osetii Południowej. Południwoosetyjski Komitet Rewolucyjny uchwalił własną konstytucję, projekt granic oraz przekazał propozycję utworzenia Socjalistycznej Republiki Południowej Osetii władzom nadrzędnym: Biuru Kaukaskiemu i Komunistycznej Partii Gruzji³³⁸. Zabiegi o utworzenie na terenie Szida Kartlii republiki osetyjskiej były mało realne ze względu na niewielkie jej rozmiary. 31 października 1921 r. władze centralne zdecydowały o przyznaniu Osetyjczykom autonomii w ramach Gruzjińskiej SRR i ustanowiły Południwoosetyjski Obwód Autonomiczny ze stolicą w Cchinwali. Decyzja Moskwy wywołała protesty zainteresowanych stron: Gruzjinów przeciwko włączeniu do obwodu Cchinwali, a Osetyjczyków przeciwko kształtowi granic i statusowi obwodu³³⁹. Po

³³⁶ Termin gruziński *osianoba* jest odpowiednikiem polskiego *osetyjszczyzna* i oznacza napływ Osetyjczyków do Gruzji; W. Itoniszwili, *Osetinszczina*, [w.] *Osetinskij wopros*, op. cit., s. 209-229.

³³⁷ A. Menteszaszwili, *Osetinskij sieparatizm w 1918-1920 godach*, [w.] *Osetinskij wopros*, op. cit., s. 259-261.

³³⁸ L. Toidze, *Obrazowanije Osetinskij autonomii w Gruzii*, [w.] *Osetinskij wopros*, op. cit., s. 229.

³³⁹ *Ibidem*, s. 300-307.

likwidacji Zakaukaskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej gruzińskie władze komunistyczne dążyły do zatarcia odrębności Południowej Osetii, głównie za pomocą przesiedleń ludności gruzińskiej do tego regionu³⁴⁰.

Szansę na zmianę swojego położenia Osetyjczycy otrzymali w okresie *pieriestrojki*. Pojawiła się wówczas idea zjednoczenia obydwu Osetii. Hasło „jeden naród – jedna republika” występowało w założeniach południwoosetyjskiego ruchu „Adamon Nychas” (Narodowe Zebranie) oraz w północnoosetyjskiej organizacji „Adamon Cadisz” (Związek Narodowy). W zgodnej opinii obu działaczy Osetia powinna była wejść w skład państwa rosyjskiego³⁴¹. Pod koniec sprawowania władzy przez komunistów gruzińskich doszło do wystąpień w Osetii Południowej, które zdecydowano się siłą spacyfikować. Powodem tak ostrej reakcji Tbilisi było ogłoszenie 10 listopada 1989 r. przez Radę Obwodu postanowienia o zmianie statusu jednostki na republikę autonomiczną. Władze gruzińskie doprowadziły do zmian personalnych w obwodzie, a opozycja pod kierownictwem Towarzystwa Meraba Kostawy rozpoczęła tworzenie oddziałów paramilitarnych na tym terenie. Osetyjczycy również podjęli organizację własnych sił zbrojnych, a ich organizacją zajął się gen. Kim Cagałow, dowódca wojskowy o dużym doświadczeniu w prowadzeniu wojny partyzanckiej³⁴². Osetyjczycy wykorzystując osłabienie gruzińskich komunistów 20 września 1990 r. proklamowali powstanie Południwoosetyjskiej Radzieckiej Republiki Demokratycznej w ramach ZSRR i secesję z Gruzji, oraz rozpoczęli starania o połączenie się z Osetią Północną, a tym samym wejście w skład RFSRR. Jednym z argumentów do prawnego usamodzielnienia się strony osetyjskiej była struktura etniczna obwodu, w której dominującą narodowością stanowili Osetyjczycy.

Tab. 20. Struktura etniczna Osetii Południowej w 1990 r.

Narodowość	Procent narodowości
Osetyjczycy	67,5
Gruzini	28
Rosjanie	2,5
Ormianie	1,5

³⁴⁰ A. Furier, *Droga...*, op. cit., s. 155.

³⁴¹ http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/PRACE_9.pdf, s. 24.

³⁴² A. Furier, *Droga...*, op. cit., s. 156.

Źródło: http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/PRACE_9.pdf, 10.09.2010.

W odpowiedzi Gruzja pozbawiła w grudniu 1990 r. Osetię autonomii i ogłosiła na jej terytorium stan wyjątkowy. Na przełomie 1990 i 1991 r. doszło do pierwszych starć między armią gruzińską a lokalnymi oddziałami samoobrony. 6 stycznia 1991 wybuchła wojna toczona ze zmiennym natężeniem przez ponad rok. Najcięższe starcia przypadły wiosną i późną jesienią 1991 r. Gruzinom nie udało się zdobyć Cchinwali, choć miasto było wielokrotnie atakowane. Umocniona tym faktem Osetia Południowa ogłosiła 28 listopada 1991 r. oderwanie się od Gruzji i wykorzystując wojnę Tbilisi ze zwolennikami obalonego prezydenta Gamsachurdii zorganizowała referendum wśród miejscowej ludności w sprawie secesji od centrali i przyłączenia się do Rosji. 19 stycznia 1992 r. 99 procent Osetyjczyków zagłosowało zgodnie z oczekiwaniami władz obwodu. 14 maja 1992 r. osetyjskie i gruzińskie oddziały zawarły rozejm, zerwany po jedenastu dniach. Osetia Południowa obarczyła o to Gruzję i w odwecie przecięła dopływ gazu, przesyłanego przez rurociąg biegnący z Rosji do Armenii. Konflikt jednak wygasł, za sprawą nacisków ze strony rosyjskiej. 25 czerwca w Dagomysie prezydent Eduard Szewardnadze podpisał porozumienie o zawieszeniu broni z przywódcą Federacji Rosyjskiej, Borysem Jelcynem³⁴³. Gruzja nie zdołała w wyniku działań militarnych podporządkować sobie Osetii Południowej, która otrzymywała rosyjską pomoc oraz wsparcie od bratniej Osetii Północnej. Wielkim problemem dla władz tbiliskich stała się liczba uchodźców gruzińskich z terenów konfliktu³⁴⁴ oraz statut separatystycznego obwodu. Kolejne lata stosunków gruzińsko-osetyjskich przebiegły pod znakiem rokowań pokojowych. Już w Dagomysie na mocy porozumienia w rejonie konfliktu utworzono siły pokojowe w skład których weszły trzy bataliony: gruziński, południowoosetyjski i rosyjski, liczące około 2 tys. żołnierzy. Zadaniem tych sił było niedopuszczenie do ponownego wybuchu walk. Dla nadzorowania przestrzegania zawieszenia broni powołano trójstronną Wspólną Komisję Kontrolną (WKK). Do procesu pokojowego włączyły się siły międzynarodowe. 6 listopada 1992 r. OBWE (wówczas KBWE) utworzyła w Gruzji misję, której zadaniem było wypracowanie zbliżonego stanowiska przez strony konfliktu. Właściwy proces negocjacyjny rozpoczął się 5 marca 1997 r., gdy po raz pierwszy spotkali się przedstawiciele Tbilisi i Cchinwali do spraw uregulowania konfliktu. Choć podpisano kilka umów o małym znaczeniu utrzymywały się stałe kontakty gruzińsko-osetyjskie, również na szczeblu przywódców³⁴⁵. Głównym punktem sporny pozostawał status autonomii, mniejsze znaczenie posiadał ewentualny powrót

³⁴³ http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/PRACE_9.pdf, s.24-25., 10.09.2010.

³⁴⁴ *Uchodźcy – uciekinierzy – przesiedleńcy. Problemy migracji w Rosji i WNP*, „Eurazja” 1995, nr 2, s. 38-48.

uchodźców gruzińskich. Nie bez znaczenia dla reintegracji regionu z Gruzją pozostawał fakt podsycania dążeń separatystycznych Osetyjczyków przez Federację Rosyjską, które w okresie wyciszenia konfliktu przybierały formę wewnętrznych elekcji: wyborów prezydenckich i parlamentarnych. Do likwidacji separatyzmu południwoosetyjskiego energicznie zabrała się po 2003 r. administracja Saakaszwiliego. Gruzini skoncentrowali swoje wysiłki na podważeniu autorytetu władz separatystycznych i podcięciu ich ekonomicznych podstaw. Szczytowym osiągnięciem był rozłam wśród separatystów i stworzenie alternatywnych, progruzińskich władz mających oparcie głównie w gruzińskich wioskach. W 2006 r. na czele ich stanął Dmitrij Sanakojew. Tbilisi konsekwentnie, ale bezskutecznie domagało się włączenia Sanakojewa jako strony do nowego formatu rozmów pokojowych. Elektem działań progruzińskich władz Osetii Południowej było zaostrzenie relacji na linii Tbilisi-Cchinwali. Wielokrotnie dochodziło do incydentów, aresztowań żołnierzy (także rosyjskich) i lokalnych starć. Przełom w stosunkach gruzińsko-osetyjskich przyniósł rok 2008. Początkowo wokół konfliktu w Osetii Południowej panował względny spokój, co związane było z koncentracją działań gruzińskich i również rosyjskich na konflikcie abchaskim. W lipcu doszło jednak do ostrzelania przez Osetyjczyków konwoju z Sanakojewem oraz ostrzelania posterunków separatystycznej policji³⁴⁵. Ponownie przeniesiono ciężar konfliktów na Osetię Południową, gdzie proporcja sił była dla Gruzji korzystniejsza, a motywacja do zdecydowanych działań gruzińskich większa, ze względu na bezpośrednie zagrożenie dla Tbilisi. Z dnia na dzień rosła groźba na sprowokowanie Gruzji do działań zbrojnych przez Osetyjczyków, którzy otwarcie popierani byli w swych dążeniach separatystycznych przez administrację Putina.

Dążenia separatystyczne Abchazji i Osetii Południowej doprowadziły do dezintegracji terytorialnej państwa gruzińskiego. W separatystycznych regionach powstały twory quasi-państwowe, które można określić jako „parapaństwa”. Abchazja i Osetia Południowa na przestrzeni lat dziewięćdziesiątych XX w. uzyskały wiele cech państwa: rząd, administrację, wojsko i policję, sądy, parlament, nawet znaczki pocztowe³⁴⁷. Samozwańcze republiki nie posiadały własnego pieniądza i co utrzymywało

³⁴⁵ http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/PRACE_9.pdf, s.25.

³⁴⁶ *Abchazja, Osetia Południowa, Górski Karabach: rozmrożone konflikty pomiędzy Rosją a Zachodem*, „Raport Specjalny OSW”, Warszawa 2008, s. 6.

³⁴⁷ W. Górecki, *Abchaskie elity ...*, op. cit., s. 4-5.

formalnie integralność terytorialną Gruzji – uznania międzynarodowego³⁴⁸. Abchazja i Osetia Południowa ubiegały się o zmianę swego nieuregulowanego statusu, dążąc bądź do zostania „normalnym” niepodległym państwem, bądź do stania się, przy zachowaniu autonomii, częścią innego państwa. Polityczne elity „parapaństw” zdały sobie sprawę z niemożności zrealizowania własnej szerokiej autonomii w ramach Gruzji. Po okresie utrzymywania „nieokreślonego statusu prawnego” Abchazja i Osetia Południowa w 2008 r. podjęły tragiczną w skutkach dla Gruzji próbę wybicia się na niepodległość.

3.3. Wojna gruzińsko-rosyjska w Osetii Południowej i Abchazji – utrata integralności terytorialnej przez Gruzję.

W ostatnich latach problem separatyzmu abchaskiego i południowoosetyjskiego stał się najważniejszym czynnikiem determinującym stan gruzińskiej państwowości. Administracja prezydenta M. Saakaszwiliego zdecydowała się go rozwiązać na dwóch płaszczyznach: wewnętrznej – reintegrujące działania ustawodawcze wobec „parapaństw”, podważenie ich władz i budowa nowoczesnej armii gruzińskiej, oraz zewnętrznej, poprzez umiędzynarodowienie konfliktów abchaskiego i południowoosetyjskiego³⁴⁹. Działania na płaszczyźnie wewnętrznej doprowadzały do zaostrzenia stosunków z samozwańczymi republikami, zdecydowano się więc na zintensyfikowanie umiędzynarodowienia problemu integracji terytorialnej państwa. Gruzja zwróciła się o pomoc w odzyskaniu kontroli nad separatystycznymi regionami do Zachodu, rezygnując tym samym z mediacji Rosji. Możliwość taką Tbilisi stworzył wzrost zainteresowania Zachodu w regionie kaukaskim po 11 września 2001 r. Zamach terrorystyczny w Nowym Jorku zmusił Stany Zjednoczone do uregulowania porządku światowego i uświadomił zachodnie gospodarki o potrzebie dywersyfikacji szlaków transportujących surowce strategiczne. Kaukaz zaczął odgrywać istotną rolę na

³⁴⁸ W. Górecki, *Abchazja*, [w:] *Konflikty zbrojne na obszarze postradzieckim. Stan obecny, perspektywy uregulowania, konsekwencje*, „Prace Ośrodka Studiów Wschodnich (OSW)”, 2003, z. 9, s. 20-23.

³⁴⁹ K. Strachota, W. Bartuzi, *Reintegracja czy rekonkwista? Gruzja wobec Abchazji i Osetii Południowej w kontekście uwarunkowań wewnętrznych i międzynarodowych*, OSW, Warszawa 2008, s. 17-20.

politycznej mapie świata. W ostatnich latach równocześnie przebiegał proces rozszerzania NATO i Unii Europejskiej na wschód, co w konsekwencji wymuszało troskę o bezpieczeństwo obszarów sąsiadujących z Sojuszem i Unią³⁵⁰. Ekipa prezydenta M. Saakaszwiliego, wykorzystując międzynarodową koniunkturę podjęła działania akcesyjne do zachodnich organizacji międzynarodowych, zwłaszcza do Paktu Północnoatlantyckiego³⁵¹. Do Gruzji zaczęła płynąć militarna i gospodarcza pomoc Zachodu. Równocześnie Tbilisi zdecydowało się na wyparcie wpływów rosyjskich z Gruzji. Starano się wykazać, że pokojowa obecność wojsk rosyjskich w Abchazji i Osetii Południowej nie służy zachowaniu pokoju, lecz ma na celu „pełzającą aneksję” terytorium przez Rosję³⁵². Parlament gruziński podejmował rezolucje o likwidacji rosyjskich baz na terytoriach separatystycznych, pod groźbą ich delegalizacji³⁵³. Prowokacyjna polityka prozachodnia M. Saakaszwiliego spotkała się z gwałtowną retorsją Rosji, która pod rządami W. Putnina odzyskując miano imperium nie mogła zrezygnować z „historycznej strefy wpływów”. W 2006 r. w charakterystyczny dla siebie sposób Moskwa skorzystała z szantażu gospodarczego i energetycznego, by ujarzmić niepokorną Gruzję³⁵⁴. W stosunkach bilateralnych Moskwa-Tbilisi, coraz częściej dochodziło do skandali dyplomatycznych. Niezwykle napiętą sytuację podgrzał *casus* Kosowa. Rosyjska Duma przyjęła rezolucję „O polityce Federacji Rosyjskiej wobec Abchazji, Osetii Południowej i Naddniestrza” rekomendując prezydentowi W. Putinowi rozpatrzenie celowości uznania niezawisłości obu autonomii³⁵⁵. Pozycję Moskwy niezwykle wzmocnił kwietniowy szczyt NATO w Bukareszcie, na którym nie

³⁵⁰ Ibidem, s. 14.

³⁵¹ http://www.mfa.gov.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=455, 10.09.2010.

³⁵² K. Strachota, W. Bartuzi, *Reintegracja czy...*, op. cit., s. 21.

³⁵³ W. Materski, *Gruzja*, op. cit. 351-353.

³⁵⁴ R. Grodzki, *Wojna gruzińsko-rosyjska 2008. Przyczyny-Przebieg-Skutki*, Zakrzewo 2009, s. 66.

³⁵⁵ Ibidem, s. 66, 68.

zdecydowano się na przyznanie Gruzji i Ukrainie ścieżki aplikacyjnej – tzw. MAP (Membership Action Plan) i jedynie zadeklarowano mglistą perspektywę wejścia obu krajów w struktury północnoatlantyckie³⁵⁶. Rosja zdała sobie sprawę, że Zachód nie jest zdeterminowany, by wesprzeć Gruzję w ewentualnym konflikcie o samozwańcze republiki i rozpoczęła zabiegi obliczone na uzyskanie pełnej kontroli nad nimi. Administracja W. Putina zniosła sankcje handlowe wobec autonomii, ogłosiła ustanowienie więzi prawnych z Abchazją i Osetią Południową oraz zwiększyła obecność wojskową na ich terytoriach w celu ochrony swoich „rodaków”. Gruzja nie pozostała dłużna i od dłuższego czasu czyniła przygotowania do zbliżającego się konfliktu: w wyniku operacji militarnej uzyskała kontrolę nad strategicznie ważnym wąwozem Kodori na granicy abchaskiej i ustanowiła w autonomii południowoosetyjskiej Tymczasową Jednostkę Terytorialną Osetii Południowej (gruz. Samchret Oseti Administracia), bezpośrednio podległej Tbilisi³⁵⁷. Przy nasilających się w pierwszej połowie 2008 r. obustronnych prowokacjach militarnych separatystów realizowali proces wypierania resztek ludności gruzińskiej. Niezdolny do reakcji świat zachodni przyglądał się przygotowaniom do tragicznej wojny, której wynik z góry był przesądzony.

Generalną próbą przed zbliżającym się konfliktem dla Gruzji i Rosji, dążącej de facto jawnie do podporządkowania sobie republik samozwańczych, stały się lipcowe manewry wojskowe. Strona gruzińska zorganizowała w ramach natowskiego programu „Partnerstwo dla pokoju”, dwutygodniowe manewry „Immediate Respons 2008” na poligonie Waziani z udziałem 1 tys. żołnierzy amerykańskich³⁵⁸. W tym samym czasie po drugiej stronie granicy gruzińsko-rosyjskiej odbył się podobny pokaz siły – manewry „Kaukaz 2008”, z udziałem 8 tys. żołnierzy Północnokaukaskiego Okręgu Wojskowego, ćwiczących procedury udzielenia wsparcia siłom „mirotwórców” stacjonujących w Osetii

³⁵⁶http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_38988.htm; 10.09.2010; R. Grodzki, *Wojna...*, op. cit., s. 152-153.

³⁵⁷ W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s. 364.

³⁵⁸<http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2008-08-20/kalendarium-konfliktu-rosyjsko-gruzińskiego>, 10.09.2010.

Południowej³⁵⁹. Ponadto w Abchazji rosyjskie wojska kolejowe zakończyły rekonstrukcję infrastruktury niezbędnej do działań militarnych. Na początku sierpnia władze Osetii Południowej zerwały rozmowy pokojowe oraz zapowiedziały mobilizację i ściągnięcie ochotników z Kaukazu Północnego. Rozpoczęła się wzmożona wymiana ognia na pograniczu gruzińsko-południowoosetyjskiej. Dnia 4 sierpnia obie strony rozpoczęły wycofanie z rejonu przyszłej wojny ludności cywilnej³⁶⁰. Armia Ochotnicza Osetii Południowej (OAOP) z mieszkalnych bloków w Cchinwali zdecydowała się na ostrzał okolicznych wiosek gruzińskich. Gruzini snajperzy nie pozostali dłużni i również otworzyli ogień do ludności cywilnej. Dnia 7 sierpnia Gruzja skoncentrowała na granicy z Osetią Południową ok. 12 tys. żołnierzy, a prezydent M. Saakaszwili wystąpił z orędziem, w którym ogłosił jednostronne zawieszenie broni i zaproponował Osetyjczykom gwarantowaną przez Rosję autonomię w ramach Gruzji. W odpowiedzi siły osetyjskie odpowiedziały ogniem. Prezydent M. Saakaszwili zdecydował o siłowym podporządkowaniu buntujących się autonomii, mimo zdecydowanej przewagi militarnej separatystów i Rosjan.

Tab. 21. Potencjał militarny stron konfliktu (w tys.)

Potencjał militarny	Gruzja	Osetia Południowa**	Abchazja**	Federacja Rosyjska***
Liczba sił zbrojnych	11,32	2	1,5 – 5	1027,0/8
Siły lądowe	8,62	2	1,5 – 5	*/8
Formacje paramilitarne	11,70	*	*	418,0/*
Pojazdy pancerne	266	35 – 40	130	ok.50 000/700
Systemy artyleryjskie	109	25	80	30 045/ 139
Samoloty bojowe	7	*	8	1854/*
Śmigłowce bojowe	17	*	2	831/*

Źródło: *The Military Balance 2007*, London, s. 30-327.

* Brak danych

**Stan sił militarnych separatystów w okresie 2004-2007

***Stan rosyjskich sił militarnych na terytorium federacji/na terytoriach autonomii

O godzinie 23.30 7 sierpnia Gruzja przeszła do ofensywy, rozpoczynając zmasowany ostrzał Cchinwali – tzw. operację "przywracania porządku konstytucyjnego"

³⁵⁹ W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s. 366.

³⁶⁰ „Nowa Europa Wschodnia” 2009, nr 1, s. 2007.

w zbuntowanej autonomii³⁶¹. Armia gruzińska wkroczyła na teren Osetii Południowej oraz podjęła walki z separatystami i wspierającymi ich wojskami rosyjskimi. Termin rozpoczęcia gruzińskiej ofensywy nie był przypadkowy. W tym czasie premier Rosji W. Putin wraz z prezydentem Stanów Zjednoczonych przebywali na inauguracji Letnich Igrzysk Olimpijskich w Pekinie. Element zaskoczenia odniósł skutek: Cchinwali zostało zdobyte. W Rosji wybuchła zakrojona na szeroką skalę kampania propagandowa w mediach, ukazująca Gruzję jako „agresora” i stronę odpowiedzialną za „ludobójstwo narodu Osetyjskiego”. Rosję miejscowe media określały jako państwo, które „przymusza” Gruzję do pokoju³⁶². Gruzini przedstawili taśmy z podsłuchów straży granicznej, wedle których oddział rosyjskich żołnierzy targnął na teren Osetii Południowej 24 godziny przed atakiem gruzińskim³⁶³. Z formalnego punktu widzenia gruzińska ofensywa miała charakter operacji wewnętrznej, jednak była ewidentnym złamaniem porozumienia o zawieszeniu broni, podpisanego 25 czerwca 1992 r. w Dagomysie³⁶⁴. Dobre po ofensywie prezydent M. Saakaszwili ogłosił powszechną mobilizację, a wieczorem 8 sierpnia jednostronne zawieszenie broni, którego oficjalnym celem było umożliwienie cywilom opuszczenie strefy konfliktu. Rada Bezpieczeństwa ONZ, chcąc zareagować na kryzys nie wypracowała rezolucji poświęconej konfliktowi w Osetii Południowej, ze względu na sprzeczność stanowisk stałych członków Rady. Z sytuacji skorzystał prezydent Rosji Dmitrij Miedwiediew i zapowiedział jednoznacznie, że Federacja Rosyjska będzie bronić swoich obywateli w Osetii Południowej oraz, że nie dopuści, by ich bezkarnie zabijano. Strona rosyjska przeszła do ofensywy: rozpoczęła zmasowane naloty na strategiczne obiekty militarne w Gruzji, a na terytorium Osetii

³⁶¹ T. Szulc, *Zakłamana wojna*, „Raport: Wojsko Technika Obronność” 2009, nr 9, s. 9-10.

³⁶² Przebieg konfliktu szeroko ukazują media rosyjskie, prezentujące stanowisko prorządowe, zachodnioeuropejskie, opierając się głównie na przekazie rosyjskim, oraz polskie z tendencją progruzińską.

<http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2008-08-20/kalendarium-konfliktu-rosyjsko-gruzińskiego>, 10.09.2010.

³⁶³ R. Grodzki, *Wojna...*, op. cit., s. 99; por.: „Krasnaja zwiezda” 11 września 2008; „Forum”, 22-29 września 2008, nr 39, s. 19.

³⁶⁴ W. Materski, *Gruzja*, op. cit., s. 367.

Południowej rzekomo na prośbę miejscowych władz wprowadzono oddziały 58. armii rosyjskiej, których deklarowanym celem było wsparcie rosyjskich sił pokojowych w "przymuszeniu Gruzji do pokoju". Wieczorem 8 sierpnia wojska rosyjskie dotarły na przedmieścia Cchinwali – gruzińska akcja „Czyste pole” ulega załamaniu³⁶⁵. Konflikt objął pozostałe tereny Gruzji. Flota Czarnomorska rosyjska zbombardowała gruziński port Poti i wojskową bazę w Senaki. Widząc eskalację konfliktu Unia Europejska, OBWE i NATO zaapelowały o wstrzymanie działań wojennych. Prezydent Polski Lech Kaczyński określił działania Rosji jako „niedopuszczalne”, a polskie MSZ wezwało państwa i organizacje międzynarodowe do czynnego udziału w zażegnaniu konfliktu w Osetii „z poszanowaniem integralności terytorialnej Gruzji”³⁶⁶. W tym czasie trwały walki o Cchinwali, w wyniku których Osetyjczycy i Rosjanie zdobyli miasto, do Osetii Południowej rozpoczęto przerzut wojsk federalnych. Dnia 9 sierpnia M. Saakaszwili zarządził ewakuację budynków rządowych w obawie przed bombardowaniem, a następnie za zgodą gruzińskiego parlamentu ogłosił 15-dniowy stan wojenny na całym terytorium. Armia rosyjska kontynuowała ofensywę; Flota Czarnomorska przystąpiła do blokowania wybrzeży Gruzji, a lotnictwo dokonało zbombardowania Gori i Tbilisi, co definitywnie nic nie miało wspólnego z ochroną Osetyjczyków³⁶⁷. Do wojny z Gruzją przyłączyły się separatystyczne władze Abchazji, które korzystając ze wsparcia rosyjskiego zdobyły strategiczny wąwóz Kodori i postanowiły uderzyć na Zugdidi. Rosjanie zdecydowali się na zniszczenie infrastruktury militarnej Gruzji i do 11 sierpnia opanowały Zugdidi, Poti i Senaki³⁶⁸. Tymczasem nie ustawały zabiegi dyplomatyczne na świecie, mające na celu zażegnanie konfliktu. Z wypracowaniem jednoznacznego stanowiska problemy miały ONZ i Unia Europejska. Trafnie konflikt ocenił sekretarz generalny NATO, Jaap de Hoop Scheffer, który nazwał rosyjskie działania „nieproporcjonalnym użyciem siły” i brakiem poszanowania dla gruzińskiej integralności

³⁶⁵<http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2008-08-20/kalendarium-konfliktu-rosyjsko-gruzinskiego>, 10.09.2010

³⁶⁶Cyt. za: R. Grodzki, *Wojna...*, op. cit., s. 104.

³⁶⁷ „Technika Wojskowa” 2009, nr 1, s. 63.

³⁶⁸<http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2008-08-20/kalendarium-konfliktu-rosyjsko-gruzinskiego>, 10.09.2010.

terytorialnej³⁶⁹. Podobne stanowisko wyraził prezydent Stanów Zjednoczonych G. Bush. Wyczerpana wojną Gruzja ogłosiła jednostronny, natychmiastowy rozejm i zaapelowała do NATO o powstrzymanie rosyjskiej agresji. W trakcie międzynarodowej dyskusji nad rozwiązaniem konfliktu, szef rosyjskiej dyplomacji Siergiej Ławrow stwierdził, że „Saakaszwili musi odejść!”³⁷⁰. Działania wojenne jednak nie ustały. Siły abchaskie całkowicie opanowały Wąwóz Kodorski, w Osetii Południowej walki wprawdzie zaczęły przycichać, ale oddziały osetyjskie przystąpiły do czystek etnicznych w wioskach gruzińskich. Prezydent D. Miedwiediew podjął decyzję o zawieszeniu "operacji przymuszania Gruzji do pokoju" w związku z osiągnięciem przez armię rosyjską zakładanych celów. Jednocześnie zastrzegł prawo Rosji do podjęcia odpowiednich działań w przypadku ponownej agresji ze strony gruzińskiej. Mimo tej decyzji siły rosyjskie pozostały na zajmowanych pozycjach i dokonywały rajdów po terytorium Gruzji właściwej. Jedynym pozytywnym aspektem zawieszenia walk było przerwanie marszu w kierunku Tbilisi. Decydujący wpływ na to miała wizyta prezydenta Francji Nicolasa Sarkozy'ego oraz przewodniczącego OBWE Alexandra Stubba w Moskwie i rozmowy z Dmitrijem Miedwiediewem, które zakończyły się uzgodnieniem sześciopunktowego planu rozwiązania konfliktu: „(1) zobowiązanie do niestosowania siły; (2) trwałe zakończenie wszystkich działań wojennych; (3) zapewnienie swobodnego dostępu do pomocy humanitarnej; (4) powrót sił zbrojnych Gruzji do stałych miejsc dyslokacji; (5) wycofanie Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej do linii sprzed rozpoczęcia działań bojowych; (6) rozpoczęcie międzynarodowej dyskusji o statusie Osetii Południowej i Abchazji oraz środkach zapewnienia ich bezpieczeństwa”³⁷¹. Rosja ogłosiła zakończenie operacji wojskowej przeciwko Gruzji. Podczas konferencji prasowej w Moskwie N. Sarkozy niefortunnie stwierdził, iż Rosja ma pełne prawo bronić swoich obywateli za granicą, a następnie udał się do Tbilisi na rozmowy z M. Saakaszwilim. Rząd gruziński zaakceptował plan zawieszenia walk z Rosją, zaproponowany przez stronę francuską i jednocześnie zapowiedział zaskarżenie sił rosyjskich o przeprowadzenie czystek etnicznych na terytorium Osetii Południowej do Międzynarodowego Trybunału Karnego (MTK). W tym samym dniu Gruzja otrzymała polityczne wsparcie ze strony przywódców państw Europy Środkowo-Wschodniej.

³⁶⁹<http://new-arch.rp.pl/arttykul/799237.html>, 10.09.2010.

³⁷⁰ „Rossijskaja Gazieta” 1994, nr 192, s. 3.

³⁷¹ PAP, 13 sierpnia 2008.

Wieczorem w Tbilisi na wiecu, który zgromadził 150-tys. zmęczonych wojną Gruzinów obok przemawiającego prezydenta M. Saakaszwiliego w geście solidarności pojawili się przywódcy Polski, Ukrainy, Estonii, Łotwy i Litwy: Lech Kaczyński, Wiktor Juszczenko, Toomas Hendrik Ilves, Ivars Godmanis i Valdas Adamkus³⁷². M. Saakaszwili, umocniony spektakularną inicjatywą L. Kaczyńskiego, zapowiedział wyjście Gruzji z WNP, uznanie Abchazji i Osetii Południowej za terytoria okupowane oraz cofnięcie zgody państwa gruzińskiego na stacjonowanie rosyjskich sił pokojowych w Abchazji pod patronatem ONZ. Władze i naród gruziński zostały utwierdzone przez prezydent L. Kaczyńskiego, że nie są sami w tej trudnej chwili słowami, które trafnie określały charakter nie tylko sierpniowego konfliktu: „Nasi sąsiedzi pokazali twarz, którą znamy od setek lat. Ci sąsiedzi uważają, że narody wokół nich powinny im podlegać. My mówimy nie!”³⁷³. Front poparcia państw Europy Środkowo-Wschodniej dla Gruzji nie zmiękczył postawy Rosji. Nadal trwały ruchy wojsk rosyjskich w miastach gruzińskich: Gori, Zugdidi, Senaki i Poti. W tym czasie Rosjanie tolerowali czystki etniczne na kontrolowanych przez siebie terytorium³⁷⁴. Zachód zdecydował się wygasić wciąż napiętą sytuację. Pod naciskiem Stanów Zjednoczonych i Niemiec prezydenci Gruzji i Rosji podpisali uprzednio wypracowany sześciopunktowy plan rozwiązania konfliktu: 15 sierpnia uczynił to M. Saakaszwili, dzień później D. Miedwiediew. Równocześnie z rozpoczęciem uregulowania stosunków doszło do usztywnienia stanowisk strony gruzińskiej i rosyjskiej. Gruziański parlament jednogłośnie przyjął uchwałę o wystąpieniu kraju ze Wspólnoty Niepodległych Państw³⁷⁵. Prezydent Rosji spotkał się z liderami nieuznawanych republik Abchazji i Osetii Południowej, Siergiejem Bagapszem i Eduardem Kokojtyem, zapewniając o realizacji planu Sarkozy’ego. Dalej posunął się szef rosyjskiego MSZ, który oświadczył, że „niemożliwe jest, aby Abchazi i Osetyjczycy mogli żyć z Gruzinami w jednym państwie”, a Gruzja może zapomnieć o integralności terytorialnej³⁷⁶. Na prowokacyjne stanowisko Rosji, Rada Północnoatlantycka zareagowała jednoznacznym poparciem integralności terytorialnej Gruzji oraz

³⁷² <http://new-arch.rp.pl/artukul/799743.html>, 10.09.2010.

³⁷³ PAP, 13 sierpnia 2008.

³⁷⁴ R. Grodzki, *Wojna...*, op. cit., s. 130-131.

³⁷⁵ <http://www.parliament.ge>

zaoferowała pomoc materialną i zacieśnienie kontaktów w ramach utworzonej komisji NATO-Gruzja. W następnych dniach nastąpiła umiarkowana normalizacja w rejonie konfliktów. Doszło do wymiany jeńców między Moskwą a Tbilisi. Przełom nastąpił 7-8 października 2008 r., gdy wojska rosyjskie wycofały się ze stref buforowych, utworzonych przez nie na terytorium Gruzji³⁷⁷.

W wyniku wojny gruzińsko-rosyjskiej³⁷⁸ Gruzja poniosła dotkliwą klęskę na wszystkich polach. Przez ekspertów NATO, specjalną komisję Unii Europejskiej ds. konfliktu i organizację Human Rights Watch została obarczona za rozpoczęcie nieuzasadnionej wojny. W czasie kilkudniowego konfliktu liczba uchodźców urosła do 192 tys., wśród których zdecydowanie dominowali Gruzini. Trudno do oszacowania pozostała liczba ofiar śmiertelnych wojny.

Map. 2. Sytuacja w Gruzji po zakończeniu zbrojnej fazy konfliktu - stan z 20 sierpnia 2008 r.

³⁷⁶ PAP, 15 sierpnia 2008.

³⁷⁷ <http://new-arch.rp.pl/artukul/812842.html>, 10.09.200.

³⁷⁸ Wojna z początków sierpnia 2008 r. między Gruzją a Rosją, która wsparła separatystyczne regiony Osetii Południowej i Abchazji jest często określana mianem wojny pięciodniowej.

Źródło: <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2008-08-20/kalendarium-konfliktu-rosyjsko-gruzińskiego>, 10.09.2010.

Ogromne straty poniosła gruzińska gospodarka, *de facto* pozbawiona infrastruktury w wyniku działań wojsk rosyjskich. Zagraniczni inwestorzy zaczęli wycofywać swój kapitał, a niestabilność gruzińskiego rynku nie rokuję powrotem utraconych środków. Polityczna sytuacja wewnętrzna Gruzji uległa destabilizacji, wprawdzie M. Saakaszwili utrzymał prezydenturę, ale zyskał silny front polityczny wobec dotychczasowych działań. Jego nieodpowiedzialna polityka doprowadziła do wstrzymania możliwości ubiegania się o członkostwo Gruzji w NATO. Największą jednak klęską było bezpowrotne zaprzepaszczenie szansy na jednolitą państwowość. Gruzja została przez Rosję całkowicie wyparta z obu autonomii; utraciła tereny tzw. Administracji Osetii Południowej i kontrolę nad tzw. Górną Abchazją. Okupowane tereny opuścili niemal ostatni Gruzini, co doprowadziło do nieodwracalnej zmiany struktury narodowościowej autonomii. Formalnie pozostające w składzie Gruzji autonomie w wyniku wojny gruzińsko-rosyjskiej *de facto* oderwały się od Republiki. Rosja, która poczuła, że może utracić kontrolę nad Gruzją na rzecz Paktu Północnoatlantyckiego zwyciężyła w wygodnym dla siebie konflikcie i rozpoczęła proces inkorporacji autonomii. Miała ku temu mocne podstawy: na terenie Abchazji i Osetii Południowej stacjonowały wojska federacyjne, gospodarka obu autonomii całkowicie została

uzależniona od rosyjskiej, a miejscowa ludność posiadająca rosyjskie obywatelstwo oraz jej przedstawiciele wyraźnie przejawiali nastawienie prorosyjskie³⁷⁹. 25 sierpnia 2008 r. obie izby rosyjskiego parlamentu jednomyślnie uchwaliły rezolucję wzywającą prezydenta D. Miedwiediewa do uznania niepodległości Abchazji i Osetii Południowej. Dzień później rosyjski prezydent uznał niepodległość Abchazji i Osetii Południowej i polecił MSZ, by nawiązało z nimi stosunki dyplomatyczne³⁸⁰. W ten sposób dokonał się „rosyjski rozbiór Gruzji”.

Republice Gruzjińskiej nie udało się utrzymać integralności terytorialnej. Na drodze pokojowej zlikwidowano dążenia separatystyczne Ormian w Dżawachetii-Mschetii i Azerów w Kwemo Kartlii oraz muzułmańskich Gruzinów w Adżarii. Abchazi i Osetyjczycy posiadali jednak daleko bardziej idące zapędy do stworzenia własnych bytów państwowych, co doprowadzało do permanentnych konfliktów militarnych z Tbilisi. Umędzynarodowienie wewnętrznych niepokojów zostało wykorzystane przez Rosję, która dążyła *de facto* do podporządkowania Gruzji, a następnie do odnowienia swoich wpływów w strategicznym regionie Kaukazu.

³⁷⁹ M. Flakowski, *Polityka Rosji na Kaukazie południowym i Azji Centralnej*, „Prace OSW”, Warszawa 2006, nr 23, s. 7-13.

³⁸⁰ <http://new-arch.rp.pl/artukul/802588.html>, 10.09.2010.

Zakończenie

Naród gruziński po długo trwającej niewoli sowieckiej podjął walkę o własny i niepodległy byt państwowy. Utworzona w wyniku demokratycznych przemian Republika Gruzjińska przez cały dotychczasowy okres funkcjonowania borykała się z rozrywającymi jej integralność terytorialną dążeniami separatystycznymi Abchazów i Osetyjczyków. Praca magisterska miała za cel prześledzenie rozwoju najważniejszych elementów kształtujących niepodległość Gruzji i jej wysiłki w wygaszeniu odziedziczonych z poprzednich stuleci konfliktów narodowościowych, religijnych i sąsiedzkich, co w znacznym stopniu udało się zrealizować. Pierwsza część opracowania przedstawiła uwarunkowania historyczne dojścia Republiki Gruzjińskiej do niepodległości. Czynniki, które kształtowały państwowość gruzińską zostały jednoznacznie zdefiniowane. Wśród nich szczególną wagę odegrały: przyjęcie chrześcijaństwa, wielowiekowy napór muzułmańskich potęg – Turcji i Persji, które doprowadziły swoją zaborczą polityką do zmiany struktury konfesyjnej i etnicznej historycznych ziem gruzińskich oraz inkorporacja Gruzji przez Cesarstwo Rosyjskie. Szczególną wagę przywiązano do powiązania losu Gruzji z Rosją, która mimo swej bliskości konfesyjnej i kulturowej przez ostatnie dwieście lat kontynuowała politykę poprzednich zaborców, stwarzając podstawy do powstania separatyzmu abchaskiego i południowoosetyjskiego. Przedstawiono również okresy świetności państwa gruzińskiego. Pamięć o „Złotym Wieku” średniowiecznej Gruzji, zwłaszcza jej dorobek kulturalny oddziaływał na kolejne pokolenia Gruzinów, żyjących w niewoli. Na kanwie tej legendy już w XIX w. narodziła się gruzińska inteligencja, która wykorzystując upadek caratu zbudowała Demokratyczną Republikę Gruzjińską. Jej krótki żywot zakończony inwazją bolszewicką stał się asumptem do podjęcia kolejnej próby wybicia się na niepodległość. Tak, jak w niewoli carskiej, również w niewoli sowieckiej powstała prężna opozycja. Udało się wyczerpująco przedstawić jej proces tworzenia, czołowe postaci, działania i ich skutki dla opresyjnego reżimu. W drugim rozdziale pracy zwięźle przedstawiono dojście Gruzji do niepodległości w wyniku procesu demokratyzacji społeczeństwa i struktur państwa. Podkreślono znaczenie wydarzeń tragedii tbiliskiej z 9 kwietnia 1989 r., która rozpoczęła zwycięską konfrontację narodu gruzińskiego z komunistyczną władzą. Dalsze wysiłki badawcze skupiły się na roli kolejnych szefów

państwa gruzińskiego w utrzymaniu zdobytej suwerenności. Legendarny dysydent, Zwiad Gamsachurdia, doprowadził Gruzinów do wolności, a następnie w demokratycznych wyborach został prezydentem. Zdemoralizowany władzą, nie potrafił się z nią pożegnać i wywołał tragiczną wojnę domową w Gruzji. Postawę pierwszego prezydenta tłumaczy opisany w opracowaniu jego stan psychiczny. Następca, Eduard Szewardnadze, były minister spraw zagranicznych ZSRR po kilkuletnich rządach Gruzją był negatywnie oceniany przez środowiska opiniotwórcze. Praca dezawuuje tezę o ówczesnym upadku państwa, podkreślając jego zasługi w wygaszeniu konfliktów wewnętrznych, likwidacji przestępczości zorganizowanej i zrównoważeniu polityki zagranicznej Gruzji między Rosją a Zachodem. Wydarzenia „Rewolucji Róż” potwierdziły, że E. Szewardnadze w przeciwieństwie do obalonego w wyniku puczu Z. Gamsachurdii potrafił zrezygnować z własnych celów politycznych na rzecz dobra ojczyzny. Rozważania nad prezydenturą Micheila Saakaszwilięgo, przy całej jej ułomności ukazały rozpoczęcie procesu unowocześniania państwa według idei zachodnich demokracji. Mimo powstania opozycji wśród elit politycznych i społeczeństwa gruzińskiego M. Saakaszwili zaprowadził liczne reformy niemal wszystkich struktur młodej republiki: od gospodarki po armię. Ostatnia część opracowania, poświęcając miejsce dążeniom separatystycznym rozdzierającym jedność państwa gruzińskiego dzieli je na, te które administracji tbiliskiej udało się wygasić na drodze pokojowej, i te które uczyniły Gruzję „zlepkiem parapaństw”. Autonomie w Abchazji i Osetii Południowej uniezależniły się od administracji centralnej. Posiadając niemal wszystkie cechy państwa przyczyniły się do definitywnej utraty integralności terytorialnej przez Gruzję. Umiedzynarodowienie konfliktu ściągnęło na państwo gruzińskie apokalipsę rosyjską, która pogrążyła republikę na oczach całego świata.

Badania nad tematyką państwowości Gruzji napotkały trudności, które jednak wpłynęły na całokształt pracy magisterskiej. Główną przeszkodą była szczupłość materiału źródłowego ze względu na utrudniony dostęp do archiwaliów dotyczących podjętej tematyki badawczej. Jednocześnie narracja przełomowych wydarzeń dla Republiki Gruzjińskiej: „Rewolucji Róż” i wojny gruzińsko-rosyjskiej zmuszała do selekcji licznych relacji, często ze sobą sprzecznych w zależności od politycznego rodowodu. Rozdział drugi, traktujący walkę Gruzji o niepodległość głównie na kanwie polityki wewnętrznej, którą determinowały zmiany polityczne na najwyższych szczeblach władzy w pełni nie podkreśla roli przemian gospodarczych, istotnych dla umocnienia suwerenności republiki. Również secesja autonomii w Abchazji i Osetii Południowej wymaga uzupełnienia. Głębiej należy zbadać rolę państw Zachodu i organizacji międzynarodowych w procesie utraty przez Gruzję integralności terytorialnej. Stwarza to możliwość do dalszych badań nad współczesną kondycją państwa i narodu gruzińskiego.

Realizacja problemu badawczego pt. *Walka Gruzji o niepodległość i integralność terytorialną w latach 1989-2008* możliwa była dzięki nieocenionej pomocy prof. dr hab. Marka Mądziaka. Praca przybliży przyszłemu czytelnikowi bogatą i jakże skomplikowaną historię Gruzji.

Bibliografia

Źródła:

Archiwum Akt Nowych w Warszawie.

Konflikty w Abchazji i Użnoj Osetii: dokumenty 1989-2006 gg. „Russkaja panorama”, 2008.

Konstytucja Gruzji, Tbilisi 1998.

Miezdunarodnaja biezopasnost' i razorużenije. Jeżogodnik SIPRI 1994, Moskwa 1994, s. 108; tłum: za *Eurazja*” 1996, nr 1.

Memorial przedłożony przez ks. Sumbatowa, delegata rządu gruzińskiego, przedstawicielom Koalicji w Bernie, w listopadzie 1918 r., „Przegląd Dyplomatyczny” 1919, nr 2.

Menteszaszwili A., *Okkupacya i faktyczeskaja anieksija Gruzii. O politiczeskoj i prawowej ocenkie naruszenija dogowora mieżdu Gruzijej i Sowietsoj Rossijej ot 7 maja 1920 goda. Domunenty i materiały*, Tbilisi 1990.

Oświadczenie KC KPZR o sytuacji w republikach nadbałtyckich, „Życie Warszawy” 28 sierpnia 1989.

Wydawnictwa ciągle:

„Centralnaja Azija i Kawkaz”

„Der Spiegel”

„Eurazja”

”Forum”

„Gazeta Wyborcza”

„Herold”

„Istoriczeskij Wiestnik”

„Izwestija”

„Kawkasioni”

„Kawkazkij Kraj”

„Komantarze OSW”

„Krasnaja zwiezda”

„Litieraturnaja Gruzija”

„Międzynarodowy Przegląd Polityczny”

„Moskoeskije Nowosti”

„Neue Kaukasische Post”

„Niezawisimaja Gazieta”

„Nowa Europa Wschodnia”

„Obszczaja Gazieta”

„Panorama Niedieli”

„Prace Ośrodka Studiów Wschodnich”

„Prawo i Życie”

„Pro Georgia”

„Przegląd Dyplomatyczny”

„Przegląd Orientalistyczny”

„Przegląd Wschodni”

„Raport Specjalny OSW”

„Raport: Wojsko Technika Obronność”
“Res Publika Nowa”
„Rossijskaja Gazieta”
„Rzeczpospolita”
„Sakarthwelos cis kwe”
„Sbornik Swiedienij o Kawkazskich Gorcach”
„Sprawy Narodowościowe. Seria nowa”
„Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”
“The Army and Society In Georgia”,
„Tydzień na Wschodzie”
„War Report”
„Więź”
„Wschód”
„Życie Warszawy”

Opracowania:

Abchazja, Osetia Południowa, Górski Karabach: rozmrożone konflikty pomiędzy Rosją a Zachodem, „Raport Specjalny OSW”, Warszawa 2008.

Aberli Ch., *Wojna na głównej ulicy*, „Prawo i Życie” 1992, nr 1-2.

Armjanskij wopros. Encykłopedija, red. K. S. Chudawerdian, [w] *Tak eto było*, Erewan 1991.

Baranowski B., Baranowski K., *Historia Gruzji*, Wrocław-Łódź 1987.

Bartuzi W., Pełczyńska-Nałęcz K., Strachota K., *Abchazja, Osetia Południowa, Górski Karabach: rozmrożone konflikty pomiędzy Rosją a Zachodem*, „Raport specjalny OSW”, Warszawa 2008.

Bazyłow L., *Historia Rosji*, Warszawa 1985.

L. Bojko, *Platforma XXVIII Zjazd KPZR udźwignie prawie wszystko*, „Gazeta Wyborcza” 15 lutego 1990.

Bregnadze A. J., *Sławnaja stranica istorii, dobrowolnoje prisojedinienije Gruzii k Rosii i jego socyjalnoekonomiczeskije posledstwija*, Moskwa 1983.

- Bukowski W., *Moskiewski proces*, Warszawa 1998.
- Burdzałow E., *Rewolucja lutowa 1917 r. Moskwa – Front – Prowincja*, tłum. R. Wojna, Warszawa 1997.
- Cichocki J., *Gruzja*, Warszawa 1994.
- Cierpiński Z., Przebieg konfliktu zbrojnego w Abchazji, [w]., *Region Kaukaz w stosunkach międzynarodowych*, red. K. Iwańczuk, T. Kapuśniak, Lublin 2008.
- Conflict, cleavage and change in Central Asia and the Caucasus*, red. K. Davish, B. Parrott, Cambridge University Press 1995.
- Czchetija S., *O ubijstwie D. Kipiani*, „Istoriczeskij Wiestnik” 1947.
- Czocheli A. I., *Politika Francyi w otnoszenii Gruzii w 1917-1922 godach*, Tbilisi 1980.
- Darcziaszwili D., *Elections in Georgia 5 november 1995*, Tbilisi 1995.
- Dżaparidze O. M., *Zapadnogruzinskaja kultura*, Tbilisi 1989.
- Dżawachiszwili I., *Istorija gruzinskogo naroda*, Tbilisi 1949.
- Flakowski M., *Polityka Rosji na Kaukazie południowym i Azji Centralnej*, „Prace Ośrodka Studiów Wschodnich”, Warszawa 2006.
- Furier A., *Dlaczego Szewardnadze?* „Eurazja” 1996 r., t. III, nr 1.
- Furier A., *Droga Gruzji do niepodległości*, Poznań 2000.
- Furier A., *Osetia – osetyjski punkt widzenia*, „Sprawy narodowościowe. Seria nowa” 1997, z. 2(11).
- A. Furier, *Relacja Józefa Łaszkiwicza o gruzińskim powstaniu antybolszewickim 1924 roku*, „Pro Georgia” 1998, t. VII.
- Furier A., *Z historii katolickiego kościoła św. Piotra i Pawła*, „Przegląd Wschodni” 1992/1993, t. II, z 1(5).
- B. Gębarski, *Piętnaście wieków literatury gruzińskiej*, „Przegląd Orientalistyczny” 1967, nr 61.
- Gody i nacjonalnyj sostaw żytieliej Abchazii*, [w]. *Bielaja kniga Abchazi 1992-1993*, Moskwa 1993.
- Gamkrelidze T., *K woprosu o rassielenii Osietin w Gruzii*, [w]. *Osietinskij wopros*, red. A. Bakradze, L. Tatiszwili, Tbilisi 1994.
- Górecki W., *Abchaskie elity wobec niepodległości*, Warszawa 1996.
- Górecki W., *Abchazja*, [w:] *Konflikty zbrojne na obszarze postradzieckim. Stan obecny, perspektywy uregulowania, konsekwencje*, „Prace Ośrodka Studiów Wschodnich”, Warszawa 2003.

Grodzki, R., *Wojna gruzińsko-rosyjska 2008: Przyczyny-Przebieg-Skutki*, Zakrzewo, 2009.

Gruzja. Terytorium i ludność. Historia. Literatura i sztuki piękne. Sytuacja polityczna, tłum. M. Cotadze, Warszawa 1939.

Hosking G., *The Awakening of the Soviet Union*, Cambridge, Mass, 1991.

Itoniszwili W., *Osietinszczina*, [w]. *Osietinskij wopros*, red. A. Bakradze, L. Tatiszwili, Tbilisi 1994.

Iz istorii osietino-gruzinskich wzaimootnoszenij, red. N.G. Dżusojty, Cchinwał 1995.

Jagielski W., *Dobre miejsce do umierania*, Warszawa 2008.

Jurusow A., *Achyskiskije (Meschietinskije) Turki: dwaždy dieportirowanyj narod*, „Centralnaja Azija i Kawkaz” 1999, nr 1(2).

Kawtaradze J., *Gruzja w zarysie historycznym*, Warszawa 1929.

Kiedrowski M., *Wydarzenia w Karabachu Górskim jako przykład konfliktu kaukaskiego po 1991 roku*, [w] *Kaukaz w dobie globalizacji*, red. A. Furier, Poznań 2005.

Knight A., *Beria. Prawa ręka Stalina*, Warszawa 1996.

Komachidze T., *Mamed Abaszydze*, Batumi 1993.

Kuchianidze A., *Armianskoje i azierbiejdżanskoje mienszynstwa w Gruzii. O nacyonalnoj i wnieszniej politiki Gruzii*, [w] *Etniczeskije i regionalnyje konflikty w Jewrazii*, red. A. Małaszenko, B. Koppitiers, T. Trienin, Moskwa 1997.

Lang D. M., *Dawna Gruzja*, Warszawa 1997.

Lenin W., *Dziela wszystkie*, t. 45, Warszawa 1989.

Lordkipanidze M., *Essays on Georgian History*, Tbilisi 1994.

Lordkipanidze M., *Istorija Gruzii XI – naczalo XIII wieka*, Tbilisi 1974.

Łakoba S., Istorija Abchazii, Gudauta 1992.

Mamulia G., *Koncepcyja gosudarstwiennoj politiki Gruzii w otnoszenii dieportirowanych i riepatrirowannych w Gruziju Mieschow. Istorija i sowriemiennost'*, „Centralnaja Azija i Kawkaz” 1999, nr 1 (2).

Marr M. J., *Plemiennyj sostaw nasielenija Kawkaza*, Piotrograd 1920.

Marychuba I., *Ob Abchazach i Abchazji*, Suchum 1992.

Materski W., *Georgia rediviva. Republika Gruzijńska w stosunkach międzynarodowych 1918-1921*, Warszawa 1994.

Materski W., *Gruzja*, Warszawa 2010.

- Materski W., *Powstanie narodowyzwoleńcze 1924 r. w Gruzji*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, 1999, t XXXIV.
- Materski W., *Republika Gruzińska 1918-1921. Bilans polityki wewnętrznej*, „Pro Georgia” 1994, t. III.
- Mądzika M., *Działalność społeczno-kulturalna i polityczna Polaków Gruzji na przełomie XIX i XX w.*, Lublin 1987.
- Menteszaszwili A., *Konflikt gruzińsko-abchaski a Rosja*, „Pro Georgia” , t. V.
- Menteszaszwili A., *Osietinskij sieparatizm w 1918-1920 godach*, [w.], *Osietinskij wopros*, red. A. Bakradze, L. Tatiszwili, Tbilisi 1994.
- Menteszaszwili A., *Zakawkazskij Siejm i polityczeskije partii riegiona*, „Litieraturnaja Gruzija” 1996, nr 1-2.
- Mikadze A., „*Budiet diktatura – no diktatura zakona*”, „Moskowskije Nowostii”, 1995, nr 78.
- B. Musiałowicz, *Gruzja – wybrane problemy polityki wewnętrznej i zagranicznej*, [w] *Region Kaukazu w stosunkach międzynarodowych*, red. K. Iwańczuk, T. Kapuśniak, Lublin 2008.
- Nodia G., *Democracy without Democrats*, “War Report” 1997, nr 56.
- Nove A., *An Economic History of the USSR*, London 1988.
- Osietinskij wopros*, red. A. Bakradze, L. Tatiszwili, Tbilisi 1994.
- T. Paczkorja, *Rossijskije wojennyje bazy – problema rieszenna*, „Niezawisimaja Gazieta”, 6 lutego 1994, nr 23.
- Peradze G., *Kościół gruziński pod bolszewizmem*, „Pro Georgia”, 2007, nr XV.
- Pipes R., *Komunizm*, Warszawa 2008.
- Polak B., *Uchodźcy – uciekinierzy – przesiedleńcy. Problemy migracji w Rosji i WNP*, „Eurazja”, 1995, nr 2.
- Przeobrażenia ustrojowe w republikach dawnego ZSRR*, red. E. Zieliński Warszawa 1993.
- Region Kaukaz w stosunkach międzynarodowych*; pod red: K. Iwańczuk, T. Kapuśniak, Lublin 2008.
- Reszka P., *Miejsce po imperium*, Warszawa 2007.
- Riewolucya 1917 goda w istoriczeskich dokumentach*, Tiflis 1930, s. 26. S. Czchetija, Oubijstwie D. Kipiani, „Istoriczeskij Wiestnik”, 1947, nr 3.

Romańska O., *Sowietskij legion Gitlera. Grażdanie SSSR w riadach wiermachta i SS*, Moskwa 2006.

Roszkowski W., *Półwiecze. Historia polityczna świata po 1945 roku*, Warszawa 1997.

Slider D., *Democratization in Georgia*, [w.] *Conflict, Cleavage, and Change in Central Asia and the Caucasus*, red. K. Dawisha, B. Parrott, Cambridge 1997.

Stalin J., *Dziela*, t. 5, Warszawa 1950.

Sattarov S., *Polityka energetyczna Azerbejdżanu – ropociąg Baku-Tbilisi-Ceyhan*, [w.] *Region Kaukazu w stosunkach międzynarodowych*; pod red: K. Iwańczuk, T. Kapuśniak, Lublin 2008.

Strachota K., *Bartuzi W., Reintegracja czy rekonkwista? Gruzja wobec Abchazji i Osetii Południowej w kontekście uwarunkowań wewnętrznych i międzynarodowych*, OSW, Warszawa 2008.

Strokan S., *Batumi choczet opiat' stat' „pro franco”*, „Moskowskije Nowosti” 1995, nr 13.

Surguladze I. I., *Istorija gosudarstwa i prawa Gruzii*, Tbilisi 1968.

Szaria W., *Abchazskaja tragediedia*, [w.] *Abchazskaja tragedia. Sbornik*, 1993.

Szulc T., *Zaklamana wojna*, „Raport: Wojsko Technika Obronność”, 2009, nr 9.

The Military Balance 2007, London 2008.

Toidze L., *Obrazowanije Osietinskoj autonomii w Gruzii*, [w.] *Osietinskij wopros*, red. A. Bakradze, L. Tatiszwili, Tbilisi 1994.

Torwald J., *Iluzja. Żołnierze radzieccy w armii Hitlera*, Warszawa-Kraków 1994.

Trzaskowski P., *Gruzińska "rewolucja róż". Zachód i idea Zachodu a przemiany polityczne w Gruzji*, Warszawa 2009.

Uslar P., *Naczało christianstwa w Zakawkazie i na Kawkaz*, „Sbornik Swiedienij o Kawkazskich Gorcach” 1875, wyp. II.

Wacznadze M., Guruli W., Bachtadze M., *Istorija Gruzii*, www.nukri.org.

Wasiliewa O., *Gruzija kak modiel postkomunistycznej transformacji*, Moskwa 1993.

Wolf M., *The Man Without a Face*, London 1997.

Zadura D., *Polityka symboliczna w Gruzji wobec działań politycznych po „rewolucji róż”*, [w.] *Region Kaukaz w stosunkach międzynarodowych*; pod red: K. Iwańczuk, T. Kapuśniak, Lublin 2008.

Strony internetowe:

<http://new-arch.rp.pl>

<http://www.ethno-kavkaz.narod.ru>

<http://www.fcdinamo.ge>

<http://irakly.info/index/index/php>

<http://www.kaukaz.pl>

http://www.mfa.gov.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=455

<http://www.nukri.org>.

http://www.osce.org/documents/mcs/1975/08/4044_en.pdf

<http://www.osw.waw.pl>

<http://www.parliament.ge>

http://www.tsu.edu.ge/en/universityabout/general_info/

Doniesienia agencyjne:

„PAP”

„Reuters”

Spis tabel

Tab. 1. Podbój ziem gruzińskich przez Rosję w latach 1801-1878.	19
Tab. 2. Posłowie gruzińscy w kolejnych Dumach Państwowych.....	24
Tab. 3. Wyniki wyborów do Zgromadzenia Konstytucyjnego Demokratycznej Republiki Gruzji.	27
Tab. 4. Struktura etniczna w jednostkach autonomicznych gruzińskiej SRR.	39
Tab. 5. Skład narodowościowy poszczególnych republik związkowych ZSRR w 1989 r.	55
Tab. 6. Wybory do Rady Najwyższej Gruzji z 28 października 1990 r.	61
Tab. 7. Wybory prezydenckie z 26 maja 1991 r.....	66
Tab. 8. Wyniki wyborów parlamentarnych z 11 października 1992 r.	75
Tab. 9. Wyniki wyborów prezydenckich z 5 listopada 1995 r.	81
Tab. 10. Wyniki wyborów parlamentarnych z 5 listopada 1995 r.	81
Tab. 11. Wyniki sfalszowanych wyborów parlamentarnych z 2 listopada 2003 r.	86
Tab. 12. Wyniki wyborów prezydenckich z 4 stycznia 2004 r.	87
Tab. 13. Wyniki wyborów parlamentarnych z 28 marca 2004 r.	88
Tab. 14. Wyniki wyborów prezydenckich z 7 stycznia 2008 r.	92
Tab. 15. Wyniki wyborów parlamentarnych z 21 maja 2008 r.	93
Tab. 16. Dynamika narodowości Gruzji w XX w. (w proc.).	95
Tab. 17. Stosunek liczebności Ormian do pozostałych mieszkańców Dżawachetii-Meschetii w I. 80. XX w. (w tys.).	96
Tab. 18. Odsetek liczby azerskiej ludności w Gruzji pod koniec XIX w. (w proc.). ...	98
Tab. 19. Zmiana struktury etnicznej w Abchazji k. XIX-XX w. (w tys.).	103
Tab. 20. Struktura etniczna Osetii Południowej w 1990 r.	109
Tab. 21. Potencjał militarny stron konfliktu (w tys.).	113

Spis map

Map. 1. Historyczne ziemie Gruzji.	94
Map. 2. Sytuacja w Gruzji po zakończeniu zbrojnej fazy konfliktu - stan z 20 sierpnia 2008 r.	117

OŚWIADCZENIE SAMODZIELNOŚCI

Oświadczam, że pracę magisterską pt. Walka Gruzji o niepodległość i integralność terytorialną w latach 1989-2008 przedłożoną Komisji Egzaminacyjnej Wydziału Humanistycznego przygotowałem samodzielnie, korzystając jedynie z pomocy merytorycznej promotora prof. dr hab. Marka Mądziaka. Wykorzystane przeze mnie źródła, w tym fragmenty prac ustalenia innych osób, zostały w niej odpowiednio zaznaczone, z zachowaniem praw autorskich i wydawniczych. Oświadczam jednocześnie, że niniejsza praca magisterska nie została przedstawiona do oceny w innej procedurze egzaminacyjnej oraz, że zostałem uprzedzony o odpowiedzialności karnej wynikającej z art. 233 oraz 272 kodeksu karnego.

Lublin, 29.10.2010.

Piotr Prokopiuk